

Народна библиотека

Србије

4783/5

I ПРИМЕРАК

ekonomska misao

1987.

ЕКОНОМСКА МИСАО

1

БЕОГРАД, МАРТ 1987

9783/5

Ekonomiska misao

YU ISSN 0015-323 X

ČASOPIS SAVEZA EKONOMISTA SRBIJE ZA PITANJA EKONOMSKE TEORIJE I PRAKSE

GODINA XX BEograd, MART 1987. BROJ 1

SAVET: Čobeljčić dr Nikola, predsjednik, Kovačević dr Mladjen, Maćura dr Mилош, Madžar dr Ljubomir, Maksimović dr Ivan, Mućina Tripo, Nikolić dr Miodrag, Perić dr Aleksandar, Pjanić dr Zoran, Popov dr Zoran, Stanišić dr Petar, Todorović Srbislav, Žarković dr Dragoje.

REDAKCIJA: Gnjatović dr Dragana, Janković dr Novak, Kovačić dr Zlatko, Labus dr Miro ljub, Madžar dr Ljubomir, Marinković dr Radoslav, Popov dr Sofija, Radmilović dr Stanko, Savin dr Davor, Sekulović dr Marko, Šuvaković dr Djordje, Veselinov dr Dragan, Zelić dr Nikola.

Glavni i odgovorni urednik Madžar dr Ljubomir

Sekretar Redakcije: Andjelković Stanka

Lektor: Stefanović Danica

Izdaje: SAVEZ EKONOMISTA SRBIJE, Beograd, Maršala Tita 16, tel. 644-980.

Časopis izlazi četiri puta godišnje. Godišnja pretplata za organizacije 8.000, za individualne pretplatnike 4.000, za pretplatnike u inostranstvu 20.000. Žiro račun: 60866-678-11721 sa naznakom za "Ekonomsku misao".

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ
ЖУРНАЛ СОЮЗА ЭКОНОМИСТОВ СЕРБИИ ОСВЕЩАЕТ ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

СОВЕТ: Човельич др Никола, председатель, Ковачевич др Младжен, Маћура др Милош, Маджар др Лјубомир, Максимович др Иван, Мућина Трипо, Николит др Миодраг, Перич др Александар, Пјанич др Зоран, Попов др Зоран, Станишич др Петар, Тодорович Србислав, Жаркович др Драгоје.

РЕДАКЦИЈА ЖУРНАЛА: Гњатович др Драгана, Јанкович др Новак, Ковачич др Златко, Лабус др Миролјуб, Маджар др Лјубомир, Маринкович др Радослав, Попов др Софија, Радмилович др Станко, Савин др Давор, Секулович др Марко, Шувакович др Джордже, Веселинов др Драган, Зелич др Никола.

Главный и ответственный редактор: Маджар др Лјубомир

Секретарь Редакции: Анджелкович Станка

Лектор: Стефанович Даница

Издательство: СОЮЗ ЭКОНОМИСТОВ СЕРБИИ, Белград, Маршала Тита 16, тел. 644-980.

Журнал в ходит четыре раза в год. Подписка на журнал для загрании 8000 динаров.

"ECONOMIC THOUGHT"
COUNCIL: Čobeljčić dr Nikola, President, Kovačević dr Mladjen, Maćura dr Mилош, Madžar dr Ljubomir, Maksimović dr Ivan, Mućina Tripo, Nikolić dr Miodrag, Perić dr Aleksandar, Pjanić dr Zoran, Stanišić dr Petar, Todorović Srbislav, Žarković dr Dragoje, Popov dr Zoran.

EDITORIAL BOARD: Gnjatović dr Dragana, Janković dr Novak, Kovačić dr Zlatko, Labus dr Miro ljub, Madžar dr Ljubomir, Marinković dr Radoslav, Popov dr Sofija, Radmilović dr Stanko, Savin dr Davor, Sekulović dr Marko, Šuvaković dr Djordje, Veselinov dr Dragan, Zelić dr Nikola.

Editor-in-Chief: Madžar dr Ljubomir

Executive Secretary: Andjelković Stanka

Lector: Stefanović Danica

Publisher: Serbian Economists Association, Belgrade, Maršala Tita 16, Tel. 644-980. Journal is published four times a year. Abroad annual subscription is 8.000 dinars.

325/89

S A D R Ź A J

Strana

POZIV NA PRETPLATU ZA 1987. GODINU

Molimo cenjene pretplatnike i čitaoce da obnove pretplatu na časopis "Ekonomika misao" za 1987. godinu.

- za radne organizacije i ustanove 8.000 dinara
- individualna pretplata 4.000 dinara
- inostranstvo 20.000 dinara

UPLATU SLATI NA ŽIRO RAČUN SAVEZA
EKONOMISTA SRBIJE KOD SDK
60806-678-11721 BEOGRAD

OKRUGLI STO:

- Jugoslovenska privreda između stagnacije i razvoja - - - - 1
- Madžar Ljubomir: - Uvodno izlaganje - - - - - 2
- D i s k u s i j a - - - - - 27

NAUČNI ČLANCI

- Radovan Kovačević: Spoljno-trgovinske performanse i perspektive zaduživanja Jugoslavije do 1990. godine - - - 96

SAOPŠTENJA

- Novica Vučić: Aktuelni problemi stabilnosti vrednosti novca i privredni rast u Zapadnoj Evropi - - - - - 128

PRIKAZI

- Novak Janković: Bogomir Kovač: Politička ekonomija kapitalizma in socializma - - - - - 140
- Biljana Stojanović: Michael Osborne: Specijalne ekonomske zone u Kini - - - - - 144

Prema objašnjenju Republičkog sekretarijata za kulturu SR Srbije br.473-6/72-02 od 10. januara 1973. godine ne podleže plaćanju poreza na promet.

C O N T E N T S

Page

ROUND TABLE:

Yugoslav Economy between Stagnation and Development - - - - -	1
- Madžar Ljubomir: - Introductory Address - - - - -	2
- D i s c u s s i o n - - - - -	27

ARTICLES

- Radovan Kovačević: Foreign-Trade Performance and Perspective of Yugoslav Indebtedness until 1990. - - - - -	96
--	----

COMMUNICATIONS

- Novica Vučić: Actual Problems of Money Value Stability and Economic Growth in Western Europe - - - - -	128
---	-----

REVIEWS

- Novak Janković: Bogomir Kovač, "Political Economy of Capitalism and Socialism" - - - - -	140
- Biljana Stojanović: Michael Osborne: "China's Special Economic Zones" - - - - -	144

С О Д Е Р Ж А Н И Е

Страна

ОКРУГЛОЙ СТОЛ:

Экономика Югославии между стагнацией и развитием - - - - -	1
- Маджар Любомир: - Введение в дискуссию - - - - -	2
- П р е н и я - - - - -	27

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ

- Радован Ковачевич: Внешне-торговые характеристики и пер- спективы задолжения Югославии до 1990. г. - - -	96
---	----

СООБЩЕНИЯ

- Новица Вучич: Актуальные вопросы стабильности стоимости денег и экономический рост Западной Европы - - -	128
---	-----

ОБЗОРЫ

Новак Янкович: Богомир Ковач: Политическая экономия капи- тализма и социализма - - - - -	140
- Биляна Стоянович: Михаел Оборне: Специальные экономи- ческие зоны в Китае - - - - -	144

O K R U G L I S T O

JUGOSLOVENSKA PRIVREDA IZMEDJU STAGNACIJE I RAZVOJA

MARKSISTIČKI CENTAR CK SK SRBIJE ORGANIZOVAO JE 19. FEBRUARA 1987. GODINE DISKUSIJU ZA OKRUGLIM STOLOM POD NASLOVOM: JUGOSLOVENSKA PRIVREDA IZMEDJU STAGNACIJE I RAZVOJA. DISKUSIJA JE ORGANIZOVANA POVODOM ISTOIMENE KNJIGE KOJA PREDSTAVLJA ZBIRKU TEKSTOVA POSVEĆENIH AKTUELNOJ SITUACIJI I TEKUĆIM TENDENCIJAMA U PRIVREDNOM RAZVOJU JUGOSLAVIJE. KNJIGA TAKODJE SADRŽI OBRADU NEKIH KRUPNIH INSTITUCIONALNIH I STRUKTURNIH PROBLEMA KOJI IMAJU DUGOROČNE DIMENZIJE I SA KOJIMA ĆE SE PRIVREDA SUOČAVATI I U BUDUĆNOSTI. ORGANIZATOR JE POZVAO LJUBOMIRA MADŽARA DA PRIPREMI UVODNO IZLAGANJE, NA ŠTA SE ON ODAZVAO TEKSTOM KOJI SE OBJAVLJUJE KAO UVOD U DISKUSIJU. DJORDJE ŠUVAKOVIĆ, JEDAN OD AUTORA, NAKNADNO JE PRIPREMIO TEKST U KOME JE REAGOVAO NA OPASKE IZ UVODNOG IZLAGANJA. NIKOLA ZELIĆ JE SVOJU DISKUSIJU DOPUNIO I ZAOKRUŽIO U TEKSTU KOJI JE DOSTAVLJEN NAKON DISKUSIJE. RASPRAVI SE ODAZVAO JEDAN BROJ UGLEDNIH NAUČNIH RADNIKA ČIJE SE AUTORIZOVANE DISKUSIJE OBJAVLJUJU U VIDU POSEBNIH PRILOGA.

U V O D N O I Z L A G A N J E

Ljubomir MADŽAR*

PRIVREDNI SISTEM STAGNACIJE*

1. UVODNA RAZMATRANJA

Medju attribute teških i neizvesnih vremena spadaju isve brži i energičniji pokušaji da se mehanizmi retardacije prouče i razjasne, da se uzroci teškoća identifikuju i sredjeno prikažu i da se u sumornoj atmosferi teških izlaza i nedovoljnih šansi ipak naslute neke alternative koje bi, uz neizbežnu akciju većeg broja subjekata, označile početak opšteg oporavka i nagovestile ponovni napredak kako privrede tako i celokupnog društva. Izgleda da su ovakvi pokušaji prirodna reakcija društvenog bića na boljku koja se polako i neminovno pogoršava i za koju nema očiglednih i pouzdanih perspektiva izlečenja. Knjiga o kojoj će ovde biti reči može se svrstati u nešto šire definisanu klasu ovakvih pokušaja da se prihvati izazov situacije u kojoj smo se zatekli i da se uprkos nepovoljnim trendovima pronadju ako ne izlazi iz teškoća aono bar putevi koji bi prema njima mogli da vode. Ovim je, možda, knjizi dat i najveći kompliment. Jedna ne tako mala grupa relativno mladih ekonomista, stručnjaka čija prosečna starost verovatno neprelazi 35 godina i čiji najstariji član garantovano nije dosegao pe desetu, jednostavno ne pristaje na beznadje i laća se jednog delikatnog i društveno značajno posla sa dovoljno žara, posvećeno i angažovano.

Složenu društvenu situaciju u kojoj je nastala, knjiga ne o dražava samo svojim jasno artikulisanim nastojanjem da za nju pro nadje toliko potrebne izlaze i rešenja nego i svojom usmerenošću na institucionalne činioce kao njene najvažnije determinante. Ona to čini, i to u vrlo visokom stepenu, i svojim sastavom. To je iz razito heterogena knjiga. Karakter priloga koje sadrži kreće se u vrlo širokom rasponu, od čistih - i vrlo apstraktnih - teorijskih priloga proučavanju ponašanja samoupravne firme do "čiste" deskri pcije empirijskih trendova i, reklo bi se, nimalo slučajnog prikazivanja golih činjenica. Tu su zatim analize privrede kao celine,

* Ekonomski fakultet, Beograd

* *Istraživanje na kome se temelji ovaj tekst finansirala je RZN Srbije. Povod za ovu raspravu je knjiga M. Dleska, ur. Jugoslovenska privreda između stagnacije i razvoja, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1986. god.*

ali i osvrta na položaj i razvitak njenih važnijih sektora. Pored analize čisto privrednih delatnosti, u knjizi je prezentirana i a naliza vanprivrednih delatnosti. Tu su zatim, pored priloga koji se odnose na konfiguracije domaćih tokova u procesu reprodukcije, dati i oni koji se odnose na spoljnoekonomski aspekt i međunarodne privredne odnose. Shodno tonu koji već dugo preovladava u našoj stručnoj javnosti, u mnogim priložima iscrpno se razradjuju razni aspekti funkcionisanja tržišnog mehanizma, ali se dosta govori i o planiranju, ekonomskoj politici, informacionoj osnovi od lučivanja i drugim komponentama isključivo ili pretežno vantržišnih mehanizama.

Prilozi se ne uklapaju u neku jedinstvenu, makar i vrlo liberalno određenu organizacionu shemu knjige. To je, valjda, razlog što su oni poredjani linearno, redosledom koji se ne dá usvim delovima konzistentno objasniti nekim dovoljno prepoznatljivim kriterijem bez pokušaja da se grupišu u neke koliko-toliko homogene celine. Uvodnom deskriptivnom prilogu sledi čist teorijski rad, potom dolazi rad koji je između teorije i široko definisane politike (ali bliže politici), zatim tekst sa dosta politike i institucionalne analize i potom s manjom dozom obradjuje ekonomska politika, pa poljoprivreda, pa opet teorija, pa spoljnoekonomska politika, pa ponovo empirijska analiza jugoslovenske privrede (vrlo velikim delom posvećenu regionalnom razvoju) i, najzad, knjiga se završava jednim empirijskim orijentisanim tekstom s jednim brojem preporuka za ekonomsku politiku. Ova oskudna vremena, čijoj analizi je i posvećena, knjiga je odrazila, pored ostalog, i na je dan posredan način: u nedostatku nekog šireg izbora privatilo se to što je stajalo na raspolaganju sa, možda, nesvesnim podrazumevanjem da neka prevelika izbirljivost u ovakvim vremenima ne bi bila baš sasvim umesna. To je verovatno razlog što su razne oblasti tako neujednačeno pokrivenne, što su, npr., regionalni razvoj i međunarodni ekonomski odnosi pokriveni sa po tri članka, dok o monetarnom sistemu i monetarnoj politici (sem usputnih ili sporadičnih i vrlo parcijalnih razmatranja) ili o organizaciji privrede, nema nijednoga. Pada u oči i nedostatak priloga o društvenoj svojini ili o ekonomskim implikacijama i efektima birokratsko-administrativnog odlučivanja (sem, opet usputnih opaski) iako se u ta dva područja u novije vreme traža neke od ključnih odrednica ekonomskih (i drugih) teškoća u kojima se zatekla jugoslovenska privreda. Ostaje kao zanimljiv predmet mogućih daljih razmišljanja da se vidi nije li ova knjiga bila još jedan zgodan povod za postavljanje širih pitanja o krizi socijalizma u svetskim razmera ma i o istorijskim alternativama za njeno prevazilaženje. Knjiga je obuhvatila vrlo širok prostor institucionalnih, ekonomsko-političkih i empirijskih razmatranja, ali je u tom prostoru - ito krajnje neujednačeno - pokrila samo neke tačke, a između tih asimetrično rasutih tačaka ostale su prilično velike i obimom i značajem takodje nejednake praznine. Ukratko, knjiga kao celina nije o sobito koherentna niti se između njenih pojedinih delova dá raza brati neka unapred isprogramirana i svesno ugradjena veza. To, međutim, ne mora da znači da između pojedinih priloga nema posrednih, možda i nehotičnih veza - autore je ipak okupio neki izbor po srodnosti - a još manje da pojedini prilozi ne mogu značiti važne prodore u teorijskom osmišljavanju i institucionalnom oblikovanju našeg sistema čak iako sa ostalim tekstovima nisu u nekoj čvršćoj vezi. Šta više, ni kontradikcija između pojedinih prilo-

ga nije dovoljan razlog za generalno negiranje njihove vrednosti.

Nesumnjivo je da će heterogenost knjige imati i svojih pozitivnih dejstava. U tom raznorodnom kolažu uglavnom zanimljivih i sa stanovišta ekonomske politike i dalje institucionalne izgradnje visoko relevantnih radova svako će naći ponešto sa čime će moći da se složi ili što će odgovarati njegovom interesovanju. Najzad, ako se prihvati ono, reklo bi se, razumno i iskustvom višestruko potvrđeno stanovište da knjige treba jednostavno ceniti po onome što je zanimljivo i relevantno a ostale delove (ne) tretirati kao da uopšte i ne postoje, ova će knjiga uspešno proći takav test i dati dovoljno razloga da joj se po koji put vratimo i u budućnosti.

A onaj koji bude imao pretenzije da temeljno oceni knjigu neće imati lak posao. Razlog je ne samo u već pomenutoj heterogenosti nego i u činjenici da u njoj ima priličan broj neujednačenih stavova, pa i svojevrskih nesuglasica. Tako, Šuvaković proučava Ward-ov (ilirski) sistem u kome je uveden paušalni (preciznije - lump sum) porez na fiksne fondove, dok Zelić analizira postojeći sistem u koji bi, po njegovom ne baš usamljenom mišljenju, takav porez tek trebalo uvesti. Postavlja se, naravno, pitanje dali bi ilirska firma ostala ilirska ako se takav porez ne uvede i šta se može naučiti iz teorije ilirske firme o ponašanju postojećeg sistema još uvek čvrsto naslonjenog na vrli princip monizma dohotka koji mnogim našim ekonomistima još nikako da se odlepi od srca. Postoji i jedna dublja nesuglasica između Zelića i Šuvakovića: dok prvi veći deo odgovornosti za neefikasnost sistema svalju je na odsustvo cene upotrebe kapitala, drugi - pretpostavljajući da je cena u nekom obliku već tu - zdušno nastoji da samoupravnu firmu izleči od perverzih reakcija na alokacione signale i da tako stvori mogućnost za vođenje ekonomske politike, tj. da od neupravljivog napravi upravljiv sistem. Ko je poput autora ovog teksta sklon da se složi sa obojicom, lako će videti da je do racionalnog sistema zasnovanog na našim institucionalnim opredeljenjima još veoma dug put i da ćemo se uzalud okretati ekonomskoj politici koja za ovakvu bolju lek očitno neće moći da ponudi. Za Ward-ov paradoks Zelić predlaže Ward-ovu terapiju, tj. manipulisanje troškovima fiksnih fondova, dok je Šuvakovićev recept bitno različit. Stoga između dva autora postoji dovoljno duboko neslaganje za jednu dugu i uzbuđljivu buduću raspravu.

Drugi primer odnosi se na (eventualne) monetarne determinante inflacije. Tako, Stanišić u svojoj analizi kamatne stope kao instrumenta revalorizacije kredita i obaveza pomno proučava mehanizme troškovne inflacije kod dužnika i inflacije tražnje kod poverilaca uz drastično deformisanje bilansa stanja i kod jedne i kod druge skupine subjekata. Više je nego jasna implikacija da realni činioci stvaraju inflatorne pritiske a monetarnima jedino ostaje da se prilagode. Nasuprot njemu, Gligorov konstatuje da "... promene u monetarnim činiocima ne utiču na stvarne promene" (s. 61), u čemu je konzistentan sa Stanišićem, ali ipak opširno analizira naše neravnoteže kroz Hicks-ove *I-S* i *L-M* dijagrame koji monetarnim činiocima ne mogu a da ne pripisuju za naše privredne prilike isuviše veliki značaj. Reč je o dva različita poimanja relativnih doprinosa realnih i monetarnih činilaca inflatornim procesima pri čemu dva metodološka pristupa impliciraju velike razlike u relativnoj važnosti ovih dveju grupa. Ili, i Milan Petrović, i Dejan

Jovović govore o politici MMF prema Jugoslaviji, ali se njihove ocene ove politike osetno razlikuju. Ni slika o zaostajanju Srbije za jugoslovenskim prosekom nije ista u kardinalno intoniranoj analizi Djurdjević-Šaljić i Ocićevoj analizi kod koje ordinalno u tvrdjeni rangovi bacaju donekle u zasenak eventualno povećanje apsolutno definisanih distanci. Naravno, u svim ovim slučajevima razlike u utisku mogu da budu posledica razlika u metodologiji, ali i u tom slučaju ostaju razlike u tretmanu pojedinih komponenti koje mogu da pruže osnovu za plodnu i opsežnu raspravu.

Bilo bi suviše pretenciozno pokušati da se knjiga predstavi i komentariše u svim svojim elementima; za to pored nedovoljnog vremena i prostora postoje i druga ograničenja među kojima nedovoljna upućenost pisca ovoga teksta sigurno nije na poslednjem mestu. Zato će ova rasprava celim svojim rasponom i težinom (ako je bude) biti okrenuta teorijskim doprinosima proučavanju institucionalne osnove samoupravnog socijalizma, predloženim pravcima institucionalne transformacije i ulozi koju bi ekonomska politika trebalo da odigra u stabilizovanju ekonomskog sistema i obezbedi vanju efikasnije alokacije privrednih resursa. Tako će dogovor o postupku u kome će knjiga biti samo povod za diskusiju, a ne i njen predmet, biti doslovno izvršen.

2. ALTERNATIVE PREVAZILAŽENJA WARD-OV PARADOKSA I MOGUĆNOSTI MENJANJA REAKCIJA SAMOUPRAVNOG PREDUZEĆA

Čini se da se bez rizika može ustvrditi da najstimulativniji, ako ne i najznačajniji, deo knjige predstavljaju tekstovi Šuvakovića i Zelića, koji se doista odnose na fundamentalne karakteristike našeg privrednog sistema i koji analitički prodiru do samih njegovih temelja. Iako se predložene ekonomsko-političke intervencije u svojim suštinskim elementima korenito razlikuju, u nekim drugim dimenzijama ovi prilozi su međusobno komplementarni. Dok se Šuvaković usredsređuje na determinante i implikacije tržišnog ponašanja samoupravnog subjekta, Zelić najveći deo teksta posvećuje institucionalnim prazninama u sistemu i pogrešnoj usmerenosti ekonomsko-političkog instrumentarijuma. U jednoj važnoj stvari oni su, međjutim, u punoj saglasnosti: obojica ozbiljno shvataju Ward-ov paradoks. U tome im se pisac ovoga teksta bezrezervno pridružuje. Maksimiziranje količnika (dohodak po radniku) vodi bitno različitim reakcijama na promenu alokativnih parametara nego maksimiziranje reziduala (razlika između ukupnog prihoda i ukupnih troškova); ova činjenica otvara na samoupravnom privrednom sistemu duboku i, na mahove se čini, neizlečivu ranu koju su različiti autori sa promenljivim ali nikada do kraja zadovoljavajućim uspehom pokušali da zacele. Jedan sada već davni pokušaj¹ učinjen je pre dvadeset godina i bio je zasnovan na propoziciji da problem jednostavno ne postoji. Naime, pošlo se od pretpostavke da samoupravna firma "za narednu godinu" planira povećanje ličnog dohotka (Δd) i novi dohodak tretira kao parametar upošljavajući nove radnike i praveći se pri tom kao da će oni, za razliku od zatečenih radnika, primati samo tu samoupravnu, uslovno rečeno, najmanju i kao da se u raspodelu ostatka dohotka neće uključiti ra-

¹ B. Horvat, "Prilog zasnovanju teorije samoupravnog poduzeća", "Ekonomska analiza" 1-2, 1967, s. 7-28.

vnopravno sa svim ostalim radnicima. Ovakva pretpostavka podrazumeva egzistenciju takve miopije kod samoupravnih subjekata kakva se verovatno ne može empirijski ustanoviti ni kod onih među njima koji su najmanje emancipovani. Pretpostaviti takav obrazac ponašanja gotovo da je ekvivalentno lošem ili bar ne mnogo laskavom mišljenju o sposobnostima našeg samoupravnog naroda da u vrlo jednostavnim situacijama odlučivanja sagleda i poveže par elementarnih činjenica. Šuvaković i Zelić implicitno odbacuju takav pristup; problem perverzno reagovanja samoupravne firme na promene cena ili fiksnih troškova shvataju sasvim ozbiljno i sa istom ozbiljnošću pokušavaju da za njega nadju lek. Oni su jedinstveni u stavu da problem postoji i da je ozbiljan, razilaze se u predlozi ma institucionalnih promena i ekonomsko-političkih intervencija posredstvom kojih problem treba da bude prevaziđen ili u nekim dimenzijama bar ublažen.

2.1. Model degresivnog oporezivanja - osnovni rezultati

Rad Dj.Šuvakovića predstavlja u našoj stručnoj literaturi svojevrsan događaj. To je u nas prvi pokušaj da se na čisto teorijskom nivou reši problem naopakog reagovanja samoupravne firme na promene parametara iz eksternog okruženja, kao što je npr. njegova sklonost da na povećanje cene proizvođa uzvratu ne povećanjem nego smanjenjem zaposlenosti i proizvodnje. Šuvaković to čini na način koji je u isto vreme i originalan, i relevantan za sa gledavanje nekih mogućnosti (ili nemogućnosti) institucionalnog preobražaja i bitnog podizanja racionalnosti naše privrede. Njegov rasprava je pri tom na izuzetno visokom analitičkom nivou i za sladokusce koji su navikli da čitajući ispisuju gomile hartijepredstavljajuće ne malo zadovoljstvo. Ipak, stav ovog prikazivača u odnosu na Šuvakovićev članak bio je i ostaje pomalo protivrečan: ce neći i pozdravljajući originalnost i analitičku čistotu ponudjenog rešenja, ovaj autor ima taj hendikep da ne veruje u degresivno oporezivanje i, šta više, smatra ga u alokativnom i distributivnom smislu dovoljno velikim zlom da može da stane rame uz rame sa Ward-ovim paradoksom. Budući da se jedan krupan defekt "leči" intervencijom koja otvara novi, reklo bi se, jednako težak problem u alokaciji i raspodeli, ispostavlja se da ekonomska politika mora iznova da "zasuče rukave" i da uklanja posledice svoje sopstvene intervencije izazvane nužnošću da se ukloni ili bar ublaži neki fundamentalni privredno-sistemska nedostatak. To pomalo podseća na jednu Andrićevu opasku u kojoj on otkriva kako ponekad neka slabo sročena rečenica traži potporu nove, dodatne rečenice; kako su mali izgledi da će i ova biti dobra, onda obe zajedno traže novu potporu. Tako se to produžava sve dok ne izraste jedna struktura u kojoj se rečenice međusobno podupiru, ali koja deluje kao da će se svakog trenutka raspasti jer se na samom početku nije naslonila na zdravu osnovu. Ukratko, sistem u kome njegove konstruktivne slabosti traže neku, makar i dugoročno i "sistemska" koncipiranu intervenciju ekonomske politike - nije dobar sistem. Dobar je, naprotiv, samo onaj sistem koji ne samo da ne traži poštapanje o ekonomsku politiku nego, šta više, može da opstane i da produkuje zadovoljavajuće rezultate čak i uz eventualne greške ekonomske politike, sa kojima, uostalom, neće računati samo naivan i neupućen čovek. Ako, povrhu toga, intervencija usmerena na sanira-

nje nekog krupnog nedostatka u privrednom sistemu na drugom mestu stvara nove probleme čije saniranje iziskuje nove mere - onda ekonomska politika ima previše posla, a to je prema gornjem kriteriju najpouzdaniji indikator lošeg sistema. Loš je najpre originalni sistem, a loše su potom njegove modifikovane varijante koje sve zajedno pate od preteranog nezdravog i s jedne strane funkcionalnog a s druge, disfunkcionalnog intervencionizma.

To su razlozi zbog kojih će stav prema Šuvakovićevom modelu biti unekoliko protivrečan. Ovaj će tekst biti pun hvale za njegovu inovaciju teorije samoupravnog preduzeća a u isto vreme biće i pokude zbog toga što se ovo preduzeće "spasava" od perverznih reakcija koje standardnu ekonomsku politiku čine nemogućom uvođenjem degresivnog oporezivanja. Ko bude hteo da iznalazi protivrečnosti u ovom tekstu, najlakše će ih naći upravo u ovom odeljku.

Šuvaković je surovo škrt na prostoru i na nepunih osam strana izlaže problem koji, da bi bez nerviranja mogao da ga pročita čitalac čiji je nivo uporediv sa nivoom ovog prikazivača, zahteva bar dvačeset. Zbog toga će, da bi se nešto detaljnije sagledale implikacije rešenja, u matematičkom dodatku biti izveden samo jedan njegov komparativno-statički rezultat.² Šuvakovićeve formule navode se sa njegovom originalnom notacijom.

U poredjenju sa našim postojećim sistemom, ovaj model unosi dve krupne inovacije: (1) vraća obračunski lični dohodak kao ekonomsko-politički parametar i (2) uvodi degresivno oporezivanje dobiti. Tako se umesto maksimiziranja dobiti po radniku

$$s = \frac{pX - (WL - R)}{L} \quad (3)$$

čije su implikacije iste kao i kod maksimiziranja dohotka po radniku³

$$y = \frac{pX - R}{L} \quad (5)$$

i koji vodi neprijatnom, za naopake reakcije odgovornom uslovu optimalnosti

$$pX' = y = w + s$$

on maksimizira neto dobit po radniku $b(S)$, gde je $b(S)$ odnos čiste, neoporezovane i ukupne dobiti, i kao uslov optimalne dobiti

$$pX' = w + gs \quad (11)$$

² Iako krajnje nevoljno, ovog posla se lađam prosto zbog toga što se svojstva rešenja i karakteristike dobijenih rezultata inače ne mogu razmatrati a da se ne prenebregnu i najliberalnije shvaćeni zahtevi razumljivosti. Da ne bi bilo nesporazuma, rezultati su Šuvakovićevi iako su formule verovatno različite. Ja mu se zahvaljujem što je jednog popodneva doneo ovedu gomilu svojih sitno ispisanih prilično volumenoznih papira i suočio ih sa izvodjenjima koje sam ja, takodje na većem broju strana, nanizao u nastojanju da dešifrujem njegov tekst.

³ Za notaciju i izvođenje rezultata koji se ovde komentarišu videti Matematički dodatak.

Jasno je zašto ovo oporezivanje mora da bude regresivno: kako je $g = 1/(1+e)$, a e je koeficijent elastičnosti funkcije $b(S)$, tj: $e = Eb/ES$, da bi bilo zadovoljeno $g < 1$ (suprotan slučaj je očigledno apsurdan), mora biti $e > 0$; to sa svoje strane implicira $b'(S) > 0$, a iz toga, zbog $t(S) = 1 - b(s)$, očito proizlazi $t'(S) < 0$!. Jedino tako moguće je spasti samoupravnu firmu od njenih poznatih nastranosti.

Ovo pitanje može se videti i iz drugog ugla ako se (11) napiše eksplicitno, $pX' = w + g \frac{pX - (wL + R)}{L} = w(1-g) + g \frac{pX}{L} - \frac{R}{L}$ (a). Kad ne bi bilo oporezivanja i kad bi tako iščezao izraz $w(1-g)$, svako povećanje cene povećalo bi levu stranu manje nego desnu (jer se na desnoj ne povećava umanjilac) i ravnoteža firme može se uspostaviti samo smanjenjem zaposlenosti i proizvodnje. Oporezivanje, međutim, dodaje desnoj strani jedan pozitivan član koji uklanja ovaj efekat i, ako je g dovoljno malo, omogućava da porast cene desnu stranu poveća manje nego levu i da firmu podstakne da ravnotežu uspostavi povećanjem zaposlenosti (i proizvodnje).

Treba ipak već sada uočiti dve stvari. Prvo, oporezivanje i koeficijent g kao njegov analitički odraz ne uklanja nego samo smanjuje greške u alokaciji rada: granični proizvodi u alternativnim upotrebama i dalje će se, ali ovoga puta manje, razlikovati. Pošto iz tehnoloških, dakle objektivnih razloga s značajno varira po sektorima, pa i po pojedinačnim preduzećima, striktna alokaciona efikasnost mogla bi se postići samo po cenu takve diferencijacije parametara g koja bi bila ekvivalentna konstituisanju posebnog poreskog sistema za svaku proizvodnu jedinicu, što je neostvarivo. Svako srednje rešenje kombinuje nedostatke oba ekstrema. Na Švakovićevoj slici 1 nivo zaposlenosti firme uz predloženo regresivno oporezivanje još uvek je ispod nivoa kapitalističke firme i ispod ekonomskog optimuma. Drugo, impuls u pravcu povećanja proizvodnje i zaposlenosti biće snažniji kod kapitalističke firme čiji je uslov optimalnosti

$$pX' = w \quad (2)$$

Ovde se pri porastu p desna strana uopšte ne povećava i neravnoteža uslovljena povećanjem cene u punoj meri odražava to povećanje; kod samoupravne firme u izrazu (a) s porastom cene uvek se povećava i desna strana, a povoljna konstelacija parametara može samo da osigura da to povećanje bude manje nego kod leve strane. Impuls za povećanje zaposlenosti i proizvodnje uvek je manji kod samoupravne firme.

3.2. Komparativna statika u modelu regresivnog oporezivanja

Ključne rezultate u Švakovićevom radu ipak predstavljaju oni koji se odnose na komparativnu statiku. Oni se svode na iznalaženje tri parcijalna izvoda i utvrđivanja njihovog znaka:

$$\frac{dL}{dp} = \frac{gX - LX'}{pLX'' - sg(g-1)} \quad (b)$$

$$\frac{dL}{dw} = \frac{L(1-g)}{pLX'' - sg(g-1)} \quad (c)$$

$$\frac{dL}{dR} = \frac{-g}{pLX'' - sg(g-1)} \quad (d)$$

Za ekonomski racionalno funkcionisanje sistema potrebno je da prvi izvod bude pozitivan i drugi negativan, dok se za treći izvod ne nameće neko apriorno ograničenje - kod kapitalističke firme on je jednak nuli a kod samoupravnog preduzeća u tipičnim situacijama on, suprotno intuitivnom očekivanju, ima pozitivnu vrednost. Strateški značaj imaju prva dva izvoda, a uslovi pod kojima će oni imati traženi znak nisu nimalo jednostavni. Ispostavlja se da je reč o dve grupe uslova: (1) imenilac, koji je zajednički za sva tri izvoda, treba da bude negativan, i (2) u izvodu (b) brojilac treba da bude negativan. Uslov (1) sledi, kako je pokazano u Matematičkom dodatku, iz dovoljnog uslova optimalnosti kod problema maksimiziranja modifikovanog dohotka po radniku. Korišćenje dovoljnih uslova optimalnosti za dokazivanje stabilnosti tržišnog mehanizma alokacije sasvim je standardan postupak u analizama ovog tipa⁴. Biće da je obrazloženje svakvog postupka izvedeno iz činjenice da se analiza odnosi na stvarne firme u jednom konkretnom empirijskom sistemu; samo njihovo postojanje može se uzeti i kao opravdanje stava da su zadovoljeni "dovoljni" uslovi za ekstremum. Nešto je drukčija situacija kod hipotetičnih sistema, koje empirijski tek treba oformiti ukoliko se ispostavi da je to moguće. Zanimljivo je pitanje da li se i u takvim hipotetičkim uslovima ispunjenost "dovoljnih" uslova optimalnosti može prihvatiti kao nešto što se samo po sebi podrazumeva. U svakom slučaju ovaj uslov u posmatranom modelu, pored čisto tehnoloških, sadrži i elemente koji zavise od ekonomske politike, što ga, kao što će se videti, čini složenijim i potencijalno riskantnijim nego što je to slučaj kod kapitalističkog pandana analiziranog samoupravnog subjekta. Pretpostavljajući da je problem imenioca ipak rešen ispunjenjem "dovoljnih" uslova optimalnosti, izvod (c) će biti negativan, što se i želelo postići, a izvod (d) će biti pozitivan, što je u skladu s ranijim rezultatima. Ipak, treba istaći jednu njegovu implikaciju: sa fiskalnim opterećenjem privrede - dođuše, reč je o opterećenju sasvim posebnog tipa - raste njena sklonost kaza pošljavanju i povećanju proizvodnje. Ostaje kao zanimljiv predmet za razmatranje koliko je, i da li je, svojevremeno ukidanje cena upotrebe društvenih sredstava smanjilo potencijal samoupravne pri vrede u sferi zapošljavanja i rasta.

Uslovi optimalnosti nisu dovoljni za obezbeđenje poželjnog znaka izvoda (b); kao što je navedeno u članku i pokazano u Matematičkom dodatku, parametar g mora da bude manji od odnosa troškova rada (wL) prema zbiru troškova rada i troškova kapitala ($wL+R$), odnosno, njemu odgovarajući koeficijent elastičnosti e treba da bude veći od količnika troškova kapitala i troškova rada (R/wL). Rezultati bi bili povoljniji da nije ove uslovljenosti. Dođuše, g odnosno e ne određuju intenzitet oporezivanja - on se može odrediti prikladnim odabiranjem neke početne ili druge rezervne vrednosti funkcije $b(S)$, dok g odnosno e samo opredeljuju intenzitet variranja funkcije b u odnosu na promene ukupne dobiti S . Drugim rečima, g odnosno e opredeljuju brzinu promena u intenzitetu opo

⁴ Videti npr. F.A. Samuelson, *Foundations of Economic Analysis*, Harvard U.P. Cambridge, 1963, Seventh printing p.p. 63-78.

rezivanja, a ne i sam taj intenzitet. No i to je dovoljno zahtevan uslov. Primera radi, ako R učestvuje u dohotku sa 21%, a wL sa 70%, $e > 0,3$. Ako posmatrana jedinica poveća dobit sa 100 na 120 i ako je inicijalno oporezivanje dobiti bilo 30%, njeno će se učešće u povećanoj dobiti povećati sa 70 procenata na 76 procenata, ili u apsolutnom iznosu sa 70 na 91,2 jedinice; pri tom će porez biti smanjen samo relativno nego i apsolutno sa 30 na 28,8 jedinica. Dakako, druge pretpostavke dale bi drugačije rezultate, ali je jasno da bi u velikom broju situacija, i to nimalo neobičnih, povećanja dobiti bila praćena smanjenjem ukupnog poreza. Nije teško zamisliti šta bi to značilo u uslovima nabujale inflacije, ali odmah se mora dodati da na ovom nivou apstrakcije model ima pravo da inflaciju ignoriše.

Uslov će lakše biti ispunjen kod radno intenzivnih delatnosti. Apstrahujući teškoće vezane za činjenicu da su i R i w instrumenti ekonomske politike a ne parametri koji treba da rezultiraju iz objektivnih tržišnih automatizama (pa je teret za ekonomsku politiku i suviše velik i shodno tome, verovatnoća grešaka dovoljno visoka), sasvim ozbiljni problemi mogli bi da se pojave kod kapitalno intenzivnih delatnosti. Pretpostavi li se u gornjem primeru da je $R/wL = 0,75$, posle povećanja dobiti od 20 procenata, učešće kolektiva izraženo u apsolutnim jedinicama povećalo bise sa 70 na 102 jedinice, dok bi se komponenta poreza smanjila sa 30 na 18 jedinica. Degresija u oporezivanju bila bi jednostavno odveć strma.

Složenost komparativno-statičkih rezultata i rizici neispunjenja uslova koji osiguravaju njihovo važenje daleko upečatljivije mogu da se prikažu kad se stave u kontekst sa odgovarajućim rezultatima za kapitalističku firmu. Totalnim diferenciranjem (2) pretpostavljajući da se najpre menja p , a potom w , dobijaju se, prema šablonu iz Matematičkog dodatka, parcijalni izvodi analognim izvodima (b) i (c):

$$\frac{dL}{dp} = \frac{-X'}{pX''} > 0, \quad \frac{dL}{dw} = \frac{1}{pX''} < 0 \quad (e)$$

Uz uobičajene pretpostavke o pozitivnom ograničenom proizvodu i o delovanju zakona opadajućih prinosa u okolini tačke optimuma, oba izvoda imaju poželjni znak i nikakve dodatne nedoumice ne javljaju se povodom njih. Posebno valja naglasiti da njihov znak nije uslovljen delovanjem ekonomske politike i da se ne javlja rizik obrnutih reakcija u slučaju da dodje do grešaka u smislu neispunjenja uslova $e > R/wL$. Greške su utoliko verovatnije što kapitalno intenzivni sektori zahtevaju vrlo visoko e , kako je pokazano na numeričkom primeru, njegove implikacije, mogu da stave od znak pitanja ceo ovaj sistem oporezivanja - a eventualna sektorska diferencijacija parametara e silno bi komplikovala sistem i vođenje ekonomske politike na takvoj institucionalnoj podlozi verovatno posve onemogućila. Uzme li se još u obzir da čak i uniformno i konstantno e podrazumeva variranje poreske stope pri promenama ukupne dobiti i da se tako uslovi privredjivanja menjaju na način koji nije nužno polazište sa načelima efikasnosti u alokaciji resursa niti sa drugim ciljevima ekonomske politike, onda postoje još vidljivije kakve bi sve nuzefekte sistem generisao sve i kada bi problem obrnutih reakcija samoupravnog preduzeća bio za dovoljavajuće rešen i koliki bi teret za ekonomsku politiku pred-

stavljala implementacija tog sistema i tekuće upravljanje posredstvom instrumenata koji su u njega ugrađeni.

2.3. Osvrt na neke varijacije modela

Analizirani sistem sadrži dva kardinalna elementa koji upostojećem sistemu nisu zastupljeni ali koji su postojali u ranijim varijantama našeg samoupravnog institucionalnog okvira. Reč je o kalkulativnom ličnom dohotku w i o ceni upotrebe društvenih sredstava čiji je odraz ukupni rental (fiksar dažbina) R . Trenutno je u optičaju ideja o ponovnom uvodjenju w iako je to teško pomiriti s važećom predstavom o radniku - samoupravljaču kao suverenom gospodaru u proizvodnom procesima. Na primer, ko (i zašto) treba da im osigura tu kvazi-najamninu ako samoupravljač suvereno upravlja poslovnim procesima s perspektivom da ovlada "celinom dohotka"? Ako se i pronađe neki način na koji bi se zaposlenima garantovalo w , ostaje teški problem racionalne institucionalizacije rizika: ako u postojećem sistemu posledice pogrešnih odluka padaju na ukupne lične dohotke, a ni to nije dovoljno jer je jedino pravo pokriće za poslovni rizik ne dohodak nego (daleko veća) imovina, kako li će tek neadekvatno biti pokriće za rizik ako najveći deo ličnih dohodaka bude garantovan? Ukoliko izostane neka eksterna garancija a neka preduzeća ne mogu pokriti celokupni platni fond obračunat na osnovu w , postavlja se pitanje: treba li da obustave proizvodnju iako bi bili voljni da rade i uz niže dohotke koji bi omogućili rentabilno poslovanje? Implikacije ovakvog eventualnog rešenja bile bi posebno nepovoljne s obzirom na ionako velik broj nezaposlenih. U prilog uvodjenja w govori jedan tehnički argument - ono omogućava obračun i oporezivanje dobiti, što olakšava politiku poravnjanja ličnih dohodaka i naročito uklanjanje drastičnih dispariteta o nagradjivanju. Što se tiče cene upotrebe drugog faktora, iz koje bi rezultirao trošak kapitala R , za sada nema konkretnih inicijativa za njeno uvodjenje i pored toga što za takvu promenu postoje dobri osnovi u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije.

Bilo kako bilo, od interesa je videti kako se Šuvakovićeve modifikacije ponaša i u drugim varijantama sistema: bez w , bez R i R i, najzad, ona bez R koja bi proistekla iz postojeće inicijative da se lični dohodak razdvoji na dva dela. Rezultati su usklađeni sa očekivanjima. Najvažniji parcijalni izvod dL/dp u te tri varijante dobija sledeći oblik:

$$\frac{dL}{dp} = \frac{gX - LX'}{pLX - yg(g-1)}, \quad \frac{dL}{dp} = \frac{gX - LX'}{pLX - xg(g-1)}, \quad \frac{dL}{dp} = \frac{gX - LX'}{pLX - fg(g-1)} \quad (f)$$

pri čemu je x dohodak po radniku, pX/L , a f bruto dobit po radniku $(pX - wL)/L$.

U ovom poslednjem slučaju od interesa je i izvod zaposlenosti po kalkulativnom ličnom dohotku,

$$\frac{dL}{dw} = \frac{L(1-g)}{pLX - fg(g-1)} \quad (g)$$

U prva tri slučaja (formule označene sa f) pretpostavka o ispunjenosti dovoljnih uslova za maksimum u kombinaciji sa ranije uvedenim ograničenjem na g , odnosno e osigurava poželjni znak par-

cijalnih izvoda i ekonomski logično reagovanje privredne jedinice na promene u okruženju. U slučaju (g) ispravna reakcija rezultira iz samog dovoljnog uslova za maksimum.

2.4. Bezizlazi degresivnog oporezivanja

Čini se da nije mali broj ekonomista koji degresivno oporezivanje "a priori" odbacuju računajući da nije u skladu sa drevnim, osveštanim načelom oporezivanja prema poreskoj snazi. Ono je takodje u neskladu sa zakonom opadajućih prinosa čiji je domašaj, reklo bi se, u krajnjoj liniji, univerzalan i daleko prevazilazi granice čisto ekonomskih primena. Autor ovog teksta spada u tu grupu i zato s mnogo skepticizma gleda na šemu koja je predložena u Šuvakovićevom radu. Teško je osloboditi se tvrdog utiska da je mehanizam degresivnog oporezivanja nesprovodiv, a sve i kad bi bio, njegovi negativni efekti prevagnuli bi nad njegovim eventualnim pozitivnim učincima. Moglo bi se stoga postaviti pitanje: zbog čega joj se ovde poklanja tolika pažnja i zašto je usput o radu u kome je prezentirana dato toliko superlativnih napomena? Razlog je prosto u činjenici da ona u celini gledano predstavlja uzbudljiv intelektualni eksperiment i da predstavlja nov pokušaj da se doskoči fundamentalnim, u bitne alokacione mehanizme ugradjenim nedostacima jugoslovenskog privrednog sistema. On u isto vreme iz jednog posebnog do sada ne baš često sretanog ugla osvetljava neka svojstva sistema i pruža dodatne informacije o njegovim ključnim obeležjima. Zato će taj rad ostati interesantno štivo čak i kad se, i ako se, utvrdi da je šema zasigurno nesprovodiva.

Prvi problem javlja se usled nejednakog neto dohotka po radniku koji predložena tema ostavlja u raznim sektorima i preduzećima. Taj dohodak je $w + b(S)s$. Uz sve ostale jednake uslove veća firma će zahvaljujući degresivnom oporezivanju ostvariti veći dohodak od manje. Pri tom nije važno kako se meri veličina firme i kako se operacionalizuje pojam "veći"; sve dok važi pameti blisko i sa empirijskim saznanjima konzistentno pravilo da se s porastom "obima" tendencijski povećava ukupna dobit, ovaj ozbiljni problem diskriminacije po osnovu veličine, i to u pravcu koji je suprotan "prirodnom" i očekivanom, ostaje kao teška senka na predloženoj modifikaciji sistema. Predloženi mehanizam, uprkos napomeni u fusnoti 3 str.26, sukobljava se s principom nagradjivanja prema radu, jer niti je sa tog stanovišta prihvatljivo jednako oporezivanje pri jednakoj dobiti a dovoljno izdiferenciranim ostalim uslovima, niti se može podržati da radnici, inače jednaki u pogledu svih drugih relevantnih atributa, budu različito opterećeni porezom samo zato što je u pitanju različit "obim". Šuvaković je, naravno, svestan teškoće i zato poziva u pomoć poseban mehanizam progresivnog oporezivanja kojim bi se poravnali lični dohodi. Naravno, na taj način se neopravdane razlike u nagradjivanju ne mogu eliminisati nego samo ublažiti. Pored toga, sa mnogo razloga mogu se uputiti načelne zamerke nekom privrednosistemskom rešenju koje rešavajući jednu skupinu problema, stvara nove komplikacije, pa za njihovo otklanjanje zaziiva intervenciju jednog dodatnog mehanizma. Najzad, nezavisno od mere u kojoj se razlike o nagradjivanju daju ublažiti, ostaje velika i neopravdana diferencijacija o akumulaciji po radniku: sektori (i preduzeća) s visokim $w + b(S)s$ imaju utoliko veće (u odnosu na opšti privredni proseki) mogućnos-

ti internog finansiranja svog rasta ukoliko je poraska politika delotvornija u sprečavanju natprosečno stojićih jedinica da svoje relativno visoke neto dohotke po radniku usmere u lične dohotke. Takav sistem takodje bi produkovao ekonomski neželjivostnu stimulaciju ka okrupnjavanju nezavisno od realnih efekata koji na planu efikasnosti mogu da se ostvare takvim organizacionim transformacijama.

Diskriminacija malih preduzeća koju bi takav sistem trajno uslovljavao ima veći broj nepovoljnih efekata. S jedne strane, moglo bi doći do izvesnih smetnji u razvoju samoupravljanja pošto njemu, prema mišljenju mnogih pozvanih, pogoduju manji kolektivi. S druge strane, društvena svojina i preovlađavanje kolektivnog na čela u organizovanju proizvodnje imaju za posledice relativno visok nivo fiksnih troškova - radi obezbeđenja društvene evidencije i kontrole svaka jedinica, nezavisno od veličine, mora da ima određeni broj činovničkih radnih mesta. Zato mala privreda i nailazi na velike prepreke u svom razvoju u, reklo bi se, svim socijalističkim privredama. Stisnuto između nakovnja visokih ličnih troškova i čekića, degresivnog oporezivanja, malo preduzeće u Šuvakovićevom sistemu ne bi imalo nimalo lak život. Sistem bi takodje, već zbog stimulacije okrupnjavanja i povlašćenog tretmana velikih preduzeća, vodio kvarenju konkretnih tržišnih struktura, a one koje su imperfakt opterećivao bi pojačanim stepenom monopola. To je utoliko opasnije što velikim preduzećima ostaju znatno veća sredstva za interno finansiranje sopstvenog razvoja, pa u mnogim sektorima relativno lako može da se izdvoji mali broj proizvođača koji diktiraju uslove prodaje i daju ton celokupnoj aktivnosti na tržištu.

Posebno nepovoljne efekte moglo bi degresivno oporezivanje da ima u kombinaciji s promenama kalkulativnog ličnog dohotka ukoji bi takodje bio instrument ekonomske politike. Eventualno povećanje u neposredno bi smanjilo dobit S ; ako bi bio zadovoljen uslov $a > R/bL$, to bi dovelo do smanjenja broja zaposlenih, što bi dodatno smanjilo S . I jedan i drugi učinak uslovlili bi ulazak preduzeća u zonu jačeg oporezivanja, pa bi se njegova finansijska pozicija pogoršavala po dva osnova - zbog porasta ličnih dohodaka i povećanja poreskog tereta. Suprotan (ali opet intenziviran interakcijom ličnih dohodaka i poreza) usled događaja proistekao bi iz eventualnog smanjivanja kalkulativnih ličnih dohodaka. Tako bi sistem pojačano i gotovo nervozno reagovao u oba pravca - a ta naglašena osetljivost ne bi ga činila preterano zahvalnim za upravljanje putem ekonomske politike.

Promene dobiti mogu da se jave kao posledica većeg broja vrlo različitih uzročnika. Povećanje prodajnih cena, interni rast firmi, integracija, realizacija povoljnih šansi na svetskom tržištu i pogodna konstelacija klimatskih činilaca samo su neke od čestih determinanti porasta dobiti. Predloženi mehanizam sve te determinante dobiti tretira simetrično i, posebno, ne pravi diskriminaciju između činilaca objektivnog karaktera i onih koji odražavaju zahtevanje i preduzetništvo radnih kolektiva. Alternativna shema, koja bi prvenstveno bila usmerena na faktore povećanja a ne na rezultate, bila bi u tom pogledu daleko racionalnija. Stvari su, dakako, dalje pogoršane degresivnim tretmanom raznorodnih povećanja dohotka, odnosno dobiti, tako da je onaj koji ostvari veći prirast stavljen u situaciju da zadrži veći procent tog prirasta.

Poseban problem predstavljaju raznovrsne rente, kojih ne može da se oslobodi nijedan sistem a koje su utoliko više zastupljene ukoliko je institucionalna osnova sistema lošije prilagodjena zahtevima racionalnog privredjivanja. U našoj privredi izvori rente su neuobičajeno snažni i bogato izdiferencirani; regionalna za tvorenost tržišta, neumereno visok stepen carinske zaštite, oskudica deviza, diskriminacija prema privatnom sektoru, razni oblici sporazumevanja o podeli tržišta i formiranju cena, institucionalno uslovljena rigidnost tržišta i neuobičajeno niska mobilnost resursa - sve su to izvori obilnih renti i uzročnici bitne promene uponašanju privrednih jedinica koje se mnogo više trude da sačuvavaju i eventualno poboljšaju svoju poziciju u raspodeli nego da povećanjem proizvodnje i efikasnosti poboljšaju svoj ekonomski položaj. S obzirom na veliku zastupljenost renti u celokupnom procesu reprodukcije, mehanizam regresivnog oporezivanja je posebno neprikladan za naše uslove. Naprotiv, jedino strma poreska progresija bi unekoliko umanjila velike razlike u ekonomskom položaju privrednih subjekata koje se javljaju po osnovu renti budući da u doleđno vreme ove rente nećemo moći bitno da smanjimo nekim radikalnim privrednosistemskim zahvatima.

Najzad, predložena shema oporezivanja nepogodna je i sa stanovišta sada već klasične ideje funkcionalnih finansija, kako je svojevremeno na osnovu Keynes-ovog pristupa politici stabilizacije artikulirao Abba Lerner⁵ i kako je i u nas zagovarana⁶ kao konceptualna osnova za izgradnju jednog važnog segmenta u ekonomsko-političkom instrumentarijumu. Povećavanje intenziteta oporezivanja u periodima smanjenja dobiti i fazama dekonjunktura i smanjenje tog intenziteta u razdobljima privrednog poleta delovalo bi kao ugrađeni destabilizator i produbljivalo oscilacije koje jedan tako veliki i inherentno nestabilni sistem kao što je ukupna privreda neprekidno generiše. Sugerisani porez na lične dohotke, pored toga što podrazumeva dalje komplikovanje sistema i povećavanje njegove osetljivosti na greške, ne bi ovaj problem mogao u potpunosti da sanira jer bi u periodima konjunktura više nego proporcionalno (u odnosu na dohodak) rasla interna akumulacija koja bi vršila snažan pritisak na tržište investicionih dobara, a preko njega i na ostala tržišta.

Ovaj deo rasprave mora se zaključiti jednim neobičnim i na prvi pogled apsurdnim zaključkom. Iz argumentacije prezentirane u celom ovom odeljku, a posebno u ovom pododeljku, sledi da je šema koju predlaže Šuvaković neprihvatljiva, nesprovodiva i opterećena alokacionim i drugim defektima koji bi verovatno naneli više štete na jednoj nego što bi doneli koristi na drugoj strani. Pa ipak, Šuvakovićev rad valja istaći kao izuzetno značajan ne samo zbog originalnosti i novog pristupa problemu naopakog reagovanja samopravnog preduzeća na promene u alokacionim parametrima nego i zbog toga što je na ovaj duboki institucionalni defekt bacio novo svetlo i posredno pokazao kako je toj opasnoj boljci teško naći leka. Ova ocena će, baš kao i Šuvakovićev rad, verovatno ostati kontraverzna; nije isključeno da će deo stručne javnosti prihva-

⁵ *The Economics of Control*, The Macmillan Company, New York, 1962, Fourteenth printing, gl. 23 i 24.

⁶ E. Horvat, red., *Ekonomski funkcije federalizacije*, Dokumenti 2, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1970, posebno gl. 8.

titi samo jednu, a drugi samo drugu komponentu ove ocene. Autoru ovog teksta čini se da će zadugo biti mesta za obe iako unekoliko protivrečne tvrdnje.

3. PRAVCI PROMENA U PRIVREDNOM SISTEMU

Institucionalna uslovljenost neadekvatnih reakcija na promene u alokacionim parametrima nije jedini iako je verovatno teorijski najzanimljiviji i po svojim implikacijama najdalekosežniji defekt našeg privrednog sistema. Pored toga nedostatka postoje i brojne praznine, kao i pogrešna usmerenost većeg dela raspoloživog instrumentarija na mikroekonomske veličine (prvenstveno dohodak) preko kojih se ne može efikasno upravljati ekonomskim sistemom. O tome veoma sadržajno, celovito i iscrpno u svom prilogu raspravlja N. Zelić.

3.1. Defekti privrednog sistema i njegova neupravljljivost

Zelić polazi od načelne konstatacije, na kojoj se već duže vremena u stručnoj javnosti sve energičnije insistira, da je jugoslovenski privredni sistem neupravljljiv u smislu opšte teorije upravljanja. Ekonomska politika, koja nije ništa drugo nego upravljanje ovim objektom, koji je krajnje nepogodan upravo sa tog stanovišta, ne može pri takvom sistemu postići svoje ciljeve. Šta više, sama orijentacija na ekonomsku politiku kao sredstvo prevazilaženja privrednih teškoća u principu je pogrešna ukoliko se ne nasloni na prethodne institucionalne transformacije. Prihvatanje dohotka kao osnovne kategorije na koju je usmerena ekonomska politika ne može biti delotvorno jer je u suprotnosti sa bitnim elementima motivacione strukture privrednih subjekata. Njihov primarni motiv nije maksimiziranje dohotka nego nastojanje da se ostvare što veći lični dohoci, pa instrumentarijumu koji posredno, preko kategorije dohotka, pokušava da se približi tom osnovnom motivu odlučivanja ne može dati zadovoljavajuće rezultate. Zelićev pristup je zanimljiv i pruža nove uvide u uzroke neefikasnosti ekonomske politike. Možda bi još ubedljivije delovala sledeća njegova reinterpretacija. Dohodak je vrlo heterogena kategorija sa stanovišta činilaca koji ga determinišu. Jedni su vezani za rad i preduzetništvo, a drugi su sasvim objektivni i delom se vezuju za bolju ili lošiju snabdevenost kolektiva društvenim sredstvima za proizvodnju. Efikasna može da bude samo ona stimulacija koja trajnu želju proizvođača da ostvare što veće lične dohotke vezuje isključivo za subjektivne činioce, tj. one koji su vezani za rad i preduzetništvo. U našem sistemu zasnovanom na monizmu dohotka ti faktori su bili tretirani kao jedinstvena skupina, pa su umesto na veću proizvodnju i efikasnost kolektivi bili stimulisani da lične dohotke povećavaju na račun društvenih sredstava i da tako dovedu do poznate sistematske erozije društvene imovine. Ekonomska politika u sistemu koji ne uvažava opisanu distinkciju između dveju fundamentalnih skupina determinanti dohotka unapred je osuđena na neuspeh. Usput, od interesa je istaći još jedno neslaganje između pojedinih priloga u knjizi. Dok Zelić govori o ličnim dohocima kao "prirodnom" i "trajnom" motivacionom faktoru (ss.31-2), dotle Gli gorov pominje kao osnovni motiv privredjivanja uvećavanje dohotka preduzeća (s.44) i primeđuju da se privredni sistem "zasniva nato me da ljudi teže uvećavanju dohotka preduzeća u kojem rade, a samo posredno i uvećavanju svog ličnog dohotka (s.57)". Očigledno je

da nije u celosti okončana diskusija o tome šta je osnovni motiv privredjivanja i u kojoj meri, i da li uopšte, može da bude modifikovan odgovarajućom institucionalnom nadgradnjom.

Pored pogrešno postavljene motivacije, posao ekonomskoj politici otežava i neadekvatna informaciona osnova koja se najvećim delom svodi na deformisano tržište i drastične disparitete cena. Koreni dispariteta su u sferi raspodele dohotka i formiranja takvih cena faktora proizvodnje koje su u fundamentalnoj oprečnosti sa njihovom relativnom raspoloživošću. Pogrešno vrednovanje faktora prenosi se i u domen proizvoda u vidu trajnih dispariteta koji se ne daju otkloniti administrativnim merama niti površnim intervencijama ekonomske politike. Defekti na planu formiranja osnovnih privrednih subjekata, tj. stvaranje subjekata "... koji ne mogu uvek da budu nosioci svih osnovnih poslovnih funkcija" (s.30), dodatni su uzročnik neefikasnosti sistema i kratkih dometa ekonomske politike. Zelić ne navodi razloge zbog kojih su privredni subjekti nedovoljno osposobljeni za obavljanje pojedinih funkcija, ali verovatno ima u vidu njihovu usitnjenost, preterano skućen proizvodni program i veliki stepen neizvesnosti koji iz toga proističe, zatim visoku opterećenost fiksnim troškovima režije i nesposobnost da kroz pribavljanje valjanih informacija i primenu savremenog znanja formulišu kvalitetne dugoročne razvojne programe. Tu je, zatim, i socijalizacija gubitaka koju Zelić sa pravom kvalifikuje kao "najteži... oblik neuvažavanja pravila tržišnog privredjivanja" (s.33), a čije pogubne implikacije u domenu ponašanja privrednih subjekata možda još uvek nisu u celosti sagledane. Sistem se ukratko može okarakterisati na sledeći način: u njemu se javljaju slabašni i za pravo privredjivanje nedovoljno osposobljeni subjekti, koji su uz to pogrešno motivisani i donose odluke na bazi deformisanih i sa kompozicijom raspoloživih resursa potpuno ne usaglašenih informacija. Kad se uz to uzme u obzir da praktično nema bankrota i da će im nekakav život biti zagarantovan čak i ako proizvođači gubitke, dijagnoza važnijih uzroka naših ekonomskih nevolja je zakružena i bilo bi pravo čudo da se umesto ovakvog odigrao neki povoljniji razvojni scenario.

Ovo je opšti fon na kome se skiciraju mehanizmi i efekti spoljnog, neformalnog uplitanja u poslovanje privrednih jedinica uz prirodno ograničavanje njihove autonomije. Nemoguće je ne složiti se sa inače posvemašnjom i toliko raširenom da postoje pomalo pomodna osudom spoljnih uticaja, ali čim se analiza makar i minimalno spusti sa tog vrlo visokog i načelnog nivoa, postavlja se niz ozbiljnih pitanja. Ako je sistem toliko loš da se može reći da su njegovi "... osnovni elementi... pogrešno... postavljeni, pa je ... nepogodan... za upravljanje" (s.29), da li je uopšte realistično i pomišljati na neki veći stepen autonomije privrednih subjekata i da li je osnovano očekivati da se veći broj privrednih funkcija obavi spontanom delovanjem ekonomskih automatizama? Ako su privredni subjekti pogrešno konstituisani, instrumentarijum ekonomske politike nepotpun, tržište doslovno onemogućeno kao izvor kvalitetnih ekonomskih informacija i ako je motivacija obrnuta u odnosu na društvene potrebe, onda je sigurno da se administriranje ne može izbeći kao mehanizam kakve-takve koordinacije privrednih procesa i kao skup mera i akcija koje stupaju na pozornicu kao uglavnom otkazu alternativni mehanizmi. Na tako rovitom privredno-sistemske osnovi bila bi, bar na nekim važnim segmentima privre

de, prava katastrofa ako bi izostale administrativne mere i u datoj situaciji (koja, naravno, nije neizbežna i nije bogom-dana) bez njih ne bi mogao da se ostvari ni onaj minimalni nivo efikasnosti koji sada postižemo. Za spoljno nemešanje treba prethodno osigurati i pravi privredni subjekt, i koliko-toliko sredjeno tržište, i funkcionalnu motivaciju, i zadovoljavajuću informacionu osnovu (tržišna komponenta informacija, plan, realan obračunski sistem). Iako sve te sastavnice izostaju, prirodno je da se javljaju vansistemske intervencije koje ponekad predstavljaju i jedini način da se izbegne ono najgore. Ukratko, administriranje je opšti odraz i sumarna mera sveukupnih neefikasnosti u našem privrednom sistemu i dobrim delom objektivna posledica njegove nesposobnosti da obavi funkcije koje su mu namenjene. Iako, u krajnjoj liniji ispravno, kao derivat načelnih opredeljenja na području organizacije samoupravne privrede, bezrezervna osuda administrativnih i vansistemske intervencije pokazuje se kao prilično jednostrana na mnogo važnijem praktičnom, operativnom nivou. Zbog notorne nemerljivosti i poznatih teškoća u identifikovanju vanskog uplitanja u privredne tokove, preostaje da se konstatuje da ova pojava nije do kraja činjenički proučena i njen stvarni obim ostaje otvoreno empirijsko pitanje.

3.2. Cena upotrebe društvenih sredstava

Zelić, kao i mnogi drugi uključujući i pisca ove rasprave, traži da se (konačno) uvede cena upotrebe društvenih sredstava i (s pravom) poziva se na Dugoročni program u kome je na najvišem društvenom nivou za tak nešto osigurana opšta idejna i konceptivna osnova. On se zalaže za to da to bude "... čvrsto fiksirana obaveza prema korišćenim društvenim (ili tuđjim) sredstvima (s.32), dalje se u istom smislu pominje "... akumulaciona stopa na sopstvena sredstva preduzeća" (s.36) i kroz ceo tekst provejava uveravanje da je krajnje vreme da se okonča situacija u kojoj se kapital tretira kao slobodno dobro. Ovakva upozorenja javljaju se u jugoslovenskoj stručnoj literaturi već četvrt veka, a ukazivanja na nužnost realnog vrednovanja kapitala javljaju se mnogo pre nego što je 1971. ukinuta kamata na poslovni fond. Čim se nešto toliko spominje i zagovara, za to moraju da postoje ozbiljni razlozi. Pošto i autor ovog teksta spada u veliku grupu ekonomista koji su insistirali na ceni upotrebe,⁷ sigurno je da ne bi bilo celishodno iznova razvijati celokupnu argumentaciju, utoliko pre što je veći kraj njenih bitnih elemenata fiksiran u Zelićevom priložu. Biće zanimljivije registrovati teškoće koje bi u vezi sa ovim instrumentom mogle da se pojave.

Prvo, tu je problem vrednovanja. Koliko vrede društvena sredstva data na raspolaganje nekom preduzeću? Problem vrednovanja kapitala je obilno razmatran u opštem teorijskom kontekstu, ali u kontekstu uvođenja finansijske obaveze na društvena sredstva slabio ili nikako. Zbog neprestanih promena u resursima, tehnologiji i preferencijama svi resursi se kontinuelno i uvek iznova revalorizuju, pa se to dešava i s komponentama fiksnih fondova. U kapitalističkim privredama funkciju valorizacije sredstava vrši tržište

⁷ Viđeti npr. C.Kovač, Lj.Madžar, Z.Popov i D.Stanišić, *Privreda Jugoslavije do 1986. "Ekonomika", Beograd, 1982, ss.204-210.*

kapitala, dok se odgovarajuće alternativno rešenje za socijalističku privredu ne da lako ustanoviti. Nabavna vrednost sredstava je pri tom irelevantna. Da bi se to videlo, treba zamisliti samo dva kolektiva koji "dobijaju" sredstva sa istom nabavnom vrednošću, ali je jedan pogon rezultat dobre, a drugi osrednje ili loše investicione odluke. Očigledno je da će, i pored istovetne nabavne vrednosti, prava ekonomska vrednost sredstava kojima raspolaže prvi kolektiv biti mnogo veća. Za koliko veća i koliko će biti uopšte, za to u postojećem (i predloženom) privrednom sistemu nema od govora jer nedostaju relevantni mehanizmi valorizacije. Problem bi bio manji kad bi "vrednost" sredstava zavisila samo od tekuće politike kolektiva - pa bi jedna od sankcija za lošu politiku bilo opadanje "stvarne" vrednosti sredstava ispod njihove nabavne vrednosti i kad na nju presudan uticaj ne bi vršila investiciona odluka u kojoj kolektiv, po pravilu, ne učestvuje.

Drugi problem se javlja u dvostrukoj funkciji cene upotrebe; pored već opisane funkcije propisanog proširenog reprodukovanja sredstava ona bi se, na način koji je predložio Ward,⁸ koristila i za regulisanje tekuće konjunktive, odnosno, kako to formuliše Zelić, ona bi igrala ulogu "... i u makro-ekonomskoj anti-inflacionoj politici, kao i politici rasta zaposlenosti" (s. 40). On tom instrumentu dodaje i treću funkciju - eliminisanje ekstra dobiti, ali, doduše, ističe da bi ova treća funkcija bila vezana za specijalnu dodatnu stopu. Tako ipak ostaje jedan osnovni instrument koji treba da obavi dve funkcije: da reguliše akumulativni potencijal privrede služeći pri tom i kao instrument alokacije investicionih sredstava (ako to uopšte može da se predstavi kao jedna funkcija!) i da reguliše obim zaposlenosti u poznatom kratkoročnom kontekstu. On, doduše, kaže da ovi "... različiti ciljevi... , srećom, nisu jedan drugome suprotni" (s.41), ali ostaje da mu verujemo na reč. Nije sasvim jasno šta se podrazumeva pod suprotnim ciljevima, ali nije očigledno zašto bi povećanje cene upotrebe neophodno da se na kratak rok ostvari određeno povećanje zaposlenosti moralo da bude jednako povećanju koje proističe iz dugoročnih razvojnih ciljeva. Ne izgleda da bi se moglo osporiti da bi neuporedivo ugodnije bilo imati neki drugi instrument koji bi se moglo u kratkom roku uticati na obim zaposlenosti a cenu upotrebe osloboditi za realizaciju dugoročnih ciljeva. Isto tako, ne treba zaboraviti da je cena upotrebe ne samo faktor ubiranja nego i faktor alokacije akumulacije, pa bi njen eventualni visoki nivo nepoželjan radi porasta zaposlenosti mogao da bude nekonzistentan s potrebom da se sva ubrana sredstva investicijono i angažuju. Ukratko, ako taj instrument treba da izjednači tražnju i ponudu investicionih sredstava, tada nema mesta i trećem cilju kao što je regulisanje zaposlenosti. Ostaje takođe nejasno kako bi taj parametar u isto vreme mogao da bude i "determinisan tržištem", i ostao "... instrumentalne prirode... u meri u kojoj ga organ ekonomske politike koriguje radi ostvarenja određenih ciljeva (s.41). Ostaje, najzad, neizvesno kakve će efekte na ponašanje subjekata na strani tražnje za investicionim sredstvima imati saznanje da će se troškovi kapitala u budućnosti menjati u zavisnosti od potreba konjunktivne politike.

⁸ B. Ward, "The Firm in Illyria: Market Syndicalism", *The American Economic Review*, September, No. 4, 1958. pp. 566-89.

Spoznajna verovatnih efekata cena upotrebe društvenih sredstava na ponašanje privrednih subjekata daleko je manje pouzdano nego što to proizlazi iz Zelićevog priloga. Ako bi i bila osigurana visoka izvesnost u sferi formiranja akumulacije, a uskoro će biti naznačeno da i tu ima mesta zebnji, ostaje neizvesno kakav i bio učinak na tražnju za investicionim sredstvima, pa stoga ina ukupni proces investiranja. Investiranje očito ne može biti preterano atraktivno ako je subjekt svestan činjenice da novim objektom sebi stvara hipoteku na budućnost prihvatajući obavezu da na svaki uloženi dinar "društvu" obezbedi određeni (čak i neizvesni, ukoliko cena upotrebe bude korišćena kao instrument za tekuće upravljanje) konjunktivni iznos akumulacije. Ta obaveza pada utoliko teže što tokom perioda eksploatacije objekta stvarna ekonomska vrednost sredstava zbog okolnosti van kontrole samoupravljača može bitno da odstupa od njihove nabavne vrednosti. Kolektiv se čak iako može naći u situaciji da ne može da servisira implicitni dug koji je prema društvu kao poveriocu prihvatio pribavljanjem sredstava. U kapitalizmu je ovo pitanje jednostavno rešeno kolebanjem vrednosti akcija - kad je investiciona odluka pogrešna ili jednostavno u raskoraku sa događajima koji se u vreme njenog donošenja nisu mogli anticipirati, vlasnici gube deo kapitala i tržišno vrednovanje data firme ili pogona kontinuelno se prilagođava promenama u eksternom okruženju i odgovarajućim skokovima u rentabilnosti objekta. Naravno, i u samopravnom sistemu bilo bi neophodno da se osnovica na koju se primenjuje cena upotrebe prilagođava neizbežno promenljivoj ekonomskoj vrednosti objekta, ali za to ne postoji nikakav automatski, objektivni mehanizam. Administrativno, "ad hoc" odlučivanje ovo pitanje ne može da reši, a eventualno oslanjanje na takvo prilagođavanje izložilo bi privredu spoljnom, voluntarističkom uplitanju na vrlo širokom frontu i neminovno doveo do ekonomski opravdane i po alokacionu efikasnost istinski pogubne diferencijacije uslova privredjivanja.

Dakako, moglo bi se očekivati da bi sklonost investiranju i tražnja za investicionim sredstvima ostali na visokom nivou - ako investitori ostanu neosetljivi na rizik vezan za servisiranje duga prema društvu računajući s tim da će ono, u slučaju nesposobnosti da se taj dug servisira, na neki način socijalizovati odgovarajući gubitak. Sa ovom opasnošću treba ozbiljno računati. Pre svega, privreda je neefikasna i uz preovladjujuće tendencije ponašanja u domenu raspodele može svojim najvećim delom i da ne bude u stanju da odlaci propisanu društvenu rentabilnost sredstava. To će se desiti u onoj meri u kojoj sadašnji niski nivo efikasnosti privredjivanja, posebno investiranja, ima i neke druge determinante sem onih koje su vezane za odsustvo cene upotrebe. Pošto je to verovatno slučaj - treba se samo setiti neadekvatne institucionalizacije odnosa prema riziku - nije nerealistično očekivati da bi se u teškoćama vezanim za plaćanje propisanog rentala društvu našao dobar broj kolektiva. Njihovu nesposobnost da plaćaju predviđeni rental društvu bi moralo na neki način da rešava, a to bi i ostale investitore podstaklo da povećaju tražnju za investicionim kreditima nezavisno od realne procene buduće rentabilnosti. Ništa, valjda, ne postiže ovu tražnju tako kao saznanje da će u slučaju neuspeha ili objektivno uslovljenih teškoća rizik pasti na nekoga drugoga. Ovo je rezultat fundamentalnog defekta u svim do sada poznatim varijantama sistema - kako onim koje su praktično isprobane tako i onim koje su samo teorijski razmatrane - koji se sasto-

ji u tome da je investiciono (i drugo) odlučivanje po prirodi stvari u manjoj ili većoj meri individualizovano, dok rizik koji ono neminovno podrazumeva neizbežno pada na društvena sredstva. To je razlog zbog koga je hitro propao inače zanimljiv i originalno oncipiran sistem investicionih aukcija iz 1954. godine.⁹ Znajući da nema načina da se u sistemu u punoj meri i u pravom smislu osigura ekonomska odgovornost - a to bi bilo moguće jedino ako bi subjekti koji donose odluke za njihove posledice jamčili *sopstvenom imovinom*, pa npr. prodajom kuća naknadjivali društvu eventualne štete proistekle iz odluka koje su doneli - subjekti suse nadmetali u nudjenju nerealno visokih kamatnih stopa, predloženi aranžman nije omogućio utvrđivanje društvene rentabilnosti investicija i institucija konkursa je izgubila svoj smisao. Šteta je što se ovo dragoceno iskustvo bukvalno ignoriše u svim tekućim predlozima za poboljšanje sistema. Zbog toga se prosto zanemaruju neki faktori koji danas nisu ništa manje relevantni nego što su bili pre trideset godina, pa postoji opasnost da se nadjemo u situaciji da na sopstvenim greškama ponovo učimo ono što smo ranije ranije *na isti način* već jednom naučili.

Zelića s pravom zabrinjava nedovoljna mobilnost resursa, posebno akumulacije, pa se na cenu upotrebe oslanja kao na instrument koji bi stanje suštinski poboljšao i na tom sektoru. Za takvo uverenje, pod pretpostavkom da se samoupravni privredni subjekti konačno mogu privoleti da poštuju propise i ispunjavaju svoje obaveze, postoje čvrsti logički razlozi. Kad neko silom zakonske prinude oformi potrebnu akumulaciju pa oceni da je ulaganjem u sopstvenu ekspanziju ne može oploditi bar do nivoa koji bi bio je dnak ceni upotrebe sredstava, on će je ili prepustiti mehanizmu finansijskog posredovanja, ili direktno investirati u neko drugo preduzeće. Opasnost ulaganja u sopstveni razvoj, čak i kad očekivana rentabilnost nije dovoljna, ne bi trebalo potceniti ne samo zbog dugogodišnje inercije nego i zbog već pomenutog rizika nemogućnosti institucionalizovanja pune ekonomske odgovornosti. Može li se, npr., zamisliti bankrot neka društvena firma zbog toga što na ulaganja finansirana "sopstvenom" akumulacijom nije ostvarila rentabilnost od propisanih 5% nego "samo" 4%? A zatim, šta bankrot uopšte znači ako su sredstva društvena i da li je za subjekte koji su faktički doneli odluku ovakva sankcija, a bankrot neku sankciju sigurno podrazumeva, srazmerna šteti koja je društvu nanesena?

Zanimljiva je implikacija varijante ulaganja "svojih" sredstava u drugo preduzeće, koju Zelić razmatra na ss. 37-8. Kolektiv koji ulaže plaćao bi društvu na ta sredstva akumulacionu obavezu i ubirao bi neto dobit kao element stimulacije mobilnosti i ulaganja u druge firme. Kolektiv u koji se ulaže ostvario bi samo lične dohotke i pripadajuću zajedničku potrošnju, što bi ga, čini se, u onom delu proizvodnje koji je tako finansiran sveo na položaj najamnog rada. Nije sasvim jasno da li je Zelić svestan ove implikacije ili je ona, možda, samo prost rezultat činjenice da ova varijanta nije iscrpno razradjena - ali je ona vrlo zanimljiva. Ona bi verovatno doprinela povećanju efikasnosti investicija, ali bi se vrlo teško uklopila u temeljna institucionalna opredeljenja na kojima počiva ceo naš društveno-ekonomski sistem.

⁹ Videti detaljnije u E. Neuberger, "The Yugoslav Investment Auctions", *The Quarterly Journal of Economics*, February 1959, pp. 88-115.

Najzad, treba ukazati na veliku razliku u Šuvakovićevom i Zelićevom pristupu putevima i načinima povećanja efikasnosti našeg privrednog sistema. Oba pristupa su ovde detaljno proučena i zato se ovde ponovo skreće pažnja na njihove razlike kao vrlo zahvalan predmet za tekuće i buduće teorijsko i ekonomsko-političke diskusije. To je jedna od najmarkantnijih divergencija u ovoj knjizi koja je i inače heterogena i napunjena oprečnim akcentima. Zelićevo opredeljenje za akumulacionu obaveznu kao ekvivalent Wardovog poreza na sredstva usput pokazuje da se ovaj poslednji nije nimalo ignorantski poneo prema fiskalnim intervencijama u sistemu.

3.3. Dileme oko tržišta faktora proizvodnje

U pogledu tržišta faktora i njihovog vrednovanja u knjizi se još jednom mogu naći dva oprečna stava. Šuvaković i Zelić se svaki na svoj način opredeljuju za obračunski lični dohodak, ali bi on bio instrument ekonomske politike, a nikako parametar čiju bi veličinu regulisalo tržište radne snage. Oni se, dođuše, o tome eksplicitno ne izjašnjavaju, ali to proizlazi iz celokupnog konteksta u koji oni lociraju problem ponašanja preduzeća i alokacije resursa. Tačno je da Zelić na jednom mestu (s. 41) kaže da bi taj parametar "...u osnovi... bio determinisan tržištem", ali se to ne može striktno (pa ni vrlo liberalno!) shvatiti kad se ima u vidu da su mu natovarene čak dve krupne upravljačke funkcije - jedna u domenu razvojne politike (formiranje i alokacija akumulacije) i jedna iz oblasti tekuće ekonomske politike (regulisanje konjunktura i obima zaposlenosti). U svom nepretenciozno intoniranom ali zato krajnje promišljenom i zrelo prezentiranom prilogu Spariosu takodje ne računa sa uvođenjem faktorskih tržišta. S druge strane, Gligorov (ss. 56-8) ostajući konzistentan stavovima koji su poznati od ranije dovoljno jasno ukazuje na neophodnost tržišta faktora. On, npr., tvrdi da bez tržišta kapitala "... kamatna stopa neće biti realne veličine" (s. 56) i da postoji težnja ka maksimizaciji dohotka, a samo posredno ka uvećavanju ličnih dohotaka, zato što ne postoje tržišta rada i kapitala. Implikacija iz gleda da je posve jasna: uvođenje faktorskih tržišta uvelo bi, po red ostalog, red i u funkciju cilja privrednih subjekata.

Dilema oko tržišta faktora uveliko je postala i još zadugo će ostati predmet brojnih teorijskih kontraverzi i ovo će verovatno i nadalje biti segment sistema na kome će se preplitati priličan broj nedoumica i nejasnoća. To nije ni čudo pošto pitanja u vezi s faktorskim tržištima duboko zadiru u samo poimanje socijalizma i fiksiranje faktora koji ga razlikuju od alternativnih institucionalnih aranžmana. U dosadašnjim diskusijama stvorene su neke doumice čak i u pogledu činjenica koje bi trebalo da budu kristalno jasne. Npr. lansirana je tvrdnja da privreda ne može funkcionisati bez tržišta faktora. To sigurno nije tačno s obzirom da je postojao i postoji veliki broj privreda koje funkcionišu bez ovih tržišta. Kome to nije očigledno, može mu se kao primer predložiti naša privreda. Može se, dođuše, reći da se u odsustvu faktorskih tržišta bitno menja alokacija resursa i društvena racionalnost njihove upotrebe, ali to je onda potpuno drugo pitanje, pitanje efikasnosti, a ne pitanje mogućnosti egzistencije privreda bez faktorskih tržišta. Drugo, rizik je inherentan privrednim procesima i dohodak je po prirodi stvari stohastička kategorija. Zato je u-

vek potreban neki faktor čija će nagrada imati razidualni karakter i apsorbovati principijelno nepredvidive aleatorne fluktuacije u dohotku. Stoga ne mogu svi faktori imati izvesnu, unapred utvrđenu nagradu jer zbir nestohastičkih veličina nikada ne može dati stahastičku veličinu. Treće, tržište kapitala, u principu, i u praktičnoj implementaciji implicira nagradjivanje po osnovu svojine. Konceptijski konfuzni i teorijski netačni pokušaji da se dohodak koji pripada kapitalu tretira kao deo dohotka od preduzetništva pa da se dobit ostvarena u drugom preduzeću u celosti tumači kao nagrada za to preduzetništvo - jednostavno zamagljuje prirodno odgovarajućih ekonomskih odnosa. Preduzetništvo ima svoju posebnu nagradu i čim se dozvoli spontano, ekonomski motivisano kolanje akumulacije kroz decentralizovani ekonomski sistem, nužno će se pojaviti subjekti koji će samo preduzimati akumulaciju bez ikakvih preduzetničkih funkcija, a koji će po tom osnovu ipak ostvarivati neki dohodak. Ograničavanje tržišta kapitala na skup "institucionalizovanih" nosilaca, tj. na samoupravna preduzeća injihove asocijacije, ništa ne menja na stvari: odluke u preduzećima donose samoupravljači i oni će se opredeliti za ulaganje u drugo preduzeće samo ako su za to ekonomski motivisani, tj. ako tako mogu ostvariti odgovarajuće efekte koji će im, u krajnjoj liniji, i omogućiti da ostvare veće lične dohotke.

Uobičajeno je da stohastičke varijacije dohotka apsorbuju i rezidualnu komponentu dobija nosilac preduzetničke funkcije, koji se za analitičke svrhe mora razlikovati od profesionalnog, plaćenog upravljača i organizatora proizvodnje. Kao suvereni gospodar proizvodnih procesa i njihov organizator - u našem sistemu nastupa živi rad. Bilo bi logično da on ne bude predmet tržišnih transakcija; u tome je verovatno smisao propozicije da u nas radna snaga nije roba nego da prima rezidualni dohodak čije će varijacije održavati njenu uspešnost u obavljaju preduzetničke funkcije. Čini se da je *razdvajanje* ličnog dohotka na dva dela u takvom institucionalnom kontekstu pomalo neprirodno i teško sprovodivo jer je u sukobu sa privredno-sistemski nametnutim *spajanjem* dveju funkcija, radne i preduzetničke, u istom subjektu. Kako obezbediti po seban tretman u preduzećima u kojima su zaposleni uspešni kao radnici a neuspešni kao preduzetnici u odnosu na one u kojima je situacija obrnuta? Neće li se oba dela dohotka ipak praktično sliti u jednu kategoriju u kojoj će njihovo razlikovanje biti od malog ili ni od kakvog značaja? Obračunski lični dohodak bi, dođuše, tehnički olakšao oblikovanje poreskog sistema koji bi bio orijentisan na dobit, no treba li klata vola za kilo mesa?

Čak i kad se prihvati razdvajanje ličnog dohotka na dva dela, to još uvek nije ekvivalentno uvodjenju tržišta rada. Kalkulativni dohodak bio bi parametar ekonomske politike, konkretnije, element poreskog sistema, a o tržištu bi moglo biti govora samokad bi se postojeća preduzeća kao subjekti na strani tražnje sučelila sa odgovarajućim subjektima na strani ponude i kad bi iz toga, u načelu, proizlazile uniformne cene za homogene radne usluge date kategorije. No to bi podrazumevalo da subjekti koji svoje radne sposobnosti plasiraju na takvom tržištu udju u najamni odnos. Jer kakvo bi to bilo tržište na kome bi se transakcije odvijale bez tačnih i nedvosmislenih informacija o ceni po kojoj se transakcije utanačuju? Najzad, drugi, "preduzetnički" deo dohotka u principu je nemoguće identifikovati na nivou pojedinca, jer se i njegov

đoprinos preduzetničkoj funkciji ne da utvrditi iako je daleko od toga da bude jednak za sve članove kolektiva; naprotiv, na nivou preduzeća preduzetništvo u neku ruku ima karakter javnog dobra ko me razni članovi različito doprinose, a od koga svi imaju ne nužno jednake ali od doprinosa sigurno nezavisne koristi.

Ako nagradjivanje prema radu treba shvatiti kao određujuć i univerzalnu karakteristiku socijalizma i ako ga treba tumačiti tako da *isključuje* nagradjivanje po drugim osnovima - inače bi u toj dimenziji i kapitalizam bio socijalizam jer se, verovali ili ne, u kapitalizmu, pored ostalog, nagradjuje i prema radu! - onda tržištu kapitala u socijalizmu ne bi smelo da bude mesta. Stvar je druge diskusije da li je to utoliko gore po socijalizam ili po tržište kapitala. To što su i u nas, kao i u drugim socijalističkim privredama, radi stimulisanja štednje uvedene kamate i, tako, elementi nagradjivanja koji principijelno odstupaju od socijalističkog radnog načela - ne menja ništa na stvari i samo predstavlja ustupak čiste vere nemilosrdnim zahtevima života.

4. Z A K L J U Č A K

Ovo nije bio osvrt na citiranu zbirku radova Instituta ekonomskih nauka, a još manje pokušaj da se dâ ccena svih priloga držanih u toj zbirci. Ova rasprava pisana je s pretenzijama koje su istovremeno i manje i veće od toga. Manje zbog toga što se dotiče samo jednog, i to odista malog broja radova. Već zato što su ti radovi uzeti kao povod i iskorišćeni za dijalog koji je zamišljen da bude neinhibiran za razmatranje nekih fundamentalnih elemenata našeg privrednog sistema.

Račovi o kojima je ovde bilo reči zanimljivi su kao pokušaj da se otklone ugrađeni, moglo bi se reći, generički nedostaci našeg samoupravnog sistema. Oni su interesantni i u onim svojim delovima u kojima se nude rešenja čija društvena racionalnost ne izглеda da je van spora. Već i zbog toga što upečatljivo ilustruju kako je teško pronaći lek za duboko ugrađene institucionalne bolesti, ovi radovi mnogo govore o našem privrednom sistemu i čine vredan doprinos razumevanja njegove strukture i funkcionisanja. U svim međjusobno vrlo različitim varijantama poboljšanja alokativnih svojstava i funkcionalnih performansi sistema prevladala je odlonac traži u ekonomskoj politici. Više nego išta drugo, ovo govori o slabostima sistema, jer dobar sistem ne samo da ne bi smeo previše da se oslanja na upravljanje i odveć da se poštapa na ekonomsku politiku, nego bi, naprotiv, morao da bude robustan u smislu sposobnosti da dovoljno dobre performanse ostvari nezavisno od ekonomske politike, pa čak i uprkos njoj. Jer naivnost analitičara najlakše se dâ prepoznati po neuzimanju u obzir mogućih grešaka u ekonomskoj politici, a naročito po eventualnom predlaganju rešenja koje takve greške a priori isključuju. Državna regulativa i ekonomsko-politička intervencija imaju svoje defekte i funkcionisanje privrede neće se nužno poboljšati ako se haos decentralizovanog odlučivanja zameni državnim haosom. Takođe ne treba zaboraviti već poodavno naučenu lekciju da iz slabosti decentralizovanog odlučivanja nipošto ne sledi da su rešenja zasnovana na državnoj intervenciji automatski dobra.

Nije zgorega podsetiti da većina predloženih privredno-sistemskih modifikacija predstavlja - bar na apstraktnom, koncepcijskom novu - značajno poboljšanje u odnosu na sadašnja rešenja. To i nije tako veliki podvig jer su postrojeći instrumenti i mehanizmi postavljeni dovoljno loše da pronalaženje nečeg lošijeg ne bi bilo nimalo jednostavno. Ali mudrost nam nalaže a iskustvo obilno sugerise da je put od koncepcije do konkretne realizacije veoma dug i da na njemu mogu da iskrnu neke prepreke koje se u fazi koncepcijske razrade sistema ne daju ni naslutiti.

MATEMATIČKI DODATAK

Samoupravna firma na kratak rok (i uz fiksiran kapacitet) proizvodi jedan homogeni proizvod čija je količina X ; ona to čini angažujući jedan varijabilni faktor L , tako da je $X = X(L)$. Na proizvodne fondove plaća se fiksirana dažbina (rental) R , obračunski lični dohodak je w , a prodajna cena proizvoda p . Pošto je uveden obračunski lični dohodak, ima smisla definisati i dobit S kao razliku između ukupnog prihoda i troškova. Arapskim ciframa biće obeležene originalne Šuvakovićeve formule, a malim latin-skim slovima dodatne formule koje treba da omoguće razumevanje i dodatno tumačenje pojedinih rezultata. Dohodak po radniku y je razlika između ukupnog prihoda i rentala podeljena brojem radnika. Dobit po radniku s predstavlja pandan ukupne dobiti S . Iz navedenih definicija proizlaze sledeće relacije:

$$X = X(L); \quad S = pX - (wL + R) \quad (1)$$

$$s = \frac{S}{L} \quad (3); \quad y = \frac{pX - R}{L} \quad (5)$$

Definicije i iz njih izvedene formule očigledno impliciraju:

$$y = \frac{pX - (wL + R) + wL}{L} = w + s \quad (a)$$

Umesto standardnog ilirskog maksimuma y , koji kad se diferencira po L daje uslov optimalnosti:

$$pX' = \frac{pX - R}{L} = y = w + s \quad (4), (6)$$

Šuvaković uvodi stopu oporezivanja kao funkciju ukupne dobiti:

$$t = t(S), \quad 0 \leq S < S_m, \quad t(S) < 0 \quad (7)$$

što predstavlja regresivno oporezivanje koje je opširnije diskutovano u tekstu. Iz analitičkih razloga on uvodi funkciju:

$$b(S) = 1 - t(S), \quad b'(S) = -t'(S) \quad (8)$$

koja jednostavno predstavlja učešće preostalog (posle oporezivanja) dela dobiti u ukupnoj dobiti. Ako je sopstvena dobit \hat{S} , tada je očito:

$$b(S) = \frac{\hat{S}}{S} \quad (b)$$

U dohotku po radniku $y = w + s$ prva komponenta je parametarski odredjena odlukom ekonomske politike, a samcupravnom kolektivom preostaje da maksimizira čistu, neoporezovanu dobit po radniku $b(S)S/L$, tj. $b(S)s$, odnosno:

$$b[pX - (wL + R)] \cdot \frac{pX - (wL + R)}{L} \rightarrow \text{Max}$$

Uslov optimalnosti dobija se, dakako, izjednačenjem prvog izvoda po L sa nulom:

$$b'(S)[(pX - w)] \frac{pX - (wL + R)}{L} + b(S) \frac{(pX' - w)L - [pX - (wL + R)]}{L^2} = 0$$

Vodeći računa o definiciji dohotka po radniku i izvlačeći $pX' - w$ kao zajednički član, dobija se:

$$(pX' - w) \left[b'(S) \cdot s + \frac{b(S)}{L} \right] = b(S) \frac{s}{L} \text{ odnosno, množeći sa } L/b(S)$$

$$(pX' - w) \left[b'(S) \left(s/b(S) + 1 \right) \right] = s \quad (c)$$

Koeficijent elastičnosti funkcije $b(S)$ u odnosu na njen argument S označen je sa e , tako da gornji izraz postaje:

$$(pX' - w) = \frac{s}{1 + e}$$

$$\text{uvodeći novu oznaku } g = \frac{1}{1 + e} \quad (12)$$

definitivno se dobija uslov optimalnosti u sistemu koji je modifikovan uvođenjem regresivnog oporezivanja:

$$pX' = w + gs \quad (11)$$

Komparativno-statički rezultat reakcije preduzeća na promenu uprodajnoj ceni dobija se totalnim diferenciranjem (11) vodeći računa o (1) i (3):

$$pX'' dL + X dp = g \frac{[(pX' - w) dL + X dp] L - [pX - (wL + R)] dL}{L^2}$$

Uzimajući u obzir (11) i (3)

$$pX'' dL + X dp = g \frac{(gs - s) dL + X dp}{L}, \text{ odnosno}$$

$$[pLX'' - sg(g-1)] dL = (gX - LX') dp \text{ odakle sledi:}$$

$$\frac{dL}{dp} = \frac{gX - LX'}{pLX'' - sg(g-1)} \quad (d)$$

Ako se pretpostavi da su ispunjeni dovoljni uslovi optimalnosti, imenilac je, kao što će biti pokazano, negativan. Da bi izvod bio pozitivan, mora negativan da bude i brojilac:

$$g < X'L/X \quad (14)$$

Koristeći, međjutim, (11) eliminiše se X :

$$g < \frac{(w + gs)L}{pX}, \text{ tj:}$$

$$g \frac{pX - S}{pX} < \frac{wL}{pX} \text{ ili } g \frac{wL + R}{wL} < 1, \text{ tj:}$$

$$g < \frac{wL}{wL + R} \quad (e)$$

Kad se u (e) uvrsti (12), definitivno se dobija:

$$e > \frac{R}{wL} \quad (17)$$

Da dovoljan uslov optimalnosti implicira da će imenilac u (d) biti negativan, može se pokazati ako se $\frac{d}{dL} b(S)s$ još jednom diferencira po L . Kako iz (c) proizlazi da je:

$$\frac{d}{dL} [b(S)s] = \frac{b(S)''}{L} [(pX' - w)(1 + e) - s] \quad (f)$$

i kako je u tački ravnoteže, definisanoj izrazom (11), izraz u srednjoj zagradi jednak nuli, potrebni drugi izvod će se dobiti kao umnožak $b(S)/L$ i izvoda izraza u srednjoj zagradi:

$$\frac{d^2}{dL^2} [b(S)s] = \frac{b(S)}{L} [pX'' (1+e) - \frac{(pX' - w)L - [pX - (wL + R)]}{L^2}], \text{ ili}$$

$$\frac{d^2}{dL^2} [b(S)s] = \frac{b(S)}{L} [pX'' (1+e) - \frac{pX'L - (pX - R)}{L^2}]$$

Kad se pX' zameni iz (11), a $(1+e)$ iz (12) i kad se iskoristi definicija dohotka po radniku u (5), drugi izvod neto dobiti po radniku postaje:

$$\frac{d^2}{dL^2} [b(S)s] = \frac{b(S)}{L} [pX''/g - \frac{w + gs - (w + s)}{L}]$$

Dovoljan uslov maksimuma svodi se na potrebu da ovaj drugi izvod bude negativan, što znači da izraz u srednjoj zagradi treba da je negativan; on ostaje negativan i kad se pomnoži sa Lg :

$pX''L - gs(g-1) < 0$ što i predstavlja imenilac u izrazu (d).

Kontrast u odnosu na kapitalističku firmu doista je drastičan; u poređenju sa ravnotežnom pozicijom i komparativnom statikom samoupravnog preduzeća, odgovarajući rezultati za kapitalističku firmu prosto plene svojom lepom jednostavnošću. Umesto nezgrapnog izraza (11) dobija se prosto:

$$pX' = w \quad (2)$$

Efekte promene cene dobijaju se jednostavnim totalnim diferenciranjem ovog elementarnog izraza:

$$X'dp + pX''dL = 0 \quad \text{odakle sledi:}$$

$$\frac{dL}{dp} = - \frac{X'}{pX''} > 0 \quad (g)$$

pod uslovom da je granični proizvod pozitivan (a kako i ne bi bio) i da vlada zakon opadajućih prinosa (što je više nego prirodno). Ako je smisao sveta u lepoti i ako je suština lepote jednostavnost, onda su očigledne prednosti na strani kapitalističke firme.

DISKUSIJE

Djordje ŠUVAKOVIĆ*

MODEL RACIONALNE SAMOUPRAVNE PRIVREDE: DOSADAŠNJI REZULTATI, NJIHOVA INTERPRETACIJA I PERSPEKTIVE DALJEG ISTRAŽIVANJA¹

1. U V O D

Proces samoupravne transformacije jugoslovenske privrede, kao jedine do sada u svetu makar samo začete samoupravne ekonomije, već četvrt veka je stopiran, a u velikoj meri i okrenut u pogrešnom pravcu. To je konačno, po tumačenju zagovornika samoupravljanja, rezultiralo u ekonomskoj i društvenoj krizi nezabeleženoj u posleratnoj istoriji zemlje. S druge strane, protivnici takvog načina organizovanja privrede postavljaju i pitanje uzroka jugoslovenskih ekonomskih uspeha ostvarenih do početka šezdesetih godina, smatrajući ih pre svega rezultatom dejstva povoljnih eksternih činilaca, čije postepeno izostajanje je konačno otkrilo pravo lice samoupravljanja, koje gledamo naročito poslednjih 6-7 godina.

U takvoj situaciji jedna od mogućih reakcija političkih ekonomista zainteresovanih za projekat samoupravljanja jeste i kritičko preispitivanje slabih tačaka u svetu vladajućeg teorijskog modela samoupravne privrede, koje bi eventualno rezultiralo u njihovom minimiziranju ili otklanjanju već na jednom, sasvim apstraktnom planu.

Sledeći takvu liniju istraživanja, u nedavno objavljenom radu (Šuvaković, 1986a) predložio sam upravo jedno takvo teorijsko rešenje koje potencijalno dovodi do promene performansi samoupravnog modela, a koje je izazvalo burnu i pomalo neobičnu reakciju mog kolege Ljubomira Mađžara (Mađžar, 1987).

Tako, za njega, moj rad "predstavlja u našoj stručnoj literaturi svojevrstan događaj", pri čemu se i "pozdravlja (...) originalnost i analitičk(a) čistot(a) ponudjenog rešenja" (s.5). Štaviše, "jedino tako (tj. ponudjenim rešenjem - Dj.Š.) jemoće spašiti samoupravnu firmu od njenih poznatih nastranosti" (s.7), stim

* Ekonomski fakultet u Beogradu, Institut ekonomskih nauka, Beograd

¹ Prilog predstavlja uvod u dalji rad na modelu čija osnova je data u Šuvaković (1986a, ss.30-7). Neposredan povod za nastanak ovog teksta jeste opširni komentar Lj. Mađžara (Mađžar, 1987). Istraživanja koja su rezultirala u stvaranju početnog modela, i na kojima se zasniva i sadašnji rad, finansirala je RZN Srbije.

da dobijeni i neosporeni rezultati predstavljaju potreban uslov "z(a) ekonomski racionalno funkcionisanje sistema" i imaju "strateški značaj" (s.8). Ali, šta sve to vredi, kada se na kraju dolazi do zaključka da je šema "neprihvatljiva, nesprovodiva i opterećena ... defektima koji bi verovatno naneli više... štete.... nego ... koristi" (s.13), te da, jednom rečju, vodi u "(b)ezizlaz (...)" (s.11).

Madžarov komentar, u kome se, uprkos svoj izrečenoj hvali, konačno došlo do ovako teške presude, biće na narednim stranicama predmet pažljive analize, koja treba da proveri da li izneti pesi mistički zaključci stoje u potrebnoj srazmeri sa argumentima koji su nam ponudjeni na uvid. No pre toga, neće biti naodmet pružiti čitaocu nekoliko osnovnih informacija vezanih za razmatranu temu.

2. O NEKIM URODZENIM DEFEKTIMA SAMOUPRAVNOG I KAPITALISTIČKOG NAČINA PROIZVODNJE

Pre svega, kada govorim o vladajućem teorijskom modelu samoupravne privrede, mislim, naravno, na u svetu gotovo i jedino razmatrani model, koji je postavio Benjamin Ward (1958), a na kojem su kasnije radili i mnogi drugi ekonomisti. Od inostranih, tu su Domar, Bergson, Vanek, Sen, Meade, Sertel, Svejnar, Estrin i drugi, a od domaćih, recimo, Lipovec, Dubravčić, Čičin-Šain, Jurin, Zelić, Stepko, Vahčić, Petrović, Labus, Tajnikar, Bičanić, Prašnikar, pa i autor ovog priloga. Pri tome treba istaći da mada je u većini radova dominirala neoklasična tehnika analize, ona nije bila i jedina, već je naporedo sa njom korišćen i savremeni neokardijanski pa i postkejnzijanski analitički instrumentarij.

Ipak, uz sve razlike u ocenama, čini se da se neće pogrešiti ako se kaže da su glavni problemi samoupravnog modela vezani za kratkoročno ponašanje, gde se on pokazuje kao inferioran u odnosu na standardni neoklasični model kapitalističke privrede. S druge strane, situacija je drugačija na planu dugoročne dinamičke analize gde, s obzirom da je po definiciji reč o delimično normativnom modelu, on relativno lako izlazi na kraj sa kapitalističkom solucijom, koja po pravilu implicira nižu *per capita* potrošnju stanovništva.

Iz ovoga se da zaključiti da bi, ukoliko je moguće bitno po boljšati kratkoročne performanse samoupravnog modela, to onda rezultiralo u njegovoj ukupnoj superiornosti nad kapitalističkim konkurentom, čineći ga tako jednom teorijski interesantnijom alternativom. No pre nego što je o eventualnim poboljšanjima reč, na vedimo još jedanput, i na jednom mestu, šta su, po relevantnoj literaturi, osnovni nedostaci samoupravnog modela.

A. *Niska alokativna efikasnost*; prouzrokovana diferencijacijom vrednosti graničnog proizvoda rada u različitim upotrebama, koja je opet posledica tretiranja rada kao preduzetničkog inputa i rezultujućeg ponašanja samoupravnog preduzeća koje, za razliku od neoklasične firme, maksimizira jedinični lični dohodak, odnosno dobit po radniku, a ne ukupni iznos te dobiti.

B. *Defektnost tržišta radne snage*; proističe iz postojanja vertikalne krive tražnje za radnom snagom, koja simbolizuje neosetljivost samoupravnog preduzeća na variranje obračunskog ličnog

dohotka od strane organa ekonomske politike². Ovo istovremeno znači (v. recimo Vanek, 1970, s. 195) da je samoupravno preduzeće "gluvo" na apele nezaposlenih, jer bi njihovo objektivno moguće zapošljavanje smanjilo (neopravdano visoke) lične dohotke već zaposlenih radnika, koji se zato ne odlučuju na taj korak. Rezultat: *ceteris paribus*, kratkoročno manja zaposlenost nego u kapitalizmu.

C. *Defektnost robnih tržišta*; proističe iz tzv. Wardovog paradoksa, tj. iz perverznh reakcija samoupravnog preduzeća, koje u slučaju povećanja cene svog outputa smanjuje proizvodnju, a u slučaju pada cene povećava proizvodnju. Pored toga što je u jednom broju situacija izvor tržišne nestabilnosti, regresivna kriva ponude, koja ovakvo ponašanje simbolizuje, čini sistem i neosetljivim na standardne mere makroekonomske regulacije. Tako, recimo, svaki pokušaj "oživljavanja" privrede manipulacijom efektivne tražnje vodi direktno u inflaciju, bez pozitivnog efekta na proizvodnju i zaposlenost.

3. UČINCI KONSTRUISANOG MEHANIZMA NA PERFORMANSE SAMOUPRAVNOG MODELA I NJIHOVA INTERPRETACIJA

Kao što je poznato, jedan od važnih segmenata teorije ekonomske politike jeste teorija optimalnog oporezivanja. Njen zadatak je da otklanja najrazličitije defekte koji se mogu javiti u procesu funkcionisanja jedne tržišne privrede. Ti defekti, opet, mogu biti posledica narušavanja određenih "laboratorijskih" pretpostavki nekog teorijskog modela, ali isto tako mogu se javiti već na najvišem nivou apstrakcije, kao *urođeni* defekti određenog tipa privredne organizacije.

U slučaju kapitalizma, ovi poslednji se recimo odnose nanje govu već spomenutu prirodnu nesposobnost optimalne dinamičke alokacije resursa, prouzrokovanu zakonitom diskrepancom između stope rasta sistema i stope prinosa na kapitalne fondove. Pri tome, može se uzgred i primetiti da je tu reč o defektu koji se ne može da otkloni nikakvom teorijom ekonomske politike.

Slično kapitalizmu, i samoupravni sistem poseduje određene prirodne deformitete, upravo one koji su nabrojani u prethodnom odeljku. Istovremeno, predloženi mehanizam "racionalizacije" samo upravnog modela po svojoj prirodi upravo predstavlja jedan, dođuš se sa ortodoksnog stanovišta možda neobičajan instrument teorije optimalnog oporezivanja. S obzirom da je, pogotovo u komentaru, taj instrument dosta detaljno opisan, podvučimo samo da je reč o ugrađenom automatskom mehanizmu - poreskoj funkciji - pomoću koje se regresivno oporezuje dobit samoupravnog preduzeća, kao rezidual iznad troškova korišćenih objektivnih faktora proizvodnje i obračunskih ličnih dohodaka. Nakon ovoga, progresivno se oporezuje preostala dobit po radniku ili, što je po pretpostavci modela identično, jedinični lični dohodak iznad obračunskog nivoa. Pri

² Mada obračunski lični dohodak nema u Wardovom teorijskom modelu uticaja na zaposlenost i alokaciju radne snage, on ipak predstavlja neophodan element samoupravnog sistema. Bez njegovog prisustva nemoguće je naime razgranatičiti pojedino uspešna preduzeća od onih koja proizvode gubitke, sa svim posledicama koje to razlikovanje mora sa sobom da nosi.

tome treba reći da ovo drugo oporezivanje nije novost u samoupravnom modelu (v. recimo Vanek, 1970, s.331; Šuvaković, 1985; 1986) a osnovna svrha mu je uspostavljanje načela raspodele prema radu u uslovima kolektivnog preduzetništva. Istovremeno, pošto je bez uticaja na razmatrane defekte A-C, ono i nije bilo uključeno ufor malnu analizu, već samo navedeno (s.26, fn.3). Kako se medjutim u komentaru pokreću i neka pitanja *nerazmatrana* u originalnom radu, o postojanju ovog poreza moraće na narednim stranama da se ipak nešto više povede računa. No, da vidimo konačno kakvo je bilo dejstvo predloženog novog poreskog mehanizma na defekte A-C, i kako je to dejstvo komentarisano.

A. Uticaj mehanizma na alokativnu efikasnost

Kada je reč o alokativnoj efikasnosti, ispostavilo se (v. relaciju (11) u originalnom radu ili komentaru) da se ona uz pomoć predloženog mehanizma, odnosno manipulacijom ključnog g parametra, može približiti optimumu na proizvoljno malo konačno odstojanje. U radu je medjutim usvojena formulacija, po kojoj se alokacija resursa može približiti optimumu u meri u kojoj organi ekonomske politike "nalaze da je to potrebno" (s.24) - dakle u meri u kojoj je to pragmatски relevantno. Naravno, sve ovo se može reći i tako, kao što čini Madžar, da

(i) mehanizam "ne uklanja nego samo smanjuje greške u alokaciji" (s. 7)

što je tačno i nije u suprotnosti ni sa čim što je u radu napisano. Ono što medjutim već nije tačno, to je da bi se u modelu

(ii) "striktna alokaciona efikasnost mogla... postići (pomoću) diferencijacije parametra g , koja bi bila ekvivalentna konstituisanju posebnog poreskog sistema za svaku proizvodnu jedinicu" (s. 7)

Razlog: sa prvom kratkoročnom promenom relativnih cenata "striktna efikasnost" pretvorila bi se u proizvoljno veliku neefikasnost, što nije slučaj pri uniformnosti g parametra.

Na kraju, spomenimo još i tvrdnju po kojoj se

(iii) "usled variranja poreske stope pri promeni ukupne dobiti uslovi privredjivanja menjaju na način koji nije nužno (u skladu) sa načelima efikasnosti u alokaciji resursa" (s. 9)

Ova tvrdnja jednostavno ne stoji. No, budući da ni na citiranom mestu ni drugde nije obrazložena, zadovoljićemo se samo konstatacijom da alokacija resursa u modelu (v. relaciju (11) u originalnom ili Madžarovom tekstu) uopšte ne zavisi od veličine poreske stope.

B. Uticaj mehanizma na transformaciju tržišta radne snage

Predloženi mehanizam je uticao i na transformaciju opisanog vrlo rigidnog "samoupravnog" tržišta radne snage, na kome su pod njegovim dejstvom preduzeća počela da pravilno reaguju na promene obračunskog ličnog dohotka. Tako je ekonomska politika dobila nov i prikladan instrument kojim se Vanekovi "glasovi nezaposlenih"

prosledjuju postojećim radnim kolektivima.

Za ovaj rezultat - uspostavljanje negativno nagnute krive tražnje za radnom snagom - u komentaru se kaže da ima "strateški značaj", te da je potreban uslov za "ekonomski racionalno funkcionisanje sistema" (s. 8).

Medjutim, preko toga se kasnije prelazi za ljubav tvrdnji koje se, uz kratak komentar, ovde navode. Svakako se najznačajnijim implikacijama, da je tačna, bila bi ona po kojoj u modelu

(iv) obračunski lični dohodak "nikako (nije) parametar čiju bi veličinu regulisalo tržište radne snage" (s. 20)

Pri tome se, doduše, ja o tome "eksplicitno ne izjašnjava(m), ali to proizlazi iz celokupnog konteksta" (s.20). Ako se medjutim ostavi po strani "ceo kontekst", a zadrži na str. 25, vidi se da se tamo kao "fundamentalni zaključak" navodi to što se variranje obračunskog ličnog dohotka javlja kao "prirodni instrument postizanja i održavanja *objektivno* maksimalno mogućeg nivoa zaposlenosti" (podv. Dj.Š.). Nije li se iz ovoga moglo makar naslutiti da se *na vnožetni* obračunski lični dohodak određuje upravo u preseku dobiti i komentarisane normalne krive tražnje za radnom snagom - koja ima "strateški značaj" - i krive ponude radne snage, koja je, po pretpostavci modela, funkcija obračunskog ličnog dohotka, jer je lični dohodak njegova funkcija (v. relaciju (10) u originalnom radu)? Pri tome, da situacija bude čudnija, i sam Madžar na drugom mestu (s. 12) *explicitno* dolazi do zaključka o funkcionalnoj zavisnosti ličnog dohotka od obračunskog ličnog dohotka.

Naredna primedba je da

(v) povećanje (smanjenje) obračunskog ličnog dohotka, zbog regresivnog oporezivanja dobiti, progresivno pogoršava (poboljšava) "finansijsku poziciju" preduzeća - koja se poistovećuje sa veličinom raspoložive dobiti (s. 12)

Iz ovoga bi opet sledilo da bi

(vi) sistem pojačano i "gotovo nervozno reagovao, a to ga ne bi činilo preterano zahvalnim za upravljanje putem ekonomske politike" (s. 12)

Tvrdnja v je netačna. Razlog: za "finansijsku poziciju" preduzeća potpuno je irelevantna veličina dobiti, s obzirom da po pretpostavci modela (v. Ward, 1958, ss.570-71) - sa kojom se, nezavisno od toga, Madžar slaže - dobit ide u lične dohotke. Iz ovoga sledi da je i tvrdnja vi, o "gotovo nervoznom" sistemu, takodje netačna.

Dalja primedba je da se tržište radne snage iz modela u stvari ne može ni smatrati tržištem, jer

(vii) "o tržištu (bi) ... moglo biti govora samo kada bi se subjekti na strani tražnje sučelili sa... subjektima na strani ponude i kad bi iz toga *načelnu* proizilazil(a) uniformn(a) cen(a) (s. 21 podv. Dj. Š.)

Istovremeno, primenjena na tržište radne snage,

(viii) gornja definicija, kada bi bila ispunjena, podrazumevala bi "najamni odnos" (s. 21)

Kada je reč o prvom uslovu iz *vii*, iz komentara tvrdnje *iv* vidi se da je on u modelu zadovoljen. Kada je reč o drugom uslovu, sve zavisi od toga šta se podrazumevalo pod onim "u načelu". Ukoliko se mislilo na valrasijanske konkurentne uslove, uz njih, kako znamo, dobit dugoročno teži nuli, pa bi "u načelu" proisticala i uni formna nagrada u samoupravnom sistemu. Ipak, i pored toga, za razliku od kapitalizma, najamnog odnosa *ne* bi bilo. Ako se pak imalo u vidu neko manje restriktivno značenje onoga "u načelu", koje ne podrazumeva iščezavanje dobiti u ravnoteži, glavna nevolja koja bi u tom slučaju zadesila samoupravni sistem jeste da u njemu ne bi bila zadovoljena Madžarova definicija tržišta. Napomena: u tom slučaju u kapitalizmu recimo ne bi moglo "biti govora" o tržištu akcijskog kapitala, budući da su na tom tržištu sve jedinice kapitala jednako nagrađene samo ako je preduzetnička dobit u svim preduzećima - emiterima akcija jednaka nuli.

Sledeće pitanje odnosi se na status obračunskog ličnog dohotka, za koji se kaže da je u modelu garantovana veličina (s.10), što je onda

(ix) teško pomiriti sa predstavom o radnom kolektivu kao institucionalnom preduzetniku (s. 10)

Na drugom mestu, u vezi sa tim, postavlja se pitanje

(x) "kako obezbediti poseban tretman preduzećima u kojima su zaposleni uspešni kao radnici, a neuspešni kao preduzetnici, u odnosu na one u kojima je situacija obrnuta?" (s. 21)

Ovde je reč o običnom previdu, jer obračunski lični dohodak u modelu jednostavno nije garantovana veličina (v. Ward, 1958, s.570). Sleđi i da niti mirenje" iz *ix* niti "poseban tretman" iz *x* nisu potrebni. Iz ovoga naravno ne sledi i da obračunski lični dohodak nije u modelu potreban instrument, što na kraju zaključuje i sam Madžar, mada navedeni razlog njegovog postojanja zvuči priličnone ubediljivo:

(xi) "(o)bračunski lični dohodak bi, doduše, *tehnički* olakšao oblikovanje poreskog sistema koji bi bio orijentisan na dobit" (s. 21, podv. Dj. Š.)

Zbog toga, i posle razmatranja svih primedbi vezanih posredno i neposredno za status i funkcionisanje tržišta radne snage, možda bi se ipak trebalo vratiti na početak i pomisliti da bi obračunski lični dohodak valjalo, između ostalog, uvesti i zato da se konstruisanim mehanizmom, čiji je on *neophodni* element, ostvari rezultat - normalna kriva tražnje za radnom snagom - koji, po Madžarovoformulaciji, ima "strateški značaj".

C. Uticaj mehanizma na transformaciju robnih tržišta

Uvođenje predloženog poreskog mehanizma dovelo je i do potpune eliminacije Wardovog paraoksa iz samoupravne privrede, odnosno do uspostavljanja normalne krive ponude na svim robnim tržištima. Ovo istovremeno znači i da je samoupravni sistem počeo normalno da reaguje na standardne mere ekonomske politike - postao je

upravljiv sistem - te da pre svega više nije *a priori* osuđen na inflaciju, obrazloženu još u poznatom Vanekovom radu o makroekonomskoj teoriji samoupravne privrede (Vanek, 1972).

U komentaru se za ovaj rezultat - ostvarenje pozitivno nagute krive ponude - takodje kaže da ima "strateški značaj", te da je potreban za "ekonomski racionalno funkcionisanje sistema" (s.8)

Što se prigovora tiče, oni su ovde malobrojniji, a i sam autor im izgleda pridaje nešto manji značaj.

U radu je pokazano (a i Madžar to u svom Apendiksu, mada ne baš do samoga kraja, čini) da sve što organi ekonomske politike treba da urade da bi se uspostavila normalna kriva ponude, jeste da izaberu (što je uvek moguće učiniti) poresku funkciju čija (konstantna) elastičnost, ϵ , premašuje odgovarajuće definisanu kapitalnu intenzivnost tehnologije, K_m . Madžarova primedba je da bi rezultat bio povoljniji da važi bez ovog uslova, jer

(xii) u proceni kapitalne intenzivnosti može da "dodje do grešaka" (s. 9)

(xiii) pa se "javija rizik obrnutih reakcija" (s. 9).

Kada je reč o stavu *xiii*, konačno jedna tačka oko koje postoji saglasnost. Kod stava *xiii*, koji je tu ipak interesantniji, opet, makar delimično, neslaganje. Razlog: za rezultat nije potrebno da se poklopi sa K_m , već samo da bude veće od te veličine. Na kraju, treba se podsetiti i da se sav "rizik" o kojem Madžar govori odnosi samo na jedan jedini sektor u privredi - onaj sa najvećom kapitalnom intenzivnošću.

Drugi prigovor je da

(xiv) mada "racionalno" samoupravno preduzeće normalno reaguje na promenu cene, "impuls u pravcu povećanja proizvodnje... biće snažniji kod kapitalističke firme" (s. 7)

Ovo je bez sumnje tačno, uz opasku da, slično kao i u slučaju alokativne efikasnosti, razlike mogu poprimiti sa pragmatiskog stanovišta sekundarni značaj. Ipak, nezavisno od ovoga, može se postaviti pitanje da li snažnija reakcija kapitalističkog preduzeća sama po sebi bezuslovno predstavlja vrlinu, ili je tu možda reč i o određenoj manji kapitalističkog sistema, a odgovor na njega bi bi sledeći. *Ceteris paribus*, snažnija reakcija znači veću verovatnoću tržišne nestabilnosti, i to nezavisno od toga da li je reč o prilagođavanju uz stalno prisustvo viška tražnje, ili pak o slučaju kada je višak tražnje eliminisan reugovaranjem poslova pre svake iteracije. Obrnuto formulisano, ovo jednostavno znači da je stabilnost određenog "samoupravnog" robnog tržišta potreban, ali ne nužno i dovoljan uslov stabilnosti odgovarajućeg "kapitalističkog" tržišta.

I, na kraju ovog odeljka, spomenimo jedno, ne tako važno pitanje. Madžar naime na prostoru od skoro jedne stranice (s. 8) do vodi čitaoca koji nije baš ljubitelj matematike u dilemu da li su u modelu ispunjeni dovoljni uslovi optimalnosti, zatim pretpostavlja da su oni "ipak" ispunjeni (s. 8), da bi na kraju izgleda opet ispoljio određene sumnje kroz formulaciju "sve i kada bi problem obrnutih reakcija... bio zadovoljavajuće rešen" (s. 9). Ako

su kod Mađžara takve sumnje zaista postojale, onda je sasvim nejasno zašto se upuštao u diskusiju *implikacija* rezultata za koje se ne zna da li su uopšte *formalno* tačni.

4. O NEKIM NAVODNIM NUZEFEKTIMA PREDLOŽENOG REŠENJA

U stvari, izgleda da su za samog Mađžara najvažnije bile prijedbe koje su se odnosile na navodne nuzeffekte predložene šeme, slikovito okarakterisane u komentaru kao "(b)ezizlazi degresivnog oporezivanja" dobiti (s. 11). Ovde podsećam da su dva od tih "bezizlaza" - o progresivno promenljivoj "finansijskoj poziciji" preduzeća i o "gotovo nervoznim" reakcijama sistema - već razmotrena pod rednim brojevima v i v'. Preostaje međjutim da se vidi kako stvar stoji sa ostalim "bezizlazima".

Na početku, može se uzgred ukazati na neadekvatnost numeričkih primera (s. 9) koje Mađžar daje u nameri da ilustruje moguću oštrinu poreske degresije u modelu. Razlog: primeri se jednostavno odnose samo na jedan deo poreza koji se zahvata iz dobiti. Na drugi deo, koji se zahvata preko *progresivnog* oporezivanja pre ostale dobiti po radniku, odnosno ličnih dohoda iznad njihovog obračunskog nivoa, na tom mestu se jednostavno zaboravlja.

No ako se ostavi po strani ovaj moment "kvantitativne" prirode, "kvalitativne" primedbe su sledeće:

(xv) degresivno oporezivanje dobiti "u neskladu je sa zakonom opadajućih prinosa" (s. 11)

Budući da ni jednom rečju nije obrazložena, kod ove tvrdnje zadovoljićemo se samo protivtvrdnjom da degresivno oporezivanje nije u neskladu sa zakonom opadajućih prinosa, uz opasku da opadajući prinosi, tehnički posmatrano, samo pojednostavljuju primenu takvog načina oporezivanja.

(xvi) degresivno oporezivanje dobiti "nije uskladu sa drevnim, osveštanim načelom oporezivanja prema poreskoj snazi" (s. 11)

Ovo je bez sumnje tačno. Ipak, ako se izuzmu atributi "drevnosti" i "osveštivosti", treba primetiti da čornji stav ne kazuje mnogo više od toga da degresivno oporezivanje nije isto što i progresivno oporezivanje, budući da "oporezivanje prema poreskoj snazi" znači, po definiciji, progresiju u poreskim stopama. Zato se čini interesantnijim videti, a to Mađžar i nastoji, da li degresivno oporezivanje, koje se, uzgred buđi rečeno, u modelu primenjuje samo na jedan relativno mali deo dohotka, dovodi do nekih konkretnih negativnih efekata rada je reč o ostvarenju ekonomske pravde, funkcionisanju pojedinih tržišta ili opštoj privrednoj stabilnosti. A, po Mađžaru, ti konkretni efekti su sledeći:

(xvii) mehanizam je usmeren ka nivelaciji ishoda, a ne ka ujednačavanju uslova privredjivanja, pa bi zato bila racionalnija "alternativna šema koja bi bila orijentisana na faktore, a ne na rezultate" (s. 12, podv. Dj. Š.)

Ovde je reč o čistoj misinterpretaciji modela, s obzirom da je korišćena šema upravo ta "alternativna" šema, koja podrazumeva ispunjenje elementarnog principa raspodele prema radu u tržišnom so-

cijalizmu, a taj je da se dejstvo svih *merljivih* objektivnih činila proizvođnje unapred neutrališe sistemom određenih renti. Pri tome je u razmatranom slučaju jedini takav činilac bio kapital, za čije korišćenje kolektiv izdvaja određeni rental.

(Uzgred, u gornjem kontekstu, daje se i jedna sugestija vezana za jugoslovensku privrednu praksu. Sugestija je da bi u okviru te prakse, zbog neujednačenosti uslova privredjivanja, rešenje "radno-distributivnog" problema bilo, ne degresija, već, naprotiv, strma progresija u oporezivanju dobiti (s. 13). Ako među tim neko, kao Mađžar, veruje da jugoslovenska preduzeća maksimiziraju lične dohotke, onda ovakav stav postaje neprihvatljiv. Razlog: progresivno oporezivanje dobiti dovelo bi u Jugoslaviji do još goreg rezultata u alokaciji resursa od onog za koji se na jednom drugom mestu s pravom konstatuje da je "očigledno apsurdan" - v. relaciju (ii) na str. 6 Mađžarovog teksta i njen komentar.)

(xviii) usled degresivnog oporezivanja dobiti narušava se raspodela prema radu, pa se zato javlja potreba za uvođenjem progresivnog poreza na lični dohodak, koji komplikuje šemu (s. 11)

Opet jedna proizvoljnost. Raspodela prema radu potencijalno je narušena u samoupravnoj privredi *samim postojanjem* dobiti, koja se, između ostalog, sastoji od pojedinačno nemerljivih objektivnih komponenti dohotka, a ne njenim degresivnim oporezivanjem. Zato se i potreba za progresivnim oporezivanjem dobiti po radniku, odnosno ličnog dohotka, javlja *sasvim nezavisno* od uvođenja predloženog mehanizma, pa je, shodno tome, takvo oporezivanje bilo i ranije predlagano (v. recimo Šuvaković, 1985; 1986, ss. 74-7)³.

(xix) mehanizam dovodi do velike i neopravdane diferencijacije u akumulaciji po radniku, a time i do razlika u mogućnosti internog finansiranja rasta preduzeća (ss. 11-12).

I ovo je netačno. Po pretpostavci modela, iz dobiti se ne formira interna akumulacija, koja se eventualno može naći samo u formi implicitnog rentala. Razlike o kojima Mađžar govori su razlike u prerasu po radniku, koje su upravo rezultat ostvarenja raspodele prema radu u modelu, a nikako ne pokazatelj diskriminacije pojedinih preduzeća. Nezavisno od ovoga, postavlja se pitanje po kojoj to teoriji akumulacija po radniku predstavlja relevantan komparativni pokazatelj internih mogućnosti rasta preduzeća.

Sledeći "ozbiljni problem", koji baca "tešku senku" na predloženo rešenje, sastoji se u tome što

(xx) degresivno oporezivanje dobiti hendikepira mala preduzeća, s obzirom da postoji veza između veličine preduzeća i veličine dobiti (s. 11)

Pre svega, kada neko, kao Mađžar, veruje u univerzalnost opadajućih prinosa (s. 11), on bi istovremeno morao da pravi razliku između objektivnih, tehnološki uslovljenih, međugranskih razlika

³ Progresivno oporezivanje ličnog dohotka bilo je prisutno, kao što je već navedeno, još kod Vaneka (1970), iako se rešavanje "radno-distributivnog" problema tamo nije *explicite* navodilo kao razlog tog oporezivanja.

u obimu i unutargranske diferencijacije. Kada je o prvima reč, one se uvek mogu uzeti u obzir kod definisanja sektorski specifičnih poreskih funkcija, a da pri tome upravljajući g parametar zadrži u celoj privredi neophodnu uniformnu vrednost. S druge strane, unutargranske razlike su po definiciji subjektivno uslovljene. Dakle, sve što (relativno) mala preduzeća treba da učine ukoliko se osećaju diskriminisanima, jeste da, ako su u stanju, porastu.

(xxi) regresivno oporezivanje vodi preteranoj ekspanziji samoupravnog preduzeća, a time i "kvarenju ... tržišnih struktura" (s. 12)

U odgovoru na ovu primedbu zadovoljićemo se činjenicom da uz korišćenu pretpostavku o opadajućim prinosima samoupravno preduzeće, iako regresivno oporezovano, teži manjoj ekspanziji i manjem "kvarenju" konkurencije nego odgovarajuća idealna kapitalistička firma - v. dijagram 1 u originalnom radu na koji se Madžar, doduše u druge svrhe, i sam poziva (s. 7)⁴

Primedba xxi, inače, verovatno je ona koja je trebalo da posluži kao dokaz uvodnoj tezi da šema izaziva neke alokacione deficite (s. 5), kao što su primedbe xvi-xx verovatno trebalo da dokažu uvodnu tezu o postojanju određenih negativnih distribucionih efekata (s. 5).

Za kraj ostavimo, kao i Madžar, tvrdnju koja je, verovatno, zajedno sa "bezizlazom" o "gotovo nervoznom" sistemu, trebalo da bude dokaz da predloženi mehanizam čini samoupravni sistem neupravljivim. Reč je o pitanju tzv. funkcionalnih finansija, odnosno anticikličnog dejstvu poreskog sistema zasnovanog na logici kejnzijskog konjunktornog modela. Madžarevo mišljenje je, naime, da bi jednom svojom komponentom mehanizam delovao destabilizirajuće:

(xxii) progresivni porez na lične dohotke doveo bi u periodima konjunktura do natprosečnog rasta interne akumulacije, koja bi vršila "snažan pritisak" na tržište investicionih dobara, a preko njega i na ostala tržišta (s. 13)

Ova tvrdnja je dvostruko netačna. Prvo, kada bi u modelu stvarno rasla interna akumulacija, ona sama po sebi ne bi vršila nikakav pritisak ni na jedno tržište, jer, po pretpostavci kejnzijskog modela o kome govori Madžar, neraspodeljeni profit predstavlja u celini gubitak ("curenje") efektivne tražnje. Drugo, sada po pretpostavci Wardovog modela, u opisanom slučaju uopšte ne bi rasla interna akumulacija nego bi rastao porez. Treće, porez se u kejn-

⁴ Uagred treba primetiti da bi svakako bilo bolje da je pitanje veličine "realnog" samoupravnog preduzeća pokrenuto tek kada se bude istraživalo njegovo ponašanje u dugom roku. A tada, kako znamo, prinosi na obim proizvodnje ne moraju nužno biti opadajući, već mogu biti i konstantni - što onda dovodi do sloma konkurencije u neoklasičnom modelu kapitalizma. Istovremeno, kada je reč o regresivno oporezovanom samoupravnom preduzeću, nije isključeno da ono, uz neophodno prilagodjavanje poreske osnovice pretpostavci o karakteru prinosa, može da spreči kraj potpune konkurencije, a da pri tome ipak zadrži svoje već analizirane kratkoročne performanse.

nzijskom modelu tretira jednako kao i interna akumulacija, što znači da niti on ne vrši nikakve investicione ni druge "pritiske", pri čemu to *a fortiori* važi za oporezivanje o kojem govori Madžar, budući da ono uopšte nema fiskalnu funkciju.

Na kraju, ukoliko ima potrebe da se ovom prilikom nešto kaže o tome šta će se događati u racionalnoj samoupravnoj privredi u periodima konjunktura, moglo bi se jednostavno konstatovati da će se, slično kao u kapitalizmu masa nadnica, povećavati masa ličnih dohodaka. Iri tome da jedinični lični dohodak, zbog progresivnog poreza, imati usporen rast, i ne može se unapred znati da li će rasti brže ili sporije od odgovarajuće nadnice u kapitalizmu. S druge strane, kako je ranije primetio i Madžar, zaposlenost će rasti nešto sporije nego u kapitalizmu. Sledeći da će uticaj povećanja mase ličnih dohodaka na efektivnu tražnju biti sličan odgovarajućem efektu povećanja nadnica u kapitalizmu. Svemu tome valja međjutim dodati da će u samoupravnoj privredi, kao i u kapitalizmu, svakako postojati progresivni porez na dohodak domaćinstva, kao daleko značajniji ugrađeni stabilizator sistema nego što je to porez na lični dohodak, čiji izvorni zadatak, uostalom, uopšte nije makroekonomska stabilizacija, već ostvarenje raspodele prema radu.

5. ZAKLJUČAK

Ako ostavimo po strani one učinke zbog kojih je predloženi poreski mehanizam i konstruisan, i koje ni sam Madžar u suštini nije imao nameru da ospori, proističe da je upravo završena analiza u celini demantovala postojanje navedenih nužefekata koji bi trebalo da dovedu u pitanje njegovu implementaciju, pa sa te strane nema smetnji da se rad na teorijskom modelu racionalne samoupravne privrede normalno nastavi.

Post scriptum

U Madžarovom komentaru nalaze se i dve ocene o odnosu istovremeno objavljenog rada kolege Nikole Zelića (Zelić, 1986) i mogga priloga.

Tako, po Madžaru,

(xxiii) između Zelića i mene "postoji jedna dublja nesuglasica", koja se sastoji u tome što "prvi veći deo odgovornosti za neefikasnost (sadašnjeg jugoslovenskog - Dj. Š.) sistema svaljuje na odsustvo cene ... kapitala", a "drugi, pretpostavljajući da je ta cena ... već tu, nastoji da samoupravnu firmu (preduzeće iz Wardovog teorijskog modela - Dj. Š.) izleći od perverznh reakcija" (s. 3)

Ako se zanemari pitanje kako se na osnovu mog priloga može znati koji "deo odgovornosti za neefikasnost (našeg sadašnjeg - Dj. Š.) sistema" ja pripisujem odsustvu cene upotrebe kapitala, kada se rad uopšte ne bavi tim sistemom, treba primetiti da primenjena lo gika bukvalno implicira sledeće: Ako dva autora napišu dva tematski različita priloga, koji se uz to još nadju i u istom zborniku radova, onda između njih dvojice postoji "dublja nesuglasica".

Gornja ocena *xxiii* ne stoji međjutim u potpunosti i iz jednog činjeničnog razloga. Kako će naime ubrzo приметiti i sam Mađžar (s. 3), Zelićev članak ne bavi se samo institucionalnim izmenama našeg sadašnjeg privrednog sistema već, između ostalog, i jednim problemom koji tretira i moj rad - Wardovim paradoksom.

Za Mađžara, međjutim, i na tom planu

(xxiv) "između dva autora postoji dovoljno duboko neslaganje za jednu dugu i uzbudljivu buduću raspravu", jer Zelić za eliminaciju Wardovog paradoksa predlaže manipulisanje paušalnim porezom, "dok je Šuvakovićev recept bitno različit" (s. 3)

Ostavljajući Zeliću da govori u svoje ime, što se mene tiče ne znam zaista o čemu bismo to on i ja još "dugo i uzbudljivo" mogli da raspravljamo u vezi Wardovog paradoksa. Razlog: manipulisanje paušalnim porezom u mojoj modifikaciji Wardovog modela dovodi do kvalitativno *identične* redakcije samoupravnog preduzeća kao i u nemodifikovanom modelu koji razmatra Zelić (v. Mađžarovu relaciju (d) na str. 8). Organi ekonomske politike mogu, dakle, ukoliko to ocene celishodnim, da u oba slučaja i sa istim ciljem pribegnu variranju paušalnog poreza.

CITIRANA LITERATURA

- Mađžar, Lj. (1987), "Privredni sistem stagnacije", Ekonomika misao, 1.
- Šuvaković, Dj. (1985), "Modeliranje raspodele u samoupravnoj privredi i jugoslovenski program stabilizacije", Ekonomika analiza, 2.
- Šuvaković, Dj. (1986), Teorija normalne cene, Ekonomski fakultet, Beograd.
- Šuvaković, Dj. (1986a), "Model racionalne samoupravne privrede: teorijska osnova" u M. Dlesk, urednik, Jugoslovenska privreda između stagnacije i razvoja, Institut ekonomskih nauka, Beograd.
- Varek, J. (1970), The General Theory of Labor-Managed Market Economies, Cornell Univ. Press, Ithaca and London.
- Varek, J. (1972), "The Macroeconomic Theory and Policy of an Open Worker Managed Economy", Ekonomika analiza, 3-4.
- Ward, B. (1958), "The Firm in Illyria: Market Syndicalism", American Economic Review, 4
- Zelić, N. (1986), "O minimalnoj sistemskoj osnovi za delotvornu ekonomsku politiku" u M. Dlesk, urednik, Jugoslovenska privreda između stagnacije i razvoja, Institut ekonomskih nauka, Beograd.

Nikola ZELIĆ*

STVARA LI DRUŠTVENI KAPITAL U SAMOUPRAVNOM PREDUZEĆU NEREŠIVE PROBLEME?

Poznato je da tzv. cenu upotrebe društvenog kapitala zagovaraju mnogi ekonomisti. Na žalost, najčešće se ostaje na generalnoj argumentaciji "za". Očigledno je da taj parametar nije dovoljno elaboriran, nije dovoljno jasno njegovo delovanje u raznim funkcijama u kojima bi se javljao. I tom činjenicom se, verovatno, može dobrim delom objasniti velika konfuzija oko njegovog uvođenja u samo jedan ekonomski proces u koji stidljivo ulazi posle dugoročnog programa - u sistem raspodele u preduzećima.

Tokom proteklih desetak godina analizirao sam i publikovao u radovima teorijska i praktična pitanja vezana za ovaj parametar, makroekonomska - način utvrđivanja ovog parametra i njegov odnos prema kamatnoj stopi, njegovo mesto i uticaj u modelima rasta - za tim (i s tim u vezi) mikroekonomska pitanja: njegovu primenu u raspodeli u preduzeću, u investicionom kriterijumu preduzeća, njegov uticaj na X-efikasnost preduzeća, uticaj u odgovarajućim aranžmanima na alokativnu efikasnost itd.

U mom prilogu štampanom u knjizi Jugoslovenska privreda između stagnacije i razvoja ovaj parametar nije bio predmet razmatranja sam po sebi, nego analiza neophodne, nedostajuće privredno-sistemske osnove da bi u njoj mogao da deluje bilo koji, pa i ovaj parametar.¹ Kad bi se ta osnova uredila kako je u prilogu predloženo, onda bi čitav privredni sistem delovao kao ekonomski organizam, a na njegovo ponašanje bi se moglo i uticati, što je uvek neizbežno, instrumentima i merama ekonomske politike: reagovao bi na poželjan način na promene cena faktora proizvodnje, na poreze itd. Kao ilustraciju skicirao sam reagovanje sistema na akumulaciju onu obavezu, odnosno implicitnu cenu kapitala i reagovanje preduzeća na poseban porez na kapital.

Što se cene kapitala tiče, uz (samo) naznačene njene efekte upućivao sam na neke radove gde su oni detaljnije elaborirani, što

* Institut ekonomskih nauka, Beograd

¹ "O minimalnoj sistemskoj osnovi za delotvornu ekonomsku politiku", u knjizi IEN, Jugoslovenska privreda između stagnacije i razvoja, Beograd, 1986.

sigurno nije dovoljno da se stekne jasan uvid u sva rešenja pitanja u vezi sa akumulacionim parametrima. Da sam naveo i druge radove, možda neka pitanja iz osvrta prof. Ljubomira Madžara naknji gu i moj prilog ne bi bila postavljena.² No neka pitanja sigurno bi, jer na njih ili nije dat eksplicitan odgovor uopšte, ili pak odgovarajuća postojeća rešenja nisu dovoljno afirmisana kao način razmišljanja. Stoga smatram da vredi prodiskutovati, kako prof. Madžar kaže, "teškoće koje bi u vezi sa ovim instrumentom mogle da se pojave".

1. Prvi je, po prof. Madžaru, problem vrednovanja. "Koliko vrede društvena sredstva data na raspolaganje nekom preduzeću?" Želi se reći na koju vrednost da se primenjuje akumulaciona obaveza.

S obzirom da prof. Madžar kao "kontrolni model", često primenjuje kapitalističko preduzeće, na ovo pitanje može se odgovoriti ti pitanjem: a na koju vrednost kapitalističko preduzeće primenjuje kamatnu stopu kad sredstva za proizvodnju nabavlja iz kredita? Nema tu nikakve razlike u odnosu na samoupravni slučaj, a nema je ni kad se kapitalističko preduzeće finansira izdavanjem akcija. Ni tada se knjigovodstvena vrednost fiksnih fondova ne menja kad god se promene cene akcija, što je, po prof. Madžaru, koji misli drukče, navodna prednost ovih preduzeća.

Slučaj samoupravnog preduzeća je vrlo jednostavan. Knjigovodstveno rečeno, preduzeće je zaduženo za određenu vrednost sredstava a u šta će je ono pretvarati, kako će tu vrednost održavati i uvećavati, to i jeste stvar poslovanja.

2. Drugi problem, po prof. Madžaru, javlja se u dvostrukoj funkciji cene upotrebe sredstava: da reguliše akumulacioni potencijal i obim zaposlenosti u poznatom kratkom roku. Ja bih rekao da je uloga akumulacionog parametra da reguliše obim akumulacije i obim zaposlenosti ali ne u kratkom roku. A ta dva cilja akumulacije parametar zaista rešava istovremeno, jer su oni u tržišnom modelu utvrđivanja akumulacionog parametra, kako sam ga izložio u knjizi na koju se pozivam, u funkcionalnoj vezi.³ Po tom modelu, radnici, uključujući na odgovarajući način i nezaposlene, traže kapital nužeći određeni procent njegovog uvećavanja. Ta tražnja zajedno sa postojećom ponudom kapitala determiniše njegovu cenu, a pošto je ova cena akumulaciona obaveza, ona primenjena na kapital daje akumulaciju. Što je obilniji radni resurs, odnosno veća nezaposlenost, to će tražnja za akumulacijom, odnosno akumulaciona obaveza, odnosno obim akumulacije biti veće veličine. Na taj način je stabilan rast zaposlenosti u funkcionalnoj vezi s potrebnim obimom akumulacije; a veza se uspostavlja preko akumulacionog parametra.

Meni se zamera da akumulacionim parametrom "rešavam" i pitanje nezaposlenosti u kratkom roku, i dugoročne razvojne probleme, što međjutim, nije tačno. Prvo, poznato je da teorijski model samoupravne tržišne privrede ne produkuje ciklične oscilacije zaposlenosti prvenstveno zato što nema otpuštanja radnika. Dalje, mo

² Ljubomir Madžar, *Privredni sistem stagnacije*.

³ Nikola Zelić, *Efikasnost jugoslovenskog privrednog sistema - Stvarnost i mogućnost*, IIC - Beograd, CKD - Zagreb, 1982, glava IV.

del ima stabilnu akumulaciju, dakle, odnos potrošnje i akumulacije, što mu je ogromna prednost. Ali ako ipak dodje do znatnih promena u ekonomskoj konstelaciji (koje dolaze iz okruženja, iz tehnološke sfere itd.) pa započne inflatorni proces, u kome je, u principu, u osnovi poremećen odnos između akumulacije i potrošnje - onda taj odnos treba da se menja. To važi i za kapitalističke zemlje, što Evropa, za razliku od Japana, nije htela blagovremeno da shvati. Posle naftnih kriza sedamdesetih nije na vreme promenila odnose u raspodeli, pa je i imala onoliko inflaciju. Promena odnosa akumulacije i potrošnje u samoupravnoj tržišnoj privredi ostvaruje se promenom akumulacionog parametra što deluje neposredno na izmenu ovoga odnosa. U kapitalističkim uslovima nepostoji način da se to direktno izvede: ako povećate kamatnu stopu, ona treba da podstakne štednju, dakle, da utiče na mnoštvo individualnih odluka o štednji koje i ne moraju da se donesu; s druge strane s smanjivanjem zarada jako teško ide. Promene akumulacionog parametra u samoupravnom slučaju, pored toga što direktno menja odnos akumulacije i potrošnje, istovremeno poskupljuje kapital za preduzeća - kako novi tako i onaj u upotrebi. Samoupravna preduzeća, po teoriji, odmah povećavaju zaposlenost, već na kratak rok, sa postojećim kapacitetima. Pri tome povećanje cene kapitala nije izvršeno da bi se vodila "kratkoročna politika zaposlenosti" nego da bi se izmenili odnosi akumulacije i potrošnje, a to što na tu meru samoupravna preduzeća odmah reaguju zapošljavanjem, odnosno boljim korišćenjem kapaciteta, za razliku od kapitalističkih koja su indiferentna u kratkom roku na promenu cene kapitala, to je koristan efekat koji sam model poklanja, a ne cilj ekonomske politike i rezultat namere da se akumulacionim parametrom vođi i kratkoročna politika. Dobija se, dakle, rast akumulacije i odmah bolje korišćenje kapaciteta kratkoročnim rastom broja zaposlenih i, što je cilj, smirivanje rasta opšteg nivoa cena. Sve su to istovremeno poželjni ciljevi, u članku sam upotrebio respektivan izraz "nisu suprotni". Analogije radi pogledajmo šta se dešava u kapitalističkom slučaju kad posmatramo istovremeno kretanje pojedinih od navedenih fenomena. U kapitalističkom slučaju, ako se hoće kratkoročno bolje korišćenje kapaciteta (što se u samoupravnom slučaju dobija kao nusprodukt generalne promene odnosa akumulacije i potrošnje), mora se čak izazvati inflacija. Potvrdila je to politika prvi put primenjena tridesetih godina, a ostalo je tako do dana današnjeg - vrlo teško se mire suzbijanje inflacije i rast zaposlenosti. U teorijskom modelu samoupravne tržišne privrede to se postiže simultano akumulacionim parametrom, pri čemu ga uvećavamo u funkciji antiinflacione politike. Tu, pak, politiku, bar prema iskustvu, na žalost, teško možemo nazvati kratkoročnom. Još nema obrasca za antiinflacionu politiku koji bi nam nedvosmisleno sugerisao njeno svrstavanje u kratkoročnu.

3. U osvrta na moj prilog rečeno je da je nejasno kako bi to akumulacioni parametar bio i determinisan tržištem, i korigovan voljom organa ekonomske politike. Kako bi bio determinisan tržištem, upravo sam skicirao a detaljno elaborirao drugde. U svakom sistemu univerzalno važeću, nužnost da sistemom spontano generisa na stopa akumulacije bude korigovana na optimalni nivo, dokazao je prof. Horvat razvijajući teoriju optimalne stope investicija. Model tržišne determinisane stope akumulacione obaveze, odnosno implicitne cene društvenog kapitala, koji sam analizirao, generiše tu cenu na osnovu ponudjenih cena pretendanata na društvena sred-

stva, pri čemu oni računaju da bi uz tolike stope akumulacije ostvarivali određene lične dohotke. No oni ne znaju hoće li im kapital biti baš toliko isplativ zbog mnoštva istovremenih investicionih odluka drugih i zbog preplitanja eksternih ekonomija. To planski organ, koji sagledava celinu, treba da zna pa da koriguje tržišnu visinu akumulacione obaveze. Takodje, taj organ treba da gleda dalje i sveobuhvatnije, da sagledava druge dugoročne konsekvence primene tržišnog akumulacionog parametra pa da ga koriguje; baš kao što se, recimo, u Americi spektakularno manipuliše kamatnom stopom, pri čemu je tržište samo osnovni izvor informacija. Uopšte, u kapitalističkom modelu, suprotno rasprostranjenim mišljenjima, nužno je više manipulisanja parametrima, naročito cenom kapitala, nego što bi to bilo potrebno u optimalnom samoupravnom modelu. Ne ulazeći u detalje navedimo samo da on spontano generiše stabilniji rast, što sam analizirao drugde.

4. Dalje, u osvrtu se smatra važnim problemom to što je, navodno, neizvesno kakve će efekte na ponašanje subjekata na strani tražnje za kapitalom "imati saznanje da će se troškovi kapitala u budućnosti menjati u zavisnosti od potreba konjunkturane politike"

Ako pod "konjunktornom politikom" prof. Madžar podrazumeva lečenje sasvim kratkoročnih oscilacija u zaposlenosti, njih, vide li smo, u optimalnom samoupravnom modelu nema. Ako, pak, kao što je rečeno, dodje do ozbiljnjih izmena u opštoj ekonomskoj konstelaciji, tada bi se zaista menjala akumulaciona obaveza, što na investitore ima ama baš isti efekat, kad se odlučuju na investiranje kakav ima trenutno u celom svetu rasprostranjena varijabilna kamatna stopa. Takva stopa se inače ugovara i na investicione kredite, a ti krediti se uzimaju, pa ne vidim da je eventualna izmena akumulacionog parametra tokom životnog veka investicije problem samo optimalnog samoupravnog modela.

Prema tome, opasnost da eventualno može doći do izmene akumulacione obaveze neće učiniti investiranje u jugoslovenskom slučaju manje atraktivnim, što se u osvrtu navodi kao mogućnost.

Madžar, međutim, i ovim povodom navodi prednosti akcionarskog kapitala tvrdeći da je tamo preduzeću lakše nego u samoupravnom slučaju jer preduzetnik ne mora da plaća fiksnu kamatu (pogotovo ne neku veću od inicijalne) nego plaća prinos dividende, pa koliki bude. Prema tome, tu je opasnost od pogrešnih investicionih odluka manja za preduzeće, što bi značilo da se ne zna šta da se radi kad samoupravni projekt ne daje očekivane prinose. Ovoj argumentaciji najpre se može prigovoriti da postavlja naglavce problem jer jednom konceptu proširene reprodukcije prilazi postavljajući pitanje promašenih investicija, jer za njih, navodno, ne postoji tehničko rešenje. Međutim, tehnička rešenja je uvek lako naći, pa je to slučaj i sa ovim pitanjem.

Tačno je da prinosi investicija tokom njihovog životnog veka mogu da variraju i kod uspešnih poduhvata. No svi investicioni programi se cene kad se primenjuju dinamičke metode ocene, grubo rečeno, po nekoj prosečnoj stopi prinosa tokom životnog veka projekta; uključuje se u račun i rizik itd. Stvarne stope prinosa u pojedinim godinama neće biti jednake prosečnoj stopi na osnovu koje je projekt prihvaćen, a po toj prosečnoj stopi se projekt prihvata bez obzira kako se finansiraju investicije - iz akcija ili iz kredita. Samoupravno preduzeće bi moglo da "pegla" te oscila-

cije: kad su u pojedinim godinama po sredi nedostajuća sredstva za isplate - poboljšaće likvidnost kreditima a kad je po sredi ne dostajuća akumulacija, za ispunjenje akumulacione obaveze u konkretnoj godini, deo neizvršene obaveze preduzeće može lako (preko vremenskih razgraničenja kako bi rekne knjigovodje) da odloži do godine kad će akumulacija biti natprosečna. Uostalom, stranci su prigovarali našoj regulativi zajedničkim ulaganjima što godišnje identifikuje gubitke. Treba posmatrati poslovanje na više godina. Čak se ni dividende, koje su inače varijabilne, ne isplaćuju u celini u meri u kojoj se ostvaruju prinosi u pojedinim godinama, nego se vodi određena politika isplate.

Naravno, ako u samoupravnom slučaju kumulativ neizmirenih akumulacija ukaže na zaključak da se ne radi o planiranim i normalnim varijacijama akumulacije, preduzeće će biti preuzeto, integrisano po novoj vrednosti imovine, baš kao što će i kapitalističko biti preuzeto, prodato itd.

Tehnički su sva pitanja u samoupravnom slučaju, sa akumulacionom obavezom, rešiva.

No ipak, rukovodstvu samoupravnog preduzeća, s obzirom na preuzetu akumulacionu obavezu, jeste teže. To što je stopa akumulacione obaveze, za razliku od dividendi, u principu, fiksna, stvara, međutim, snažan podsticaj za racionalno ponašanje i efikasnost rukovodstva: loše poslovanje odraziće se na lične dohotke zaposlenih koliko god je to moguće, jer je određeni iznos akumulacije obavezan, pa će radni kolektiv vršiti pritisak na rukovodstvo "iznutra" i prisiljavati ga na tzv. X-efikasnost preduzeća. Dalje, slobodna sredstva moraju da se plasiraju drugde ako nema atraktivnog projekta za reinvestiranje, opet zbog akumulacione obaveze, što doprinosi alokativnoj efikasnosti preduzeća. O tim izrazito pozitivnim efektima akumulacione obaveze pisao sam u posebnom radu.⁴ Kapitalistički menadžer, kad u preduzeću dominira akcionarski kapital, ne trpi tolike pritiske, no baš otuda potiču brojne poznate slabosti danas dominirajuće tzv. menadžerske ekonomije.

Najviše iz navedenih razloga, obavezujuće uspešnosti, a ne nekih drugih koji se navode u osvrtu, "investiranje očito ne može biti preterano atraktivno" u jugoslovenskom slučaju, kako se to tamo kaže.

No Madžar takodje piše i da bi se u samoupravnom modelu mogla očekivati preterana sklonost investiranju jer se u socijalističkom slučaju računa na socijalizaciju rizika. Pri ovoj tvrdnji se menja ravan posmatranja i argumentacije - od ekonomsko-logičke analize prelazi se bez naznake da se menja ravan na traženje argumenata u tekućoj jugoslovenskoj stvarnosti: "Pre svega privreda je neefikasna i uz preovladjujuće tendencije ponašanja u domenu raspodele, može svojim najvećim delom da ne bude u stanju da odbaci propisanu društvenu rentabilnost sredstava." Sledi da će se gubici nužno socijalizovati, što će ohrabrivati investitore. Ne vidi se, međutim, zašto to zaista loše, stvarno stanje koje, baja-

⁴ Nikola Zelid, Uticaj raspodele na X-i alokativnu efikasnost samoupravnog preduzeća, u zborniku "Samoupravljanje in ekonomska učinkovitost", Univerzita Edvarda Kardelja, v Ljubljani, 1986.

gi, čini neminovnom socijalizaciju rizika pa ohrabruje investitore, mora uvek da bude takvo.

Takodje se ne vidi i zašto bi činjenica da donosioci investicionih odluka neće izgubiti svoju imovinu u slučaju neuspeha, ohrabrivala na rizičke poduhvate, što Madžar takodje ističe. Videli smo da je presija na rukovođe radnike u samoupravnom slučaju, po ekonomskoj logici, vrlo velika. A i eventualni promašaji će ih koštati - u vidu gubitka posla ili bar posle te vrste - relativno daleko više nego nekog zapadnog preduzetnika koji ima veću i disperzovanu imovinu.

Dakle, u racionalno uređenoj samoupravnoj privredi može se očekivati veći strah od rizičkih poduhvata nego drugde, što ima i dobre i loše strane.

5. U svome osvrtu prof. Madžar strahuje za čistotu socijalističkih samoupravnih društvenih principa kad, na način koji sam predložio, preduzeće A ulaže u preduzeće B sredstva i svoja poslovna umeća participirajući u zajedničkoj dobiti, što bi rezultiralo kao najznačajnijim efektom mobilnošću društvene akumulacije. Konsekvence takvog modela analizirao sam u posebnoj, objavljenom radu na koji sam se i pozvao u prilogu koji je predmet osvrta, tako da se kratkim navodjenjem ove ideje nisam nesvesno "zaleteo", što se u osvrtu pominje kao mogućnost. Aranžman investiranja društvenih sredstava drugde ne bi, radnike preduzeća B kao primaoca sredstava doveo u najamni odnos, čega se Madžar plaši (kao i tvorci važećeg ZUR-a). Preduzeću B stoji na raspolaganju i varijanta da nedostajuća sredstva uzme od banke umesto od preduzeća A pa da samostalno ubira dobit na projektu. Ako se ipak odluči za zajedničko ulaganje i podelu dobiti sa preduzećem A, biće da tada uz kapital dobija i podelu rizika, i pomoć ili zajedničko obavljanje neke za njega važne poslovne funkcije. A podela dobiti ugovarala bi se bez propisanih šema, kao i svaki drugi poslovni odnos.

6. Najzad, izgleda da je jedan porez koji u radu analiziram, a Madžar ga jedva pominje, ipak stvorio u njegovom osvrtu konfuziju. Radi se o porezu na kapital koji koristi samoupravno preduzeće. On bi mogao da se primenjuje na grupacije koje iz konjunkturalnih razloga ubiraju ekstra dobit a s obzirom na prirodu ravnoteže i specifično reagovanje samoupravnog preduzeća, nisu zainteresovane za povećanje zaposlenosti i proizvodnje. Na taj porez, s obzirom da se primenjuje na kapital, preduzeća reaguju kao na porast akumulacione obaveze, taj dugoročni parametar, premda se u ovom slučaju u njegov opštevažeći nivo ne dira. Tim porezom može da se vodi u izvesnom smislu "konjunkturalna politika", koja se u prikazu često pogrešno pripisuje opštevažećoj akumulacionoj stopi. Taj porez istovremeno obavlja dve uloge: i izuzima ekstra dobiti, i nagoni pojedine grupacije da na porast tražnje za svojim proizvodima reaguju porastom zaposlenosti proizvodnje već na kratak rok. Ako prirast proizvodnje ne bude dovoljan za obaranje cene konkretnog proizvoda, ravnoteža na tržištu uspostaviće se na duži rok investiranjem, kad će se i lični dohoci tih grupacija izjednačiti sa okruženjem. Dotle, treba i posle oporezivanja, ostaviti ovim grupacijama natprosečne lične dohotke kako bi bili privučeni novi proizvođači, o čemu sam u posebnim radovima, takodje davno pisao.

Inače, Vordova reakcija samoupravnog preduzeća na trošak kapitala samo je u osnovi poreza o kome diskutujem. Njegova, pak, logika i tehnika primene drukčija je.

Porez na kapital, koji inače može da se primenjuje i na monopoliste, jedina je neposredna dodirna tačka mog i Šuvakovićeovog priloga u navedenoj knjizi, pri čemu preduzeće na isti način reaguje na ovaj porez, kao i na Šuvakovićev regresivni porez na dobit. Nije ni čudo jer i jedan i drugi porez polaze od iste namere - da se na ravnotežni uslov preduzeća deluje tako da vrednost proizvoda dodatnog radnika nadmaši prosečnu platu već zaposlenih. Tu ideju sam izložio u jednom članku još 1976. godine, no tada sam tragao za eventualnim motivima preduzeća da samo izuzme deo dobiti od povećanja cena (za rezerve, za razvoj), pa da iz toga rezultiraju isti efekti kao od nekog spolja nametnutog poreza.⁵

Inače, do oba poreza, onoga koga diskutuje Šuvaković i poreza na kapital, može da se dodje i intuitivno. Dokaz je činjenica da je i praksa napipala poreze slične ovima. Blaže oporezivanije u slučaju uvođenja dodatne smene u preduzeće, što se koristi, liči na Šuvakovićev regresivni porez, a diferencirani porez na gradsko zemljište, koga koriste preduzeća, liči bar po efektima na porez na kapital: i izuzima ekstra dobit, i nagoni na bolje korišćenje svih kapaciteta na okupiranom gradskom zemljištu, između ostalog, i zapošljavanjem. Od tog poreza do poreza na kapital u pojedinim grupacijama samo je mali ekonomsko-logički korak.

Iz upravo navedenog ne vidi se u čemu su te "velike razlike u Šuvakovićevom i Zelićevom pristupu", kako to Madžar ističe.

* * *

Jedno sigurno može da se konstatuje: reagovanje teorijskog modela samoupravne tržišne privrede na mere ekonomske politike ni je dovoljno istraženo. A baš kao što je bez uređjene osnove sistema iluzorno govoriti o bilo kojoj uspešnoj ekonomskoj politici, tako ni sistemski korektno dograđenom modelu samoupravne tržišne privrede ne odgovara ekonomska politika uobičajena u zapadnim tržišnim privredama.

Bez mnogo preterivanja, može se reći da mi zapravo nemamo kompletnu teoriju samoupravne tržišne privrede. Postoji razradjen koncept dogovorne ekonomije, postoji njegova kritika, a na drugoj strani, uglavnom generalno opredeljenje za samoupravnu tržišnu privredu. Zabrinjava što domaća ekonomska misao retko pokušava da detaljnije teorijski elaborira, sa praktičnim preporukama, tu proklamovanu samoupravnu tržišnu privredu. U prilog tvrdji da teorija samoupravne tržišne privrede za sada ima tek samo obrise navedimo podatak da je prof. Horvat 1967. objavio rad pod naslovom Prilog zasnivanju teorije samoupravnog preduzeća,⁶ a ista pitanja tretira i nedavno, skoro dvadeset godina kasnije, u svom članku Oproštaj od ilirske firme⁷, što upućuje na (malo slobodniji) zaključak da Horvatu skoro dvadeset godina ne daju mira neke fundamentalne stvari u vezi sa samoupravnim preduzećem. A pitanje je da li se od njih oprostio i svojim najnovijim radom.

⁵ N. Zelić, *Jugoslovensko preduzeće i teorija o ponašanju samoupravne privrede*, "Ekonomika analiza", 1-2/76, str. 70-71.

⁶ "Ekonomika analiza", 1-2/1967.

⁷ "Ekonomika analiza", 1/1986.

Da budem još slobodniji, priroda ovoga skupa to, nadam se, dozvoljava, pa da konstatujem: jugoslovenski privredno-sistemska model nije po svom stepenu usavršenosti ni na nivou prototipa, a s njim mora da se živi i učestvuje u trci sa proučenim, usavršenim i oprobanim modelima koji se i sami dalje usavršavaju. Pri tome najveći deo naše ekonomske misli zadovoljava se kritikom onoga što propiše državni organi. Naći slabe strane u mnoštvu tih papira ili u pojedinim merama ekonomske politike ne iziskuje neki poseban intelektualni napor. Uz to, teško se uvažavaju čak i najočiglednije opravdane primedbe na važeća rešenja u sistemu koje su tehničke, zanatske prirode u ekonomskoj struci. Sigurno i ta činjenica obeshrabruje ozbiljnija i suptilnija teorijska ekonomska istraživanja. Jer kakve li bi tek šanse, da budu shvaćeni i prihvaćeni, imali rezultati suptilnijih istraživanja koji bi upućivali na potrebu radikalnijih izmena u sistemu?

DO ZAKLJUČIVANJA BROJA REDAKCIJA NIJE DOBILA
AUTORIZOVANU DISKUSIJU BRANKA ŠOŠKIĆA

Branko HORVAT*

FUNKCIJA CILJA SAMOUPRAVNOG PREDUZEĆA

Radi kontinuiteta, ja ću se nadovezati na mog uvaženog imenjaka sa dve stavke gde se s njim ne slažem.

Prvo, kad je govorio o profesorima, redovnim profesorima koji imaju dohodak na nivou čistačice. Koliko ja poznam jugoslovensku situaciju ne mali broj takvih profesora sa dohotkom na nivou čistačice ima dohodak veći od doprinosa u svojoj struci u ovom našem društvu. Drugim rečima, kreću se u sferi negativnih marginalnih proizvoda.

(Branislav Šoškić: Ali u svim sferama toga imaš)

U to ne sumnjam. Nedavno prije dva tri meseca moji poslediplomci su izveli jedno rangiranje jugoslovenskih ekonomskih časopisa i rangiranje ekonomskih fakulteta. To je naravno, duboko protivno svim našim balkanskim navikama prema kome smo svi mi najbolji ne samo u svetu nego i međusobno. To rangiranje je pokazalo nekoliko interesantnih stvari među ostalim kad se primenio isti kriterij koji primenjuju Amerikanci na rangiranje svojih ekonomskih fakulteta, a imaju ih na listi 120 onda fakultet mog uvaženog kolege i moj dolazi negde na stoto mesto a ostali jugoslovenski fakulteti kao što su Osijek, Skopje, da ih dalje ne nabrajam, su van liste kompletno. Jedino je Ljubljana malo bolje plasirana. Tako da mene mnogo ne čudi ako se dešava da su proporcije u dohodcima ovakve kakve je on naveo.

Druga stvar, drugi momenat gde se sa Brankom ne slažem jeste njegova usputna primedba da je malo suviše istaknut teorijski dio u današnjoj raspravi i u knjizi. Ja bih hteo da kažem da je moje prijatno iznenađenje da je do toga uopšte došlo i hteo bih da izrazim zadovoljstvo da je upravo moj bivši Institut napravio prvu knjigu u Jugoslaviji gdje se povezuje teorija sa aktuelnim privrednim problemima. To je pravi pristup. I to je uradjeno na jednom sasvim solidnom analitičkom nivou sa argumentima, izvodjenjem formulama, apendiksom, onako kako to treba raditi.

I to je razlog zašto sam žrtvovao dva dana da dodjem u Beograd da dam podršku takvom jednom pristupu.

Htio bih odmah da kažem da koncem maja mi imamo u Dubrovniku prvu međunarodnu konferenciju o čistoj ekonomskoj teoriji i svaki onaj koji ima nekakav rad na odredjenom teorijskom nivou do bro je došao, drugim rečima ulaznica na tu konferenciju nije po statusu u naučnim zvanjima, još manje po nekakvom funkcionerskom statusu, nego po marginalnoj produktivnosti u oblasti ekonomske teorije. Oni sa visokim marginalnim produktom su dobro došli.

E sad, o samim problemima koje diskutiramo: ja bih podijelio tu problematiku na dva dijela, neoklasičnu ekonomsku teoriju kojom se Ljubo Mažar bavi u prvom dijelu ovog rada i na sistemska rješenja. I zadržao bih se sada samo na neoklasičnoj teoriji a ako bude vremena kasnije bih se još jedanput javio za sistemska rešenja.

Radi se naravno o Vordovom modelu i njegov model kao i svaki teorijski model mora da prođe trostruki test, test logične doslednosti, test objašnjavanja i test predviđanja. Ta teorija ne prolazi ni jedan od ta tri testa a i zbog toga je ona jednostavno pala na ispitu teorije. Tako da dileme koje se postavljaju u ovom radu su izmišljene dileme, one ne postoje. Ne postoje zato jer ta teorija ne može se braniti.

Razlozi su, kad ih ovako čovek nakon dovoljno dugog istraživanja vanja nabroji, vrlo jednostavni ali u stvari su dosta komplikovani s obzirom na genezu u ekonomskoj teoriji. Logička nedoslednost proizilazi iz toga što se predpostavlja analitičko vrijeme a primjenjuje se predviđanje na realno vrijeme i ljudi koji to rade ne vide taj logički skok. U pogledu objašnjavanja nedoslednost je u tome što se ne polazi od načina ponašanja privrednih subjekata kako ih mi znamo u empirijskoj jugoslovenskoj praksi. Nego se polazi od jednog spekulativnog pristupa iz radne sobe čistog ekonomskog teoretičara.

A u pogledu predviđanja, predviđa se niz efekata od kojih je najjednostavniji najdrastičniji negativno nagnuta krivulja ponude. Drugim rečima, kad tražnja na tržištu poraste onda Vordovo preduzeće umesto da poveća proizvodnju, ono smanji proizvodnju. I kad biste vi pitali bilo kog jugoslovenskog privrednika, od direktora pa do poslednjeg člana radničkog saveta, da li oni zaista kad im na tržištu poraste potražnja za njihovim proizvodom oni odmah smanje proizvodnju tog proizvoda, onda bi vam nesumnjivo rekao da nešto nije u redu sa vama. Jer se ni jedan normalan čovek a pogotovo ne privrednik tako ne ponaša. A to je glavno predviđanje te teorije, sve ostalo slijedi iz toga. Prema tome, ti testovi kad ih predvidite, odnosno kad ih primenite, pokazuju da teorija ne valja, znamo i zašto ne valja i treba nova teorija.

Ja bih tu hteo da vam iznesem jednu anegdotu prije dve godine predavao sam na Jale-u, Jale je jedan bogati univerzitet i ja sam smatrao da malo tih para treba koristiti za društveno-korisne svrhe i pokupio sam sve američke ekonomiste koji se bave teorijom samoupravnog preduzeća. Kako je Amerika velika, njih ima više nego što ih ima u ovoj našoj samoupravnoj privredi, bilo ih je 40-tak ili 50-tak na tom sastanku. I ja sam im uputio isti ovaj pri-

govor, koji sam sada izneo, formuliran na najprovokativniji mogući način da bih iz njih izvukao teorijsku diskusiju. I na moje ne verovatno iznenadjenje nikakve teorijske diskusije nije bilo, a umesto toga jedan za drugim su slali pisma da se ja varam ako mislim da su oni desničarski raspoloženi jer su oni jako progresivni i da to što su zaključili da ilirska firma ne valja da to nije zbog njihovog ideološkog stava itd.

Drugim rečima, ti su ljudi u toj mjeri pod pritiskom teorije koju su naučili još kao studenti, da im je jednostavno nemoguće razmišljati na drugi način. To je ušlo u njih kao jedina moguća istina. Nešto slično kao u Sovjetskom Savezu ona njihova, ideološki fundirana teorija. Evo ima ovde jedan interesantan slučaj gdje ne možemo govoriti da su ljudi orjen tirani tako kako su orjentirani zbog nekakvih interesa ili ideološke zaslepljenosti nego zbog teorijske zaslepljenosti. I to sam iznio zbog toga da kažem da mene ne čudi onda kad naši mladi drugovi Šuvaković i Ljubo Mažar podlegnu isto takvom pritisku. Jer jedina razradjena suvremena mikroekonomska teorija jest neoklasična teorija. I mi smostalno bombardirani rezultatima te teorije, kapacitetima koji dobijaju Nobelove nagrade koji su učestvovali u razvijanju te teorije i onda nam je naravno užasno teško da nekako formuliramo svoj vlastiti stav koji ne negira tu teoriju zbog toga što je nekakva buržoaska izmišljotina kao što su mene optuživali. Mišo Korać me još i danas optužuje kao predstavnika neoklasične teorije. Ja smatram da je ta teorija jako upotrebljiva, vrlo često i sasvim sigurno jedina razvijena teorija koje danas imamo, ali u pojedinim slučajevima, a to je ovaj naš slučaj je totalno neupotrebljiva, iz jednog vrlo jednostavnog razloga naime ona se služi aparatom koji je razvio Alfred Maršel i koji je on razvio u okviru liberanog kapitalizma koncem prošlog stoleća da bi jednostavnim modelom izveo konsekvence koje je on video da se u privredi zaista dešavaju. I sad, šta je onda Vord uradio koji je naravno kao mlad čovek to studirao i ta njegova teorija potiče iz njegove disertacije. Dakle, iz vremena kad je imao 27 godina i kad jednostavno je primenjivao to što su ga njegovi učitelji naučili. On je to što je Maršal uradio za kapitalističke uvjete prosto mehanički primenio na uvjete koji jednostavno sa Maršalovom teorijskom slikom nemaju ništa zajedničko i on je dobio naravno rezultate koji su neprimjivi.

Ja bih izveo ovaj zaključak: da je ovo vrlo dobar početni rad, mi sasvim sigurno možemo da se nosimo sa neoklasičarima koji se bave tom teorijom na ovom nivou, ali sada treba da napravimo korak dalje i izradimo svoju teoriju. I odmah da vas upozorim - u narednom broju "European Economic Review" izlazi jedan rad turskog profesora ekonomije Murata Sertela inače člana našeg Međunarodnog udruženja za ekonomiku samoupravljanja koji daje vrlo jednostavno rješenje koje dovodi do neoklasičnih rezultata. Naime, on polazi od toga da se u samoupravnom preduzeću rad ne kupuje i ne prodaje nego imate dve strane koje međusobno moraju da se dogovore, imate novog radnika koji hoće da udruži svoj rad i to će uraditi jedino ukoliko dohodak koji dobiva u poduzeću nije manji od standardne nadnice ili standardnog platnog stava na tržištu. A to poduzeće, odnosno radni kolektiv će primiti tog novog radnika jedino u slučaju ukoliko njegov doprinos poduzeću nije manji od sadašnjeg prosječnog osobnog dohotka u poduzeću. Znači marginalni

produkt njegov je veći od toga. Kada se te dve pretpostavke ukomponiraju u teoriju rezultat je neoklasičan isto kao kod Maršala i nema apsolutno nikakvih perverznih posledica koje se javljaju kod Vorda.

Sertela je ranije polazio od toga u svojim ranijim tekstovima, a sad je to pojednostavio.

Ali pročitajte pa ćete tu stvar videti.

Mi smo u našoj "Ekonomskoj analizi" pokrenuli jednu polemiku o Vordovoj teoriji i naravno ne zbog Vorda nego zato da bismo došli do nekakve naše teorije i bilo bi jako dobro da se u toj polemici što više ekonomista iz zemlje javljaju. Ja bih dodao još samo dvije stvari, naime, kad je Maršal formulirao ovaj svoj model koji mi predajemo našim studentima u prvih nekoliko sati nastave iz neoklasične ekonomije on je naravno bio svestan toga ali današnji udžbenici toga uopće nisu svesni, pod kojim pretpostavka ma taj model važi. Taj model važi pod pretpostavkom beskonačne elastičnosti ponude investicionog kapitala, naravno to je potpuno nerealistična pretpostavka. Bilo koje poduzeće u kapitalizmu ako hoće da dodje do kredita onda za male svote kredita je tu neka fiksna kamata, čim se predje preko te neke male svote onda ta mala kamata počne da raste ili pak ne može da dobije više. Imate jedno stavno racioniranu ponudu kapitala. Onog momenta kad ponuda kapitala nije beskonačno elastična vi imate efekat Vordov. Naime, tog momenta cilj kapitalista - to je maksimiranje profita na jedinicu kapitala - više nije identičan sa maksimiranjem totalnog profita. Dobijete razlomak koji treba maksimirati a to je ista stvar kao i u Vordovom poduzeću gde imate osobni dohodak ne apsolutni nego na jedinicu radnika i dobijete isto tako razlomak koji treba maksimirati.

Interesantno je da u zapadnim udžbenicima nećete nigde naći tu skrivenu pretpostavku. Kao da je nema. Iz razloga koji bi svima nama trebali da budu jasni. I na koncu, posebna primedba koja se odnosi na Ljubin stav koji sam ja vrlo često slušao u poslednjih 20 godina u inozemstvu, naime, uzmite jednu zapadnu liberalnu privredu, imate privatna poduzeća, imate mogućnost formiranja društvenih poduzeća ako su ta samoupravna poduzeća efikasnija onda bi ona konkurencijom isterala privatna preduzeća. I to bi bio kao neki test, budući da se to ne dešava, znači privatna su efikasnija. To je jako naivna argumentacija. Jer, život se neodvija po ovakvoj šemi. Ljubo je rekao nema nikakvih većih prepreka da se samoupravna preduzeća formiraju na Zapadu. Naprotiv, prepreke su ogromne. Ja mogu reći za jedan slučaj prije jedno dvadesetak godina kad sam predavao u Vašingtonu su me pozvali u takvo jedno poduzeće gde je vlasnik upravo ga pretvorio u samoupravno i to zaista samoupravno preduzeće samoupravnije nego 90 posto jugoslovenskih poduzeća uključiv i ovakve geste da je on sam sebe smestio u zajedničku sobu sa daktilografkinjama i računovodjama iako je ostao direktor poduzeća. To naravno, ni jednom našem direktoru neće pasti napamet.

Kad sam razgovarao sa njime i sa njegovim radničkim savetom, kako su to oni sproveli i o principima organizacije itd. onda se ispostavilo da je on morao unajmiti dva odlična vašingtonska pravnik koji su radili dvije godine da bi to bilo moguće. E,

sad zamislite osnivanje poduzeća gde uvek morate angažirati ekipu pravnika i treba vam dve godine da nešto napravite.

(Bran Šoškić: A koliko bi godina trebalo da se ovde, recimo privatno, izdejstvuje podizanje fabrike kekisa sa jedno dvesta zaposlenih?)

To je nemoguće, kao što je u Americi nemoguće ista takva fabrika testa sa dvesta robova. Jer na odredjenom civilizacijskom nivou neke stvari postaju nemoguće. U Petrogradu su do prije sto godina imali takve fabrike sa 200 kmetova to je isto tako danas nemoguće. Dakle, da treba deliti stvari koje su civilizacijski nemoguće, jer smo prevazišli neki nivo od stvari koje su alternative, koje su realne alternative o kojima možemo raspravljati.

(Branislav Šoškić: Hoćeš da kažeš da je ovo naše viši civilizacijski nivo)

Po intencijama nema nikakve sumnje. Medjutim, htio bih ovde da dodam još nešto da od tih 20 godina su se prilike na Zapadu promenile, i u jednoj zemlji za drugom se javljaju zakoni koji omogućavaju, koji su upravo skrojeni na to da se formiraju samoupravna poduzeća. Jedna američka država za drugom, danas ih ima već 5 su donele takve zakone. Najčešće su inspiratori za te zakone ekonomisti i sociolozi i pravnici vrlo često vezani za ovo naše medjunarodno udruženje koje onda preko svojih lokalnih poslanika uspevaju da proture kroz lokalne te kongrese nacрте tih zakona i onda kad dodje do nekakve krize, a kriza je obično kad jedno multinacionalno poduzeće odluči recimo da likvidira svoju filijalu u Americi da bi prebacilo kapital negde u Koreju, onda ti ljudi ostaju bez posla, to izaziva jedan škandal, onda se ova naša grupa spremna, ubacuje u to i redovno dolazi do otkupa tog kapitalističkog preduzeća i predaje ga na upravu radnicima.

Odatle bi se moglo zaključiti da kad se kapitalizam pokazuje potpuno nesposobnim da nastavi proizvodnju, bilo zbog ovakve multinacionalne transakcije bilo zbog direktnog bankrota, onda sa moupravljanje se pokazuje efikasnim jer radnici preuzimaju poduzeće i nastavljaju proizvodnju. Medjutim, mogli biste i obrnuto da kažete, kada u Jugoslaviji jedno poduzeće dodje pod stečaj ili blizu stečaja, onda se suspendira samoupravljanje nametne se novi direktor i taj onda izbavi poduzeće od stečaja. Prema tome, imamo interesantnu simetriju u tom pogledu kako ko biva efikasniji i pod kojim uslovima. Ja sam to naveo samo zato da ukažem da je problematika samoupravnog sektora i samoupravnih poduzeća mnogo složenija nego što se to čini na prvi pogled. Jedan od glavnih impulsa u Americi je došao ne od ovih grupa o kojima sam sada govorio, nego od jednog konzervativnog senatora prije jedno 10 godina kada su formirana, kada je kroz Savezni kongres prošla inicijativa da se formiraju tzv. EZOP poduzeća. Koja naravno nemaju sa grčkim Ezopom nikakve veze, nego je to kratica za Employees Stock Ownership Plan, znači plan za davanje poduzeća u vlasništvo radnicima.

I što je najsmješnije sa našeg stanovišta taj plan se sprovođa na taj način što država finansira beskamatno preuzimanje poduzeća od strane radnika u citadeli kapitalizma u svetu. Danas ima jedno šest sedam hiljada takvih poduzeća i svake godine se stvara novih nekoliko stotina, ta poduzeća jesu u vlasništvu radnika, ali najveći broj od njih nije i samoupravan i tu sad nastaje

jedan interesantan paradoks da radnici koji su vlasnici moraju slušati direktora i menezment koji nisu vlasnici. I tu su onda američki sindikati stavljeni u jedantest snalažljivosti, oni su se najpre protivili takvim poduzećima zato jer je reakcija bila jedan konzervativni senator ne može da da jedan progresivni predlog, ali su kasnije uvideli ogromne potencijalne mogućnosti u to me kad jedno poduzeće bude pod vlasništvom radnika tako da sada jedan sindikat za drugim daju inicijativu da se taj proces ubrza i onda svoje sindikalne funkcionere kandidiraju za direktore i ti postaju direktori itd. Ovaj proces dakle, formiranja samoupravnog sektora u svetu ide pod neverovatno složenim i na prvi pogled kontradiktornim uvetima, i to treba poznavati, to nije stvar koju možemo sa dve-tri pretpostavke riješiti. Opširnije informacije o tome mogu se naći u najnovijem broju Ekonomske analize.

Ali jedna stvar je sigurna, nema apsolutno nikakve sumnje da se samoupravni sektor jako brzo širi. A ako se on širi onda vjerovatno predstavlja nekakvu potencijalnu veću produktivnost i eventualno paradigmu budućeg organiziranja proizvodnje i u tim kapitalističkim zemljama i kad to sad povučemo natrag na ovu našu situaciju, onda bi trebalo zaključiti da to što kod nas ne valja nije stvar ni samoupravljanja ni ideje, ne radi se sad o emancipaciji nego malo konkretnije baš o tome da radnici odlučuju, biraju direktora itd. nije problem u tome. Problem je u tome što je jedna dobra ideja pogrešno institucionalizirana i sprovedena a pogrešno je sprovedena iz dva razloga: jedan je neznanje, a drugi je interesi vladajućih slojeva koji su se sukobili sa demokratizacijom koju samoupravljanje predstavlja.

Dragoje ŽARKOVIĆ*

O TEHNOLOŠKOM ZAOSTAJANJU NAŠE PRIVREDE

Tezu prof. Šoškića da socijalizam sada polaže ispit pred istorijom ja bih konkretizovao i rekao da polaže ispit pred savremenom naučno-tehnološkom revolucijom kao najvećom prekretnicom pred kojom se nalazi civilizacija. Čini se da su Sovjeti konačno shvatili tu činjenicu ne samo zbog svoje vojne pozicije u svetu nego i iz ekonomskih razloga. Zato verujem da će tamošnja reforma ipak uspeti.

Medjutim, izgleda da u nas još nije shvaćen ogroman značaj savremene naučno-tehnološke revolucije i svih promena do kojih ona već dovodi. Jedan od razloga za to vezan je za ono o čemu je prof. Madžar govorio - otvorena su neka fundamentalna pitanja socijalizma kao društveno-ekonomskog sistema. Praksa je pokazala da je bilo mnogo zabluda koje su dovele do krize. Ali otrežnjavanje i kritičko preispitivanje mnogih dosad važećih postavki vrlo sporo dolazi do izražaja. Birokratija je glavni krivac za to. Ona se uporno drži starih dogmi, a život zahteva njihovo prevazilaženje.

Razume se da ekonomska kriza, koja u nas traje već nekoliko godina, nije mogla a da ne dovede do našeg velikog zaostajanja u savremenoj naučno-tehnološkoj revoluciji, sa mnogobrojnim posledicama koje su iz toga već proistekle, a posebno će biti potencijalne ukoliko se zaostajanje nastavi. Ne radi se tu samo o novim formama neokolonijalne eksploatacije, već i o opasnosti ekskomunikacije iz visoko civilizovanog sveta.

Godine 1973. po primeni kompjutera opšte namene naša zemlja je u odnosu na članice Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj u proseku zaostajala dva puta, a 1983. g. već sedam puta! Na milion stanovnika u nas ima 22 računara, u Austriji 2.000 i u SAD 4.000 računara! Zaostajanje je приметно ne samo u odnosu na visokorazvijene zemlje Zapada već i u odnosu na novoindustrijalizovane zemlje na Dalekom istoku (Tajvan, Tajland, Singapur, Južna Koreja, Hongkong, Malezija i dr.). Na primer, 1973. g. Jugoslavija i Južna Koreja bile su na približno istom stepenu privredne razvijenosti. Sada nas je J. Koreja prevazišla. Ona je za desetak godi na udesetostručila svoj izvoz, a mi smo ga povećali samo tri puta. Južna Koreja je 1985. g. izvezla video-rikordere i prateću opremu na američko tržište u vrednosti od 5 milijardi dolara, što je približno polovina našeg celokupnog izvoza na sva svetska tržišta.

* Pravni fakultet, Novi Sad

Tokom sedamdesetih godina mi smo preko 60% ukupnog zaduženja u inostranstvu upotrebili za kupovinu opreme i tehnologije, i to uglavnom sa Zapada, pa je tako došlo do izvesne modernizacije naše privrede. Ekonomski efekti te modernizacije posebno su pitanje, što je vezano za neke bitne odlike našeg privrednog sistema. S tim u vezi da istaknem da imamo slučajeve da vrlo moderne, nove fabrike stoje zaključane ili rade ali s velikim gubicima. Dakle, ta modernizacija je, ekonomski gledano, ponekad bila vrlo neracionalna jer su greške pravljene pri donošenju investicionih odluka i izbora opreme i tehnologije.

Svakako, uvodjenje u proizvodnju savršenije opreme dovodi do pojave tehnoloških viškova kod dotad zaposlene radne snage. Ako je ta oprema skupo plaćena a preduzeće se, kao u nas, ne može osloboditi tehnoloških viškova radne snage, na koju se plaćaju mnogi doprinosi i porezi, eto razloga da se zapadne u gubitak.

Kada su krajem sedamdesetih godina presahle mogućnosti dako ristimo inostranu akumulaciju, naše tehnološko zaostajanje počelo je sve više da dolazi do izražaja. Ovo posebno zbog činjenice da je akumulativna i reproduktivna sposobnost naše privrede poslednjih godina u velikom padu.

Prof. Šoškić je već ukazao na problem nerealne amortizacije. Od 1970. godine pa naovamo amortizacije stope su u nas smanjivane umesto da se povećavaju. Računa se da smo u periodu 1970-1985. g. samo u privredi (dakle, bez neprivrede) obračunali manje amortizacije nego što je trebalo za oko 20 milijardi dolara. Umesto da tolika sredstva odu za reprodukciju osnovnih fondova, ona su otišla u neproizvodnu potrošnju.

Već je bilo reči i o tome kakva nam je akumulacija. Prof. Mađžar je izračunao da mi od 1983. g. praktično i nemamo realne akumulacije. Radi se o fiktivnoj akumulaciji.

U takvim uslovima, razumljivo, tehnološko zaostajanje postaje sve veće.

Prof. Horvat ukazao je na izvesnu devaluaciju naučnih kadrova i nauke u nas, zbog svojevrstne inflacije u toj sferi (19 univerziteta, 8 akademija nauka, brojni instituti i kadrovi s naučnim titulama iza kojih ne stoje potrebni naučni rezultati). Sađa, kad se nalazimo u situaciji da se počev sa prošlom godinom počinju da izdvajaju veća sredstva za nauku, postoji realna opasnost da ulaganje tih sredstava ne da željene rezultate jer imamo dosta kvazi-naučnika i kvazi-nauke.

Tehnološko zaostajanje naše privrede donosi nam sve veće gubitke u međunarodnim ekonomskim odnosima, naročito u razmeni.

Glavno sredstvo konkurentne borbe na svetskom tržištu danas je kvalitet proizvoda, koji bitno zavisi od naučno-tehnološkog napretka. Jedan od razloga slabih efekata u izvozu upravo je vezan za karakteristike kvaliteta naših proizvoda. Nisu retki slučajevi da nam se izvezena roba vraća zbog toga što ne odgovara ugovorenim odlikama na kojima stranci insistiraju. Izvezena roba i iz navedenih razloga vraćala u našu zemlju, rasprodaje se na zapadnim tržištima.

Preko 90% naših naučnoistraživačkih kadrova radi u neprivredi, a manje od deset posto u privredi. Razumljivo, u takvim uslo-

vima, kad je vrlo slaba veza između nauke i privrede, naša privreda, i kad bi imala značajnija finansijska sredstva, ne bi bila u mogućnosti da brzo prebrodi svoje tehnološko zaostajanje.

U našem ekonomskom sistemu postoji nacionalizacija dobitaka i socijalizacija gubitaka, a uz to na našem tržištu nema ni spoljne, ni unutrašnje konkurencije, pa izostaje materijalna stimulacija da se ide na tehnološke inovacije, da se razvija nauka i usavršava tehnologija. Pri takvom stanju stvari zaostajanje je neminovno.

Nakon drugog svetskog rata u zemljama zapadne Evrope došla je do izražaja nacionalizacija i državno preliivanje dohotka uz ograničavanje uticaja konkurencije, pa te zemlje osetno zaostaju za SAD i Japanom u pogledu tehnološkog prosperiteta. Ti problemi su sada tamo uočeni i vrše se mnoge promene koje treba da omoguću smanjivanje jaza prema dve pomenute tehnološke supersile.

Zbog tehnološkog zaostajanja mi mnogo kasnimo u primeni međunarodnog sistema kodifikacije proizvoda. Ako se išta ne promeni, najbolje, za godinu-dva dana malo šta ćemo moći da izvezemo na zapadna tržišta, gde će ta kodifikacija biti uslov pristupa na ta tržišta. Kakve bi posledice to imalo na naše mogućnosti izmirivanja obaveza po inkreditima, o tome je suviše i govoriti.

Sigurno je da su mnogi uzroci za naše tehnološko zaostajanje vezani za naš ekonomski sistem, pre svega za problem vlasništva pri kome se amortizacija preliva u neproizvodnu potrošnju, pri kome je akumulacija praktički iščezla.

Sadašnji pokušaji da se u privredi uvede realan obračunski sistem teško će dati očekivane rezultate, jer postojeća inflacija razara realnu ekonomiju. Jedan globalni proračun koji je izvršen pokazao je da će pri jednakim ostalim uslovima a uz cene iz 1986. g. efekti revalorizacije osnovnih i obrtnih sredstava iznositi u ovoj godini dve do tri hiljade milijardi dinara. Dakle, u knjigovodstvu iskazani dohodak biće za toliko manji. Postavlja se pitanje: ko će taj ceh da plati? Da li će to platiti država kroz smanjivanje budžetskih prihoda ili SIZ-ovi kroz manju naplatu doprinosa, ili će to platiti radnici u privredi kroz smanjivanje ličnih dohodaka? Nigde nije predviđeno ili planirano kako će se taj ceh platiti. I šta nam se može desiti? Najverovatnije, doći će do povećanja cena i zadržavanja postojećih relacija u neproizvodnoj potrošnji. Inflacija će dobiti novi, moćni impuls. Dok se ne zaseče u uzroke inflacije, nema obuzdavanja rasta cena. A bez toga se parametri realne ekonomije ne mogu uspostaviti. Ako inflacija ne bi značila preraspodelu, ona ne bi imala nikakav smisao. Na žalost, generatori naše inflacije ostaju netaknuti. Prof. Šoškić je govorio o masovnoj emisiji novca, pa ne treba da nas čudi što je njegova kupovna moć sve manja.

Mislim da treba ukazati na još jednu važnu činjenicu značajnu za našu zemlju - a to je fakat da savremena naučno-tehnološka revolucija potencira mala preduzeća sa riziko-kapitalom, koja ulaze u razne poduhvate tehnoloških inovacija. Mnoga od njih propadaju, ali se stalno javljaju nova i progres sve više dolazi do izražaja.

U nas su predominantna velika preduzeća koja nemaju takvu fleksibilnost kao male firme, pa i kad zapadnu u gubitke kojih se

ne mogu osloboditi, ona i dalje opstaju jer bi se javili krupni socijalni i politički problemi ako bi bila likvidirana. Takva preduzeća postaju hronični, teški bolesnici koji upropašćavaju čitavu privredu i društvo.

Zaključak je da se mora forsirati mala privreda i da se treba osloboditi zablude da su velika preduzeća sinonim socijalizma. Ovo je posebno značajno u uslovima vrlo niske reproduktivne sposobnosti društvenog sektora naše privrede, koja je čak ispod nivoa proste reprodukcije, pa je neophodno da se za razvitak male privrede koriste novčana sredstva naših građana, tj. da se stvore uslovi da naši građani svoje novčane uštedjevine ulažu u proizvodnju roba i usluga.

Poznat je podatak da nam manje od 10% zaposlenih radi u maloj privredi računajući tu i privatni i društveni sektor. To je veoma mali procent u odnosu na stvarne potrebe i mogućnosti, pa je neophodno preduzeti mnoge mere da se mala privreda brže razvija sredstvima samih građana.

Birokrati i dogmati protive se tome ističući da bi to moglo dovesti do nekakve rekapitalizacije. Oni ne vide da bez ekonomskog prosperiteta ne može biti napretka u društvenim i proizvodnim odnosima i da nije važno kako se naziva jedan društveno-ekonomski sistem, već je bitno kakvi se rezultati postižu u privrednom i socijalnom razvitku. Ne može biti humanizma u društvenim odnosima bez materijalnog i kulturnog napretka, a bez humanizma nema socijalizma sem ako se socijalizam ne shvata kao pravedna raspodela siromaštva. A pri takvom, naopakom poimanju socijalizma jasno se izdvaja privilegovana birokratija na jednoj strani i siromašne mase na drugoj strani. Prema tome, ni pravednost nije do kraja sprovedena.

Vidimo da su neke zemlje koje u svom zvaničnom nazivu nemaju atribut "socijalistička" mnogo bliže informatičkom, postindustrijskom ili komunističkom društvu nego što su pojedine države koje u svom nazivu imaju taj atribut. Da navedem podatak da je 1949. g. nacionalni dohodak po glavi stanovnika u Mađarskoj bio 269 dolara, a u Austriji 216 dolara. Dakle, Mađarska je bila ispred Austrije. Međutim, 1984. g. u Mađarskoj se on popeo na 2.100 dolara, a u Austriji na 9.140 dolara, tj. postao je veći u Austriji 4,4 puta nego u Mađarskoj. Šta to znači za porast životnog standarda naroda, nikome pametnom ne treba objašnjavati.

Ako prihvatamo Marksovu postavku da su proizvodne snage glavna determinanta društvenih i proizvodnih odnosa, onda ona zemlja koja zaostaje u naučno-tehnološkoj revoluciji i ekonomskom razvitku ne može pretendovati na progresivnije društveno-ekonomske i proizvodne odnose.

Insistiranje na nekakvoj opasnosti od rekapitalizacije ne samo sa stanovišta razvoja male privrede već i sa stanovišta šireg otvaranja našeg ekonomskog prostora za strane investicije, za stvaranje mešovitih preduzeća (kao što to danas već čine npr. SSSR i Mađarska) - onemogućava nam izlazak iz krize. Računa se da multinacionalne kompanije raspolažu sa preko 80% dostignuća u savremenoj naučno-tehnološkoj revoluciji, pa se bez povezivanja s njima zaostajanje ne može prevazilaziti. Jeste da postoji mogućnost eksploatacije, ali, kako je to nedavno lepo rekao dr Dragoljub Mi

lićević, od eksploatacije je mnogo gora totalna neeksploatacija, tj. stanje pri kome sve što imate nikome ne treba. One koji su nezaposleni niko ne eksploatiše, ali oni propadaju u neradu i nemaštini. Razume se da im je gora pozicija nego onima koji rade makar da ih neko i eksploatiše, jer sebi obezbeđuju sredstva za pri stožan život. Iz zaostalosti se nije lako izvući i krenuti prema komunističkom carstvu slobode.

* * *

U knjizi koja je povod naše današnje rasprave nisu razmatrana pitanja o kojima sam govorio. Mislím da je to njen ozbiljan nedostatak.

Teme koje su u njoj obrađene odlično su analizirane. Slažem se sa ocenama koje je istakao prof. Mađžar, kao i sa mišljenjem prof. Pjanića, iskazanim u njegovom predgovoru ovoj knjizi. Svakako, pažnju zaslužuju i ocene profesora Horvata i Šoškića.

Smatram da fundamentalna pitanja od kojih zavisi sudbina socijalizma uopšte i naše zemlje posebno zahtevaju najveću pažnju i pri pisanju ovakvih knjiga, i u raspravama povodom njih.

OČEKUJEMO DA ĆETE OBNOVITI

PRETPLATU ZA 1987. GODINU

Risto VUKČEVIĆ*

DUGOROČNA OBILJEŽJA JUGOSLOVENSKOG PRIVREDNOG SISTEMA I POTREBA NJEGOVE TEMELJITE REFORME

1. Tema o kojoj raspravljamo, "Jugoslovenska privreda između stagflacije i razvoja" nezaobilazno je povezana s privrednim sistemom. Vođene diskusije o privrednom sistemu i o tokovima jugoslovenskog privrednog razvoja, pogotovo o sadašnjoj ekonomskoj krizi, su brojne i opsežne. Ima u tome ponavljanja već kazanog i napisanog, ali uvijek i novih saznanja, novih rasvetljavanja onog što se zbilo, pa i doprinosa većoj izvjesnosti onog što možemo očekivati u budućnosti.

Predmet mojeg izlaganja odnosi se na neka dugoročna obilježja jugoslovenskog privrednog sistema. Po mojem mišljenju, ima nešto u našem privrednom sistemu što se ne mijenja ili se bar suštinski ne mijenja s gledišta uticaja na kvalitet ekonomije. Nalazimo se među zemljama s naglašenim dugoročnim gibanjima i izrazitim kratkoročnim oscilacijama u tokovima privrede, u položaju robnih proizvođača i njihovih odnosa u sticanju i prisvajanju rezultata rada.

Često se govori i piše o dosta brojnim privrednim i društvenim reformama u nas, tako da se dobija utisak da smo društvo uprocusu vrlo dinamične transformacije i intenzivnog traganja za novim metodama razvoja i novim odnosima u razvoju. Međutim, suštinskih promjena u našem ekonomskom životu nema ni približno onim brojnim promjenama u organizacionom sistemu koje su sračunate na mijenjanje stvarnosti. Ima, dakle, nešto u našem sistemu što suštinski ostaje nepromijenjeno i pod čijim uticajem se ukorijenio ekstenzivan i neefikasan privredni razvoj. Bilo je vrlo mnogo "po vršinskih", sitnih, nekonzistentnih, nekompleksnih promjena u privrednom a i društvenom sistemu, ali vrlo malo pravih i temeljitih reformi.

2. Ako se pod privrednom reformom shvataju promjene u privrednom i društvenom sistemu, čijom primjenom se preobražavaju ne samo tokovi privrede već i osnovi na kojima se zasnivaju i istovremeno, poboljšavaju odnosi ljudi u stvaranju i prisvajanju rezultata njihovog rada (u smislu njihovog većeg i neposrednijeg upliiva na regulaciju tih odnosa), tada se može govoriti samo o dvije stvarne jugoslovenske privredne reforme.

* Ekonomski fakultet, Titograd

Prva privredna reforma (1945-1946) sastojala se u donošenju i sprovođenju mjera konfiskacije, sekvestiranja, agrarne reforme i nacionalizacije. Ovom reformom ukinuta je privatna svojina na glavnim sredstvima za proizvodnju i afirmisana država kao nosilac svojine u ime i za račun društva. Ova reforma bila je, u osnovi, kopija sovjetskog, tada vladajućeg modela socijalističke izgradnje. Posljednja značajnija mjera iz okrilja ove reforme je promašena kolektivizacija poljoprivrede krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina.

Druga reforma bila je značajna korektura prve i proteže se sa manje ili više ispravki od donošenja Zakona o predaji preduzeća radnicima na upravljanje 1950. godine pa do današnjih dana.

Kako privrednu reformu shvatamo kao novo društveno organizovano odredjenje prema razvoju manje ili više programski pripremljeno, čiji je početni čin u određenoj državno-društvenoj regulativi kojom se otvara proces njenog ostvarenja, to sve promjene koje su kasnije nastajale u našem privrednom i društvenom sistemu, pogotovo s gledišta suštinske promjene stvarnosti, po mojem mišljenju, ne mogu imati atribut reformi. Naravno, bile su česte promjene Ustava, zakona, instituta, mehanizama i instrumenata, ali se suština sporo mijenjala, sporo se mijenjao ili ostajao isti, pa i pogoršan, kvalitet privredjivanja, a sporo se mijenjala i suština odnosa u stvaranju i prisvajanju rezultata rada.

3. Kada se posmatraju kretanja glavnih privrednih veličina u protekle četiri decenije jugoslovenskog privrednog razvoja, dolazi se do zaključka, po mojem mišljenju, o šest homogenih kraćih perioda. To su: (1) period poleta (1945-1949), pretežno zasnovan na revolucionarno-romantičarskom zanosu, na nemaštini i svestranoj oskudnosti ali visokoj moralnoj motivaciji koja je proizilazila iz proklamovanih ciljeva; (2) period zastoja (1950-1952), izazvan vanekonomske faktorima (ekonomska blokada, prinudna kolektivizacija u poljoprivredi, sušne godine i izrazito splešnjavanje nematerijalne stimulacije); (3) period dinamičnog razvoja (1953-1964), zasnovan na slabljenju nepovoljnih vanekonomske faktora, opuštanju administrativnih stega, postupnom afirmisanju materijalne stimulacije, te stvaranju uslova za veće korišćenje i veću ekonomsku valorizaciju raspoloživih potencijala; (4) period stagnacije (1965-1968), izazvane pokušajem reforme ali neusaglašenosti s realnim uslovima i osporene društvenom nemoći da se savladavaju već tada stvorena i ukorijenjena shvatanja da pri društvenoj svojini "neko drugi" nadomješta rezultate slabog rada pojedinačnog robnog proizvođača; (5) period razvoja, oslonjen na inostrano za duživanje (1969-1979), bilo da je ovo vršeno neposredno, putem kredita i zajmova, bilo odlaskom radne snage na privremeni rad u inostranstvo i deviznim prilivom po tome osnovu; (6) period krize (1980-1986....?), izazvan davno začetom i stalno rastućom neravnotežom između obima i strukture proizvodnje i obima i strukture potrošnje, u osnovi koje je niska efikasnost sredstava i ukupnog društvenog rada.

To bi mogla biti jedna od periodizacija jugoslovenskog privrednog razvoja u protekle četiri decenije s gledišta: dinamike kretanja društvenog proizvoda, osnovnih fondova, zaposlenosti, izvoza i uvoza. Međutim, ako se izvrši nešto dublja analiza privrednog razvoja te posmatraju odnosi pomenutih veličina (kretanje

tehničke opremljenosti rada, produktivnosti rada, efikasnosti sredstava, realnog ličnog dohotka, rasta cijena, salda trgovinskog i platnog bilansa) i potraže njihovi dublji uzroci, izgleda da će se doći do sljedećih zaključaka:

- Prva privredna reforma izvršena 1945. i 1946. godine nosi sva obilježja administrativno-centralističkog modela i bila je prilagođena sklopu onovremenih uslova te i dala povoljne rezultate u razvoju privrede sve do kraja 1949. godine, kada presežu van ekonomski faktori koji uslovljavaju zastoje u razvoju privrede;

- Početkom pedesetih godina jugoslovensko društvo napušta administrativno-centralistički model razvoja, traži nove puteve i metode razvoja u prelaznom periodu od kapitalizma ka komunizmu. Sticajem određenih društveno-političkih i ideološko-političkih okolnosti otvara se proces dedogmatizacije i formira izrazito kritički odnos prema administrativno-centralističkom modelu privrednog razvoja. Afirmišu se metodi materijalne stimulacije, djelomično šire okviri djelovanja tržišta i to sve snažno dinamizira privredni razvoj. Međutim, taj pozitivan uticaj slabí i sve više raste nemoć za suštinske promjene.

- Napuštanjem administrativno-centralističkog modela i traženjem novih rješenja usmjeravanja razvoja privredni sistem je "građen" na pogrešnom spoju elemenata oponentnih faktora, te biva sve manje efikasan i konačno se izrodio u sistem koji konzervira stanja, produkuje stagnaciju, pa i retardaciju privrede.

4. U našem privrednom sistemu ostala su neka pitanja neriješena ili pogrešno riječena, a što ga je učinilo neefikasnim i ne moćnim da usmjerava razvoj u pravcu ostvarivanja proklamovanih strateških društvenih ciljeva. Zapravo, to su njegova dugoročna obilježja i sa njegovom tzv. "dogradnjom" ona su bila sve izrazitija. To su sljedeća obilježja:

- oštar raskorak između privrednog sistema i iz njega proizilazih strateških ciljeva, s jedne strane, i stepena razvijenosti proizvodnih snaga, s druge strane,

- nesklad između načela privrednog sistema i operativnih mehanizama primjene sistema,

- izostalost tržišta faktora proizvodnje i

- izostalost mehanizama relativizacije konfliktnosti.

U privrednom sistemu, kao organizacionom sistemu, utvrdjivana su načela i strateški ciljevi koji nijesu imali dovoljnog oslonca u stepenu razvijenosti proizvodnih snaga. Naime, deklarativno je u sistemu postavljena gotovo apsolutna autonomija robnih proizvođača a i drugih društvenih subjekata, jednakost uslova pri vredjivanju, ravnomjerniji regionalni razvoj, zabranjena eksploatacija, zabranjeno prisvajanje po osnovu svojine i niz drugih vrlo progresivnih načela. Ostvarivanje takvih načela u uslovima slaborazvijenih materijalnih proizvodnih snaga, a i nedovoljno razvijene društvene svijesti, ne samo što je bilo otežano već je raskorak načela i realnih mogućnosti njihovog ostvarivanja predstavljao svojevrsnu kočnicu razvoja. Gotovo čitave tri decenije u mnogim osnovnim odredbama sistema (društvena svojina, pravo na rad, ukidanje eksploatacije, tržišno-planski karakter privrede, jednakost uslova vredjivanja) se formulišu stanja koja ne postoje i

zahtjevi koji mogu biti samo postupno i veoma dugoročno ostvareni. To obilježje jugoslovenskog privrednog sistema (duboki raskorak između zahtjeva, načela i ciljeva i realnih mogućnosti za njihovo ostvarenje u sagledivim vremenskim horizontima) stvaralo je mnoge iluzije, pogrešne orijentacije, činilo realan osnov najraznovrsnijim improvizacijama i voluntarizmu i, u krajnjoj liniji, demotivisalo ljude za bolji rad i racionalno društveno ponašanje.

U privrednom sistemu postoji kao njegovo dugoročno obilježje oštar nesklad između načela i operativnih mehanizama njihovog ostvarivanja. Načela sistema, kako je pomenuto, bila su znatno ispred stvarne razvijenosti materijalne osnove a i društvene svijesti. Baš zbog takve nesaglasnosti bilo je potrebno da operativni mehanizmi ostvarivanja tih načela budu prilagođeni realnim materijalnim i subjektivnim uslovima. Drugim riječima, operativna razrada privrednog sistema morala je više biti prožeta realnošću uslova u kojima se ostvaruju načela sistema nego što je bila bukvalno podređena tim načelima. S obzirom da nijesu postojali ni približno potrebni uslovi za ostvarivanje načela sistema u njihovom "čistom" obliku, to je operativni mehanizam morao biti više i bolje saobražen realnim uslovima a u manjoj mjeri pretenzijama ostvarivanja načela sistema u "čistom" obliku i kratkom roku.

Treća dugoročna karakteristika jugoslovenskog privrednog sistema je u nepostojanju tržišta faktora proizvodnje. Rješenjima u privrednom sistemu bila su onemogućena tržišta sredstava, radne snage i prirodnih resursa. Izostalost ovih tržišta supstituisana je privredno-sistemskim uplivima na cijene faktora proizvodnje. Pod ovim uticajima formirane su cijene faktora suprotno logici tržišta. Na taj način podsticane su kombinacije faktora iz kojih je dobijana skupa proizvodnja nesposobna da se iz njene ekonomije vrši čak ni prosta reprodukcija angažovanih sredstava. Usljed toga začinju se najraznovrsnije fiktive u privredi koje krajem sedamdesetih godina dostižu razmjere izrazito vidljive krize. Tu je, zapravo, uzrok poremećenom odnosu između proizvodnje i potrošnje, koji vremenom narasta i prelazi u duboku neravnotežu sa svim negativnim posljedicama. Negativna cijena sredstava (niže stope kamate od stope inflacije), bescenje prirodnih resursa (nikakav ili samo simbolično utvrdjeni iznos rente) i relativna precijenjenost radne snage su se ostvarivali tokom pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina.

Četvrto dugoročno obilježje jugoslovenskog privrednog sistema je u izostalosti mehanizama relativizacije konfliktnosti. Sa procesom decentralizacije, u uslovima višenacionalnog sastava zemlje, izrazite regionalne heterogenosti u pogledu razvijenosti privrede i značajne različitosti interesa nijesu postojali izgrađeni mehanizmi relativizacije konfliktnosti. Pri različitim, često suprotstavljenim interesima mnogih privrednih subjekata i društvenih zajednica svako insistiranje na apsolutizaciji njihove ekonomske suverenosti, uz istovremeno ugrađivanje jednoglasnosti, konsenzusa, veta, totaliteta sporazumijevanja i dogovaranja u mehanizam relativizacije konfliktnosti, moralo je stvoriti ozbiljnu vremensku barijeru u funkcionisanju privrednog sistema.

Navedena obilježja sistema bila su i ostala njegove dugoročne, vrlo bitne karakteristike. Njihov splet, bez obzira na pokušaje manjih ili većih promjena, činio je privredni sistem hibrid-

nim, neefikasnim i sa snažnim ograničenjem i redukcijom efekata koji su bili realno mogući s obzirom na raspoložive i angažovane materijalne i ljudske činioce razvoja.

5. Izlaz iz stvorenog stanja, koje je gotovo isključivo rezultiralo iz defekata sistema (onakvog kakav je bio i izostalosti onog što je u njemu trebalo da bude), moguć je samo putem temeljite reforme privrednog a u mnogo čemu i društvenog sistema.

Teško je u jednom kraćem prilogu pretendovati makar i na nabranjanju važnijih područja koja treba sistemski preurediti. Skreću bih pažnju samo na neka pitanja, na neke elemente:

- Moraju se imati u vidu višenacionalni sastav naše zemlje i vrlo naglašene regionalne razlike u stepenu razvijenosti. U uslovima relativno niske razvijenosti ne može se, bar po mojem mišljenju, apsolutizirati i prenaglašeno insistirati na republičkom i pokrajinskom suverenitetu. U tom pogledu mora se dati prioritet zajedničkom. Naravno, moraju se izgraditi mehanizmi koji će zaštititi od realno mogućeg unitarizma.

- Neophodno je da se napravi distinkcija između upravljanja tehničkom stranom proizvodnje i regulacije njene društvene strane. Mada su ovo dvije vrlo povezane strane proizvodnje, ipak postoje u njihovoj prirodi autonomna kretanja koja pretpostavljaju i izvjesnu autonomnost upravljačkog i društvenog sistema. Na sadašnjem stepenu razvijenosti naših materijalnih proizvodnih snaga i njihovom zaostajanju u odnosu na strateške društvene ciljeve postoje realne mogućnosti i potrebe, baš sa gledišta njihovog bržeg razvoja i razvoja društvenih odnosa, da se pravi i institucionalizuje razlika između upravljanja tehničkom stranom proizvodnje i regulacije društvenih odnosa. To bi moralo da se ima u vidu prilikom sistemskog uređivanja raznih područja u društvenoj reprodukciji.

- Reforma privrednog sistema morala bi početi i od činjenice da je nezamislivo tržište roba ako nijesu robe osnovni činioci proizvodnje, odnosno ako se njihove cijene ne formiraju saglasno tržišnoj logici.

- Konzistentan privredni sistem se ne može graditi na ekstremnim shvatanjima kao što su: "ili tržište ili plan", "ili odgovorna ekonomija" ili "ekonomija prinude", ili "promjena sistema" ili "promjena ponašanja" itd. Ovi opoziti se potpuno ne isključuju čak ni u krajnje drastičnim uslovima. Međutim, njihovo "doziranje" mora biti prilagodjeno realnim uslovima i realno mogućem preobražaju tih uslova kako bi se što uspješnije ostvarivali društveno utvrđeni ciljevi. Naravno, to ne znači da privredni sistem bude sistem kompromisa. Kompromisi moraju postojati kao odrazi realnih suprotnosti, ali moraju biti relativizirani.

Reforma sistema pretpostavlja i promjenu shvatanja, promjenu društvene svijesti, promjenu ponašanja. Doduše, ove promjene zavisiće od toga kakav je sistem i kako utiče na ponašanje. Jugoslovensko iskustvo pokazuje izrazito negativnu kritičku misao prema postojećem stanju, pa ipak to stanje se ne mijenja, a ne mijenja se niti društveno institucionalizovani odnos prema tom stanju. Mnogo se govori o kraju četrdesetog i ulasku u dvadeset prvi vijek, o tehnološkom prevratu koji treba da slijedimo, o internacionalizaciji procesa rada (proizvodnje), a istovremeno se apsolutiziraju

republičke suverenosti. Govori se o jedinstvenom tržištu, jedinstvenom sistemu, jedinstvenoj strategiji tehnološkog razvoja, a istovremeno svaka republika i pokrajina ostaje pri svojoj strategiji tehnološkog razvoja. Očigledno, nije samo stvar u reformi sistema, mada je to primarno, već i u promjeni društvene svijesti, promjeni shvatanja i ponašanja. Ne radi se samo o reformi privrede već i svih drugih podistema društvenog sistema. Samo temeljita i sveobuhvatna reforma, zasnovana na osnovnim težnjama ka ostvarivanju punijih samoupravnih odnosa može nas izvući iz postojećeg stanja.

Ne mogu makar i uzvišeni ciljevi opravdati svako sredstvo, svaki metod, svaki operativni mehanizam. Međutim, strateški ciljevi jugoslovenskog društva ipak dozvoljavaju da se proširi arsenal sredstava, mehanizama, instrumenata; izvrši rekombinovanje postojećih i potraže nove kombinacije koje će omogućiti bolji sadašnji a pogotovo budući život svih članova društva. U tom smislu, izgleda, nema bojazni od pretjeranosti u širini i dubini reforme; postoji bojazan od pretjeranosti u ciljevima i postavljanju suženog vremenskog horizonta njihovog ostvarenja, s jedne strane, i a-nemičnosti promjena koje bi trebale da osiguraju ostvarivanje strateških ciljeva, s druge strane.

Pavle VASIĆ*

ŠTA JE S FINANSIJSKIM TRŽIŠTEM?

Pridružujući se komplimentima koji su izrečeni o kvalitetu knjige koja nam je ponudjena, namera mi je da istovremeno potcram neke teze koje izgledaju posebno značajne a o kojima je ovde bilo malo reči. No prethodno bih hteo da učinim neke napomene koje kasnije mogu biti od značaja.

Institut društvenih nauka već deset godina radi analize položaja grana i grupacija u jugoslovenskoj privredi. Konstatacija je posle tih deset godina da što god se rešenja u privrednom sistemu više menjaju, položaj privrednih subjekata ostaje nepromenjen. Naime, svi naši dosadašnji naponi da rešimo neke probleme dispariteta cena, ekonomskog položaja grana i grupacija itd. pokazuju se kao element "troškovnog nadigravanja" koje dovodi do neracionalnih rešenja. Čini se da u osnovi tog problema stoji specifičan sistem organizovanosti samoupravne privrede. Ovo zbog toga što su u našem sistemu organizacija privredni subjekti krajnje segmentirani i medju njima praktično ne postoji nikakva medjuzavisnost. Zbog toga se ni rešenje ekonomskog položaja ne traži i ne vidi u povećanju medjuzavisnosti. Istina, sistem je to pokušavao da reši na krajnje neefikasan način - putem dogovorne ekonomije, pa pošto to nije uspelo, onda je proglašena orijentacija na tržišne zakonitosti ali bez potpunog funkcionisanja tržišta. Opređenje se uglavnom svelo na tržište roba i usluga ali bez orijentacije i na finansijsko tržište (da ostavimo po strani tržište radne snage, o kome bi se moglo posebno razgovarati). Nepotrebno je istica ti da savremena tržišta, makar koliko ona bila regulisana, ne mogu da se zamisle bez tržišta kapitala.

S druge strane, kada se u nas govori o finansijskom tržištu, uglavnom se čuju opredeljenja "za" i "protiv", ali se i u jednom i u drugom slučaju prenebregavaju izvesni vrlo važni elementi koji su povezani s funkcionisanjem ovog tržišta. Pre svega, u pitanju je direktan uticaj na štednju, a zatim i na motivisanost za povećanje produktivnosti rada. Neophodno je stvoriti vezu izmedju motivisanosti za povećanje dohotka, motivisanosti za povećanje ličnog dohotka i racionalnog trošenja tog dohotka. U postojećim uslovima, nasuprot ovakvim pretpostavkama, postoji tendencija što bržeg trošenja ostvarenog ličnog dohotka kako bi se zaštitila njegova vrednost.

* Institut društvenih nauka, Beograd

Medjutim, to je jedna strana problema. Ona druga strana, koja je za ova opredeljenja bitnija, je kako formirati finansijsko tržište i ko njime upravlja? Tačnije rečeno, koji su to mehanizmi koji će od finansijskog tržišta stvoriti onu neophodnu ekonomsku prinudu kako bi se povećala efikasnost funkcionisanja sistema? Jasno je da je u pitanju prevashodno racionalna upotreba akumulacije, odnosno njena mobilnost (pri tom nam se čini manje važnom činjenica da je danas akumulacija mala). Takodje je jasno da racionalna upotreba akumulacije podrazumeva i poseban sistem investiranja, odnosno ocene ekonomske opravdanosti investicija, a to povlači za sobom i pitanje subjekata koji snose odgovornost (materijalnu) za rentabilitet investiranja.

Naša opredeljenja, u velikoj meri normativna, da odredimo minimalnu akumulaciju, realnu amortizaciju i sl. mogu se smatrati korakom napred u odnosu na ranije postojeće stanje, ali je to još nedovoljno za stvaranje mogućnosti za funkcionisanje finansijskog tržišta. Izgleda da je neophodno da ako se želi formiranje finansijskog tržišta i ako se misli da ono može da bude faktor kojim će se prevazići segmentiranost i nepovezanost naših organizacija udruženog rada, onda mora da se govori i o promenjenim uslovima u kupnog poslovanja tih organizacija. Misli se pre svega na to da bi se poslovanje organizacija moralo učiniti mnogo više podložnim javnom ocenjivanju nego što je to danas slučaj. Pojednostavljeno: završni račun pojedine organizacije ne bi mogao da bude element ocenjivanja samo radničkog saveta jer je reč o upotrebi društvene svojine. A ako je u pitanju pravo društvene svojine, onda to pravo ne može da bude segmentirano i ne može da bude svedeno samo na neku osnovnu organizaciju udruženog rada podrazumevajući da je odluka te organizacije istovremeno i društveno opravdana. Izgleda da nam nedostaju određene intermedijarne organizacije - ekonomske ne administrativne - s tim da se teško mogu da složim sa nekim pojednostavljenim negiranjem uloge države u ekonomskom odlučivanju, ali to za ovaj momenat nije bitno. Kada mislim da nam nedostaju intermedijarne organizacije, mislim na specifične finansijske organizacije koje u našem slučaju mogu da budu i postojeće bankarske organizacije. Odmah se podrazumeva da osnivači banke, na osnovu svojih deponovanih sredstava i odlučivanjem o kreditiranju, istovremeno snose i određeni rizik, ali imaju pravo i na ostvarenu akumulaciju. Iz toga proizlazi da poslovna politika banke mora da bude usmerena na to da se ostvari što veći ostatak dohotka za raspoloživim osnivačima, koji za ova predstavlja svojevrsnu materijalizaciju akumulacije koju su oni obavezni da ostvare u odnosu na korišćena sredstva. Čini se da bi se na ovaj način značajnije povećala mobilnost akumulacije, naročito u uslovima mnogo racionalnijeg ocenjivanja investicionih poduhvata.

Treba odmah dodati da ovakav pristup i mehanizam upotrebe akumulacije nikako ne protivureči bilo kojem sistemu planiranja. Ako postoji određena strategija razvoja s posebnim opredeljenjem za specifične investicije, onda se u slučaju nedovoljne ekonomske rentabilnosti (sa stanovišta banke) ova investicija mora delimično "platiti" iz budžeta. Banka, odnosno njeni osnivači ne mogu da imaju i dodatne socijalne funkcije ako se posle tih dodatnih funkcija još zahteva da one budu i prosečno akumulativne. Ovo utoliko pre što se podrazumeva da strategijska investiciona opredeljenja moraju biti takva da neposredno ili posredno koriste udruženom ra

du ili građanima, pa je normalno da oni to neposredno ili posredno i plate.

Čini se da samo na ovakav način možemo da razgovaramo o pre vazilaženju nekih elemenata nefunkcionisanja sistema, odnosno zaostajanja SR Srbije. Deo o zaostajanju SR Srbije zaslužuje posebnu pažnju, mada bih imao i primedbu da je odgovornost same SRS za ovo zaostajanje malo ublažena. U pitanju je, u osnovi, nesrazmerna orijentacija na sirovinski i energetske kompleks, pri čemu se ne opravdano smatra da se u sirovinskom kompleksu mogu tražiti neke komparativne prednosti. Međutim, nije u pitanju samo ranije opredeljenje. I nedavno smo mogli da saznamo da je nastavljeno dalje ulaganje u rudnik bakarne rude Veliki Krivelj iako je poznato da je sadržaj metala u rudi u tom rudniku nedopustivo nizak, što povlači za sobom značajne energetske utroške da bi se ostvarila proizvodnja bakra. Mora se postaviti pitanje: ko će da plati tu povećanu neefikasnost i može li preradivačka industrija svojom produktivnošću to da pokrije i još da bude sposobna za konkurenciju na svetskom tržištu? Može li se očekivati da udruženi rad bude zainteresovan za ovakve investicije?

Nije sporno da se i ovde može govoriti o socijalnim momentima i o neophodnosti da se razvojem ovog rudnika ostvari zaposlenost stanovništva, ali onda to mora da snosi društvena zajednica koja se na takve socijalne investicije odlučuje. Pri tom se ne misli da se može očekivati da će banka zahtevati za sve investicije ostvarenje iste akumulacije. Ni u kapitalizmu sve grane nemaju isti profit pa ipak koriste kreditne linije ili emituju sopstvene hartije od vrednosti. Verovatno da se i pitanje ranije postavljeno za Veliki Krivelj može sagledavati u okviru interesa udruženog rada, koji zbog svojih platno-bilansnih interesa može da se opredeli za finansiranje ovakve investicije, ali to mora da bude poznato svim osnivačima banke, jer se u takvim okolnostima element odgovornosti parcelizuje.

Iz navedenih razloga čini mi se da bi pitanje formiranja i funkcionisanja finansijskog tržišta morali da posvetimo mnogo veću pažnju, a naročito mehanizmima njegovog funkcionisanja. U tom cilju treba pozdraviti inicijativu Investicione banke koja je u izuzetno kratkom roku plasirala obveznice za finansiranje elektro privrede, i to poglavito iz štednje građana. Time se samo potvrđuju uvodne napomene da treba uspostaviti (i da već ima elemenata) vezu između motivisanosti za povećanje ličnih dohodaka (uz povećanje akumulacije) i njenog kanalisanja u štednju. Verovatno je da će to biti još mnogo prisutnije u uslovima smanjene inflacije, ali ne treba ovu akciju prenebregavati i kao meru antiinflacione politike. Svako smanjivanje tražnje u postojećim uslovima vodi usporavanju rasta cena uz pretpostavku efikasnosti funkcionisanja finansijskog tržišta, odnosno bankarskog sistema u celini.

Vladimir GLIGOROV

SOCIJALIZAM I KAPITAL

Hteo bih samo, obaveštenja radi, zbog jedne usputne primedbe Ljube Mađžara na moj rad u vezi uzroka inflacije, da kažem da je rad pisan 1982. godine. Sada je štampan, ali se u njemu ne bavim prevashodno onim što je sada najinteresantnije, tj. inflacijom, već identifikacijom osnovne neravnoteže u jugoslovenskoj privredi. Nju nalazim u realnoj, a ne u monetarnoj sferi, kao što se iz primedbe možda može zaključiti.¹ Iz toga, doduše, ne sledi shvatanje da je inflacija u našoj privredi, pogotovo ova sadašnja, bila šta drugo nego monetarna činjenica, odnosno nema sumnje da je ona u najvećoj meri podstaknuta trajnim prevazilaženjem tražnje nad ponudom, odnosno prevelikom potrošnjom.

Osnovna ideja toga rada jeste u tome da je uveden sistem dohotka - a koji, u suštini, predstavlja kontinuitet i sa prethodnim privrednim sistemom i socijalističkim sistemima uopšte - takav da institucionalna motivacija koju određuje kao uvećavanje dohotka nužno vodi neravnoteži između činilaca proizvodnje, na koju se sasvim neadekvatno prilagodjava privredna politika, prevashodno tako što u zemlji i inostranstvu uzajmljuje novac - dok se to može. To je otprilike ideja članka, iz kojeg i proizlaze oni predlozi koje sam tamo dao, koji su tada bili, po mom mišljenju, rangirani po značaju za rešavanje tadašnjih problema, a danas je situacija mnogo gora upravo zato što tih četiri godina nije bilo ništa na suzbijanju neravnoteže u jugoslovenskoj privredi.

Ovo govorim stoga što na taj način mogu da udjem u središnji spor kojim se u svom prikazu bavi Ljuba Mađžar. Tu bih hteo da kažem da mi i ovaj rad Ljube Mađžara deluje heterogeno, kao nje mu knjiga. Jer on otvara dosta krupnih tema i iznosi veoma snažnu kritiku, i po mom mišljenju bez sumnje vodi pravom zaključku (bez obzira da li je svaki detalj tačan), ako ga ispravno razumem, da se u suštini ovaj privredni sistem ne može popraviti i da ga treba iz osnova izmeniti. Onda, međutim, dolazi jedan deo, koji nisam sasvim sposoban da razume, koji sadrži čitav niz upozorenja u

¹ U radu se koristi, u rudimentarnoj formi, model IS-LM, ali, naravno, on nema nikakve metodološke obaveze prema monetarnom tumačenju inflacije ili prema shvatanju da je svaka inflacija "inflacija tražnje". IS-LM model je ili neutralan prema teorijama inflacije ili inkliniran isticanju realne neravnoteže.

vezi sa socijalističkim ograničenjima, samoupravnim ograničenjima i čitavim nizom drugih (čak se upozorava na mogućnost stvaranja najamnih odnosa), čiji tačan domet nisam u stanju do kraja da razumem. Na jednom mestu se, na primer, kaže "da li je to gore po samoupravnu privredu ili po tržište kapitala, ostavićemo po strani". Ja, pak, mislim da bi taj odnos bilo veoma značajno raspraviti upravo s obzirom na ono što se čini da je centralno u onome što se prethodno kaže.

Stoga bih ja hteo da kažem samo dve stvari: jednu teorijsku i jednu političku, u vezi sa pitanjima koje je Ljuba Madžar pokrenuo i koja su ovde razmatrana.

Što se Vordovog paradoksa tiče, mislim da nema nikakve sumnje koliki je njegov analitički značaj. Ne bih mogao da se složim sa tvrdnjama da je on beznačajan, ili mali ili da nema potrebe o njemu raspravljati. Po mom mišljenju, postoje očigledne razlike u institucionalnim motivacijama, pa odatle i razlika u posledicama pojedinih privrednih sistema, a njihovo izučavanje je ismisao komparativnih analiza. To je analitička potreba. Iz toga, međjutim, ne sledi ništa o objašnjavalačkoj snazi uočenih razlika, niti se, strogo govoreći, paradoksi mogu pobijati pozivanjem na činjenice. Po mom mišljenju, ne menja ništa na stvari ni postojanje mogućnosti analitičkih rešenja, niti njihovo postojanje treba da zaždjuje. Bilo bi čudno kada ne bi bilo više rešenja od onih koja su ovde data ili pomenuta. Kao što je isto tako sigurno da se Vordov paradoks javlja i u opštijem modelu kapitalističke privrede od onoga u kojem se jednostavno postulira motiv uvećavanja reziduala. Sve to mislim da ne umanjuje analitički značaj ovoga paradoksa, niti njegov osnovni misaoni doprinos - a taj jeste u tome da postoje teškoće sa onom institucionalizovanom motivacijom koja je veza na za uvećavanje količnika, što je karakteristično za takozvanu ilirsku firmu, odnosno za samoupravno preduzeće.

Ostajući na tom teorijskom nivou, meni se to čini zanimljivim u vezi našoj situaciji upravo zbog toga što je sistem koji je izgrađen i postoji u ovoj zemlji takav da sledi neke od najdubljih socijalističkih motivacija. A dosta je saglasan sa ilirskom firmom u tom pogledu što određeni sistemom dohotka, odnosno motivom uvećavanja dohotka, želi da zameni prirodne mehanizme uspostavljanja ravnotežnih cena činilaca proizvodnje - rada i kapitala - odnosno teži da supstituiše tržište rada i kapitala. To je zanimljiva veza i nije uopšte čudno da se, pored rešavanja Vordovog paradoksa preko alokativne uloge poreza, traže rešenja u pravcu nekog vida liberalizacije jednog od tržišta činilaca proizvodnje, obično rada. Jedno rešenje jeste takvo da se kaže da radnici imaju pravo da se zaposle, odnosno da su preduzeća obavezna da ih zaposle, ukoliko oni traže posao i postoji spremnost da se prihvati opšta platna stavka ili opštevažuća najamnina, u zavisnosti od toga kako se naknada određuje. Pretpostavljam da postoje mnogobrojna rešenja, ali ideja je jasna.²

² Opšta razmatranja knađu se u okviru Klark-Grouvz mehanizama i teorije timova; cf. na primer, E. H. Clarke, *Demand Revelation and the Provision of Public Goods*, Balinger, 1980. Takođe, razni oblici sistema naknada sada su u središtu naučne pažnje; poznat je predlog u M. Weitzman, *The Share Economy*, Harvard University Press, 1984; cf. i simpozijum o toj knjizi u *Journal of Comparative Economics*, decembar 1986.

Ono što želim da kažem jeste sledeće: I u ovome što se radi kod nas i u rešenjima ponudjenim u knjizi i u onome što je sam Ljubu ba ovde govorio, po mom mišljenju, vide se dva teorijska nedostatka, koja, sada malo uprošćeno govorim, potiču od Langeovog modela socijalističke privrede. Prvi jeste u redefiniciji cena, pojma cena. Lange je rešio takozvani Mizesov problem tako što je redefinisao ulogu cena, svodeći je na alokativno sredstvo, te ona ne mora da bude tržišna kategorija, već može da bude parametarska kategorija unutar nekih drugih institucionalnih rešenja. Drugi, pak, jeste u tome što se u tim modelima skoro automatski prihvata da pored tržišta finalnih proizvoda, dakle pored pijace, može još da postoji tržište radne snage, ako to uvećanje racionalnosti sistema zahteva. Skoro se isključivo smatra da je socijalizam, ili socijalističko uređenje, da je socijalistička privreda supstitut za tržište kapitala, te se cena kapitala javlja uvek u nekom kalkulatornom obliku. Ili je izraz preferencija društva u vezi sa raspodelom ili u vezi sa razvojem ili i jednog i drugog.

Prelazim sa teorijske na praktičnu stranu i mislim da je čitav problem u tome da se bez ikakvih predrasuda da bi postojeći sistem trebalo da ostane takav kakav jeste, vidi na koji je način moguće osloboditi tržište kapitala. To je vezano za ono što je govorio profesor Vasić o različitim oblicima finansijskih instrumenata koji bi se u tu svrhu mogli koristiti. Tu bih hteo da kažem dve stvari. Jednu sasvim metodološku. Meni se čini, hteo bih o tome da čujem mišljenje Ljube Madžara, da veći deo problema on rešava prosto definicijom. On jednostavno kaže: ako je socijalizam raspodela prema radu, sledi da on ne može biti u skladu sa tržištem kapitala. Takav postupak rešavanja pomoću definicije odmah povlači za sobom i drugi, a taj je da se definicija odmah modifikuje i nadje se izuzetak, pa se kaže: doduše, ako mi to redefinišemo pa kažemo da je to prihod od minulog rada - kao što se kod nas i radi - onda se čitava stvar menja. Mislim da prosto treba odustati od toga da se definicijom rešavaju ti problemi. Sasvim je nejasno, bar po mom mišljenju, koje su to tačno obaveze koje bilo koja nauka ima prema jednoj definiciji bilo socijalizma bilo predmeta kojima se bavi ili rešenja koje bi trebalo da ponudi. Prosto ne vidim nikakvog smisla niti da se kamila provlači kroz iglene uši niti da se problemi rešavaju odmahivanjem ruke. Mislim da je jednostavno bolje da se to što je socijalizam ili nešto drugo odredi, da tako kažem, kao endogena činjenica, tj. unutar onoga što jeste efikasno i dobro društvo.

Drugo bih hteo da kažem da tu na kraju Ljubinog rada postoji nekoliko stvari gde se brka ono što je načelno sa onim što je pitanje efikasnosti - brkaju se, da tako kažem, dva nivoa načelnosti. Po mom mišljenju, nijedna socijalistička privreda, osim verbalno, što i Ljuba Madžar kaže, nije naturalna, već koristi novac, kredit, kamatu itd., samo što se to smatra izuzetkom, a ja ne mislim da je tako. Mislim da nije reč o izuzecima. Naprotiv, sve socijalističke privrede priznaju na više načina prihod od svojine. Bilo kao kamatu na štednju, bilo kao poreski prihod, ako je reč o sovjetskoj privredi, bilo kao prihod od kamate na investicije pri vrednog, državnog ili drugog ulagača, bilo bar tako što se računa alokativni parametar akumulacije (rentabilnost). Svugde se to ne samo priznaje, već se institucionalizuje.

Spor bi trebalo posmatrati na drugom nivou načelnosti, gde bi, po mom mišljenju, stvar trebalo da se rešava čisto po načelu efikasnosti. I tu se u stvari u socijalističkim privredama i pokaže problem. Socijalistička privreda prihvata prihod od svojine, ali ne i da je preduzetnički rizik bilo kakav činilac proizvodnje. Takoreći, rentijerstvo jeste u redu (ono to i jeste), ali preduzetnička dobit nije. Tako se i finansijski instrumenti podešavaju, pa je, recimo, kredit u redu, pa se čak smatra da je i neki oblik obveznice u redu (što i nije čudno u kreditnoj privredi), ali se razlika između obveznica i deonica postavlja kao problem izbora između najviših načela. A u suštini, to je pitanje efikasnosti, a ne načela. U tom smislu, i s tim završavam, ako se načelno prihvati alokativna uloga tržišta kapitala, sva druga pitanja, uključujući i svojinska prava i naslovi, jesu jednostavno pitanje efikasnosti.

DO ZAKLJUČIVANJA BROJA REDAKCIJA NIJE DOBILA
AUTORIZOVANU DISKUSIJU ČASLAVA OČIĆA

Svetislav TABOROŠ*

O PRETPOSTAVKAMA OPERACIONALIZACIJE NEOKLASIČNOG MODELA I NEKIM ALTERNATIVAMA U RAZVOJU DRUŠTVENE SVOJINE

Pojedini rezultati koje srećemo u savremenoj ekonomskoj literaturi sve više istovremeno pozitivno odgovaraju na dva zahteva: da predstavljaju doprinos razvoju ekonomske nauke kao sistema specifičnog društvenog kolektivnog mišljenja o sebi samome (kritičko društveno mišljenje) i doprinos razvoju ekonomskog mišljenja kao meta-nauka, logičkog sklopa koji nije predmetno opredeljen ne posrednom društvenom praksom. Stoga se danas nalazimo u situaciji koja je dijametralno suprotna doskorašnjoj, kada je apstraktno ekonomsko mišljenje ocenjivano kao spekulativno ili socijalno neutralno a tekstovi prvog tipa, zbog prisutnog voluntarizma u privrednoj praksi, nužno bili preopterećeni optikom dnevnih, kratkoročnih opredeljenja.

Knjiga koja je povod ovoj diskusiji je reprezentativni primer ovakve orijentacije. Njeni autori se bave izuzetno širokim spektrom problema, iz čega proističu, pored nesumnjivih vrednosti, i neminovni nedostaci budući da se čitalac (sa pravom) može pitati zašto su baš ova a ne neka druga pitanja istraživana i obuhvaćena prezentiranim tekstom. No takvi prigovori se mogu staviti gotovo svim zbornicima radova.

Jedna od najvećih vrednosti studije je, po našem mišljenju, u tome što probleme funkcionisanja naše privrede nesagleđava kroz logičku konkretizaciju politički artikulisanog modela socijalizma, u kojem su zahtevi funkcionisanja često delovali nasuprot, pa čak i potiskivali elemente njegove suštine, niti kroz jednu drugu apstrakciju - opšti model robne privrede. Čak i ako usvojimo ona kritička mišljenja kojima se osporava saznavni značaj neoklasičnih modela takvih kakvi su po sebi, ne može se odreći ispravnost postupka analize u kojoj takav model predstavlja metodološko polazište. U svakom slučaju, misaoni sled koji započinje neoklasičnim modelom nije inferioran alternativnim pristupima, ali isto tako nije ni "ex ante" opredeljen da bude autentičniji od drugih. Budući da je svaki ekonomski model apstrakcija koja počiva na izvesnom nivou naučne slobode u izboru kriterija uopštavanja ekonomske stvarnosti i njenog pretvaranja u postulate, svaka intelektualna netrpeljivost prema drugim mišljenjima neminovno vodi u sopstvenu formalizaciju, pa čak i dogmatizaciju. Ovo važi ne samo za "oficijelne" i institucionalno podržavane modele već, očigledno, i

* Pravni fakultet, Beograd

za one koji im se suprotstavljaju prateći tako da nedovoljnu naučnu osnovanost jednog modela zamene isto tako u perspektivi nedovoljno adekvatnim modelima druge vrste.

Ostavljajući po strani onu kritiku naučnih koncepata kojase svodi na njihovo integralno usvajanje ili odbacivanje zbog celine ideološkog ambijenta u kojem treba da postanu operativni, kritika izloženog koncepta se može zasnovati na tri alternativna prilaza: a) kritici njegove unutrašnje nekonzistentnosti, što bi povlačilo odbacivanje modela ukoliko se njegov formalni sadržaj pokaže protivrečnim u tolikoj meri da se konflikt ne može eliminisati bez eksternih regularnih uticaja, b) kritici pretpostavki na kojima je izvršena aksiomatizacija modela, a koje se svode ne na analizu samog modela već društvenih činjenica koje su istorijska podloga odgovarajućih kategorija koje su endogene za model, i c) kritici, odnosno odbacivanju ili prihvatanju modela s obzirom na korelaciju privrednih tokova i modelom fundiranih očekivanja. Mada je na prvi pogled ovaj treći pristup najopravdaniji (u smislu principa da je praksa kriterij istinitosti), smatramo da se on u ozbiljnim diskusijama ne može prihvatiti iz dva razloga: prvo, zato što pretpostavlja eksperimentisanje kakvo u demokratskim društvima nije moguće, drugo, zato što sužava pojam društvene prakse na neposrednu empiriju, a zanemaruje činjenicu da je i sama nauka deo te celokupne društvene prakse te da i sama sebi može da bude sudija. Stoga argument trećeg tipa kritičkog preispitivanja predstavlja i pak definitivni, integralni iskaz koji stoji u drugačijoj analitičkoj ravni od pristupa a) i b).

U dosadašnjoj diskusiji su se veoma uravnoteženo ispoljila dva pristupa u pogledu mogućnosti da se alternativni koncept privrednog sistema i ekonomske politike (alternativni postojećem) deo finiša na osnovu polazišta sadržanih u neoklasičnom modelu. Mada smo uvereni da niko od prisutnih ne veruje da bi bilo moguće neposredno projektovati Ward-ov model (bez obzira na modifikacije) na našu privredu i učiniti ga sadržajem normativnog okvira privrednog sistema, isto tako ne verujem ni u potpunu irelevantnost tog modela, odnosno da je on jedna "prazna kutija". No naučna diskusija nije izjašnjavanje "za" ili "protiv", već daje ocenu utemeljenosti koncepta u integritetu naučne discipline. Zato mislim da ta kva kritika, čak ni kada je vrlo određena, ne znači odbacivanje. Tako shvatam i izvanredno izlaganje prof. Horvata koji je dokazao nekonzistentnost unutrašnje strukture modela daleko uspešnije nego što bih ja to bio u stanju da učinim.

Zato ću pokušati da svoje opservacije iznesem kao onaj tip kritičkog mišljenja kojeg sam odredio kao b) - kroz nedostatke koji osnov imaju u identifikaciji različitih društvenih sadržina koje se klasifikuju kroz prividno iste kategorije. Drugim rečima, ograničenja primene modela imaju koren često u pretpostavkama sadržanim u celini nekog privrednog sistema i koje istom formalnom modulu obezbeđuju različitu sadržinu, pa time i efekat u ostvarivanju.

Da su pomenute pretpostavke modela standardne, poput one o zatvorenoj privredi, novcu kao inertnom entitetu ili zadatoj stopi eksploatacije, kritika neoklasičnog modela u samoupravnoj privredi bi morala da bude samo endogena. Izvesno je, međjutim, da su konkretne pretpostavke modela vezane za način ostvarivanja društ-

vene svojine, karakter i domašaj samoupravljanja, način organizovanja tržišta i sistem planiranja, kao i za niz elemenata koji se uobičajeno tretiraju kao delovi političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Ove pretpostavke se, sa polazišta određenog modelom, moraju tretirati kao zadata ograničenja vanekonomske, ili čak antiekonomske, okolnosti. Budući da su ona ne samo realna pojava socijalizma već u različitim manifestacijama državnog intervencionizma bitan element svih tržišnih privrednih struktura (čak i da izostavimo iz argumentacije činjenicu da se preko polovine nacionalnog dohotka savremenih tržišnih privreda Zapadne Evrope preraspodeljuje putem državnog aparata), izvesno je da se njihova logička priroda razlikuje od njihove istorijske. Drugim rečima, ovakva konstrukcija modela je bila dozvoljena u uslovima liberalizma XIX v., ali i tada samo kao deo standardne naučne metodologije, a ne praktične ekonomsko-političke akcije. U društveno-ekonomskim uslovima na početku XXI v. model ne samo što deluje anahrono nego materijalno jeste anahron. No mora se priznati, s druge strane, da on zaista i odgovara jednom od alternativnih koncepata razvoja jugoslovenskog privrednog sistema u kome se očituje snažno posredovanje sistemu udruženog rada stranih entiteta. Koncept, dakle, ne samo logički nego i istorijski odgovara modelu razvoja koji bismo nazvali sistemom razdruženog rada, zatvorenog u COUR-ske okvire. Za takvu organizacionu strukturu privrede odnosi tržišnog liberalizma, pa i neoklasični model, zaista predstavljaju adekvatna obeležja. Iz ovog primera je sasvim jasno da se pretpostavljeni opšti karakter ekonomskog modela objektivno pojavljuje kao legitimizacija jedne od mogućih alternativa društvenog razvoja čiji izbor zavisi od odnosa političkih snaga i ne može se opravdavati nikakvim tehno-ekonomskim argumentima. U suštini se od XIX do XXI veka menjaju samo osnovni društveno-ekonomski prioriteta, a oni se svugde u svetu u tendenciji ispoljavaju kao oslobođenje rada. Ta tendencija se ogleda u suštini rada, promeni odnosa čoveka prema radu, pa se čak i u SAD spontano, pored integracije radnih mesta, formiranja radnih grupa i sličnih pojava, javlja i samoupravljanje. Nameće se, dakle, zaključak da firma može da se ponaša kao "ilirska" ukoliko se stavi u date uslove, ali se iz toga ne može izvesti suprotan zaključak da treba stvarati uslove u kojima će takvo ponašanje biti zakonito. Dok autori priloga teže da onemoguće nastupanje neželjenih efekata ograničavanjem njenog "ilirskog" karaktera, pravo pitanje je, po našem mišljenju, da li ona uopšte i ma takav karakter, odnosno, ukoliko postoje u ponašanju privrednih subjekata elementi koji joj se atribuiraju, da li oni proističu iz od ukupne društvene volje nezavisnih okolnosti (na primer, postojećeg tipa tehnologije, granske strukture privrede i slično) ili iz okolnosti koje možemo da odredimo kao subjektivne.

Pomenuti problem identifikacije, na osnovu koje formalno izjednačavamo društvene sadržaje odgovarajućih procesa stoga što su prethodno formalno izjednačili kategorije, zanemaruje činjenicu da su danas sve ekonomske pojave oposredovane strukturom različitih monopolskih interesa, različitih od ranije strukture. Stoga je moguće da se izjednačavaju pojave istog imena (uprkos razlikama u sadržini) ili iste sadržine razlikuju. Tipičan primer je tzv. investiciona agencija, za koju se i danas atribuiraju konotacije centralizma i unitarizma (dakle politički fenomeni) mada je izvesno da bi njena funkcija danas imala drugi smisao. Služila bi pre svega potrebi da se odredi objektivna cena kapitala i tako delova

la u smislu podizanja racionalnosti privredjivanja i potiskivanja odnosa dominacije različitih monopolskih struktura. Dakle, instrument monopola i dominacije etatističkog socijalizma bi danas mogao da postane sredstvo njegovog ograničenja i prevazilaženja.

Svaki model, makroekonomski eksplicitno a mikroekonomski implicitno, mora da odredi stav prema odnosima dominacije. Smatramo da značaj neoklasičnih modela za našu savremenu privredu može da bude sagledan i u ovom kontekstu. Oni zahtevaju objektivnu cenu kapitala. Takva pretpostavka nije nespojiva s prirodom socijalizma niti bilo kojom društvenom vrednošću, već sa voluntarizmom, odnosno interesima određenih društvenih grupa kojima odgovara "status quo". Pojam dominacije se, izvesno, ne može vezati samo za neko određeno društvo ili njegovu užu etapu. U kapitalizmu supreko objektivne cene faktora proizvodnje odnosi otvorene dominacije bar delimično društveno regulisani kroz odnose formalne ravnopravnosti. To je objektivni, donji prag socijalizma koji ne sme da razgradi mehanizme ograničavanja odnosa ekonomske dominacije dokle god ta dominacija bude moguća i objektivno postoji. Takva pitanja se definišu u institucijama svojinskog sistema koji predstavlja "tihog partnera" svakog ekonomskog modela. Upravo je nedostatak analize odnosa svojine ono što čitav sadržaj zbornika u izvesnom smislu čini otvorenim, odnosno necelovitim.

"Govoriti o privatnoj svojini isto je što i govoriti o celi ni odnosa građanskog društva", kaže Makrs. Po analogiji sa ovim, društvena svojina bi obuhvatajući sva pitanja izgradnje i razvoja socijalističkog društva morala da bude fiksirana krajnje neodređeno, jer ona mora da istovremeno odgovori onome što socijalizam jeste i onome što želi da bude. Zato i nastaju različite varijante nesvojinskih koncepcija u kojima se uspešno definiše univerzalna priroda samoupravljanja kao proizvodnog odnosa čiji je nastanak neminovan za čovečanstvo ali na uštrb onih elemenata u pojmu svojine koji treba da izraze realne, prostorno i vremenski opredeljene zahteve za prevazilaženjem nerazvijenosti materijalno-proizvodne strukture privrede. Odsustvo objektivne cene faktora se ne može objasniti samo potrebom da se ne institucionalizuju odnosi dominacije (teleološka komponenta). Ovo izuzimanje upravo legitimizuje voluntarizam a time i reprodukciju odnosa dominacije na način kojim se u potpunosti kompromituje sistem jer mu se osporava ekonomska efikasnost. Budući da se tako na neočekivan način ostvaruju predviđanja poput onih Hajek-ovih i v. Mizes-ovih, očigledno je da neka od njihovih upozorenja, a pre svega ona koja se tiču mogućnosti kvantifikacije ekonomskih pojava, treba ozbiljno preispitivati. Ako je postojeći model socijalizma neefikasan na ovom nivou, odricanje od nekih njegovih elemenata nikako ne znači priznanje njegove neživotvornosti. Naprotiv, tvrdoglavo insistiranje na nesvojinskom i preširokom konceptu ne samo što kompromituje socijalizam već počiva i na narcisoidnoj iluziji da nema socijalizma van naših konkretnih organizacionih rešenja. Takav stav literature se objektivno približava dogmatsko-socijalističkom u kojem je, u jednoj fazi, politička ekonomija socijalizma zamenjena ekonomikom SSSR.

Nesvojinske definicije društvene svojine se nužno pretvaraju u negativne, a ni najpoznatiji oblik njenog određenja - onaj Kardeljev po kome je društvena svojina izraz mnogostrukosti odnosa - objektivno ne doprinosi afirmaciji autentično novog socijali-

stičkog sadržaja, već, naprotiv, dopušta da društvenu svojinu nedozvoljeno relativizujemo i tako, eliminisanjem objektivno determinisanog sadržaja normativnog rešenja, normu potčinimo voluntarizmu. Pomenutu objektivnu determinisanost svojinske norme moramo da izvedemo iz materijalno-tehničkih i društveno-ekonomskih karakteristika naše privrede, a ne samo iz cilja. S druge strane, ne može se sve postojeće, samo na osnovu činjenice što ga srećemo, isto vreme posmatrati i kao legitimno a utoliko manje i kao legalno. U obe tendencije se takvadžiferencirajuća funkcija društvene norme zapostavlja. Tako nastaje društvena situacija anomalije uprkos formalno preregulisanom privrednom životu. Navešćemo samo primera radi da grupno-svojinski elementi, koji su i pretpostavka neoklasičnog modela, takodje uopšte nisu uobličeni, kao što to nije slučaj ni sa elementima javne svojine. No od prava se i ne može očekivati da izgrađuje proizvodni odnos koji je još nedovoljno definisan sam po sebi, u ravni ekonomije. Zato je normativna nedograđenost društvene svojine (verovatno) izraz želje da se izbegne jednoobrazno i neelastično normativno regulisanje razvoja proizvodnih odnosa, ali je takav pristup svetu kategorija očigledno bio koban po svet činjenica. On je baš omogućio nasilno izjednačavanje heterogenih sadržaja.

Mislim da bi za modelsku aproksimaciju našeg stanja trebalo poći od nekoliko modela istovremeno: pored neoklasičnog, morali bismo funkcionisanje vrlo značajnih oblasti naše privrede da objasnimo i preko modela monopolske strukture, a u okviru tercijarnog i kvartarnog sektora i drugim modelima kojima se analizira "normalno" poslovanje javnih službi. U tranzitornim uslovima socijalizma bi svaki model, ukoliko bi se tretirao kao opšti, neminovno zahtevao svakodnevne intervencije iz sfere političkog okruženja, pa bi se ranije ili kasnije zamenjivao drugim, isto tako obećavajućim.

Druga opasnost od usvajanja jednog, jedinog modela kao normalnog modela na osnovu kojeg se definiše ekonomska politika zemlje je u promenljivosti zahteva. U ovom momentu osnovne ekonomske nelogičnosti delovanja "ilirske" firme uočavamo u vezi sa zapošljavanjem dodatnih radnika i ekspanzijom proizvodnje. No stvarni problemi savremenih firmi nisu više izraz dilema o prirodni rasta (ekstenzivnog ili intenzivnog) bez obzira što se to nama tako čini. Tehnički progres, istraživanja, promenjena motivacija velikih kompanija, su okolnosti koje treba da nam pomognu da sačinimo model ponašanja jugoslovenske firme koji proističe iz realnih potreba svetske ekonomije (ali i socijalističkog sistema vrednosti) pa da u odnosu na taj model ispitamo paradokse. Plašim se da čak i ukoliko bismo otklonili ograničenja konstatovana u modelu, pa čak i stvarna preduzeća delovala u skladu sa tako korigovanim modelom, ne bismo rešili nijednu od dilema suštine razvoja industrijske i postindustrijske epohe.

Budući da bi svaki ovakav razgovor morao da se završi stavovima koji su po logičkom sadržaju bliži stvarnosti od polazišta (kao što je to Marks pokazao u Metodu političke ekonomije), neka mi bude dozvoljeno da iznesem nekoliko konkretnih sugestija za koje je knjiga nije neposredni povod, ali misaoni ambijent jeste.

Jedinstvenost položaja radnika u udruženom radu, kao jasno ustavno opredeljenje, nije nikakva proizvoljnost. Mobilnost fak-

tora proizvodnje je pretpostavka racionalnog privredjivanja, pa ona ne sme da bude sputavana institucionalnim razlikama u položaju radnika. No ova jedinstvenost položaja, s druge strane, ne može da bude definisana tako široko da zanemaruje razlike koje proističe iz ekonomske i granske strukture privrede (na primer, sistem nagrađivanja prema formalnim kriterijima produktivnosti i identičan sistem upravljanja). U praksi pokušavamo da obezbedimo jedinstveni položaj radnika u formalnom smislu upravo zato što ne postoje materijalne pretpostavke za spontano izjednačavanje tog položaja u smislu konkurentne tržišne strukture. Stoga se optimizacija individualnog nivoa manifestuje kao suboptimalno rešenje na nivou zajedničkih interesa (sukobi u kolektivu, neefikasno odlučivanje, pogrešna poslovna politika), a ako dodje do homogenizacije grupnog interesa, ona se ostvaruje na uštrb makro optimuma. Da su elementi jedinstvenosti položaja određeni restriktivnije, bilo bi moguće istovremeno ostvarivanje makro optimuma u određenim delovima granske strukture privrede u kojima bi se uspostavila javna svojina (uz sve elemente odgovorne demokratske kontrole nad poslovanjem ovih preduzeća), zajedničkog na nivou preduzeća koje posluje u uslovima konkurencije na otvorenom tržištu i grupnog pa i individualnog u tehnološki samostalnim celinama uključenim u delatnost robnog proizvođača.

Postojeći privredni sistem je nekonzistentan ne zbog toga što ne uvodi javnu svojinu već stoga što je faktički proširuje preko one granice na kojoj se ona nužno mora zaustaviti - a to je ni vo društvene spremnosti da pokrije troškove niže efikasnosti javnih službi, odnosno državnih preduzeća. Ova ekspanzija iz društvenog okruženja, s jedne strane, i ekspanzija individualnog i uskog grupnog interesa iznutra blokirali su ne samo mogućnost vođenja tržišno orijentisane poslovne politike preduzeća već i samu potrebu za vođenjem takve politike - likvidirali su tržište.

Neposredni zahtev za promenom bi trebalo da rezultira u novom, određenijem pristupu jedinstvenosti položaja radnika u udruženom radu ali koji bi istovremeno bio i znatno uži jer bi taj položaj, pa i prava u vezi sa ostvarivanjem principa raspodele prema radu, vezivao za ekonomski efekat od upotrebe društvenih sredstava. Normativno bi to pretpostavljalo uspostavljanje nekoliko komponenata društvene svojine: javne, prave društvene svojine preduzeća i svojine koja bi odgovarala današnjim ugovornim organizacijama udruženog rada ali na bazi objektivno utvrdjene vrednosti društvenih sredstava.

Takvo razgrađivanje monolitnog koncepta društvene svojine nikako ne bi bilo korak nazad. Naprotiv, njime bi se priznala objektivna različitost interesa određenih društvenih grupa i omogućilo da se ona prevazilazi na način koji ne bi podrazumevao dominaciju bilo koje od njih već dominaciju principa racionalnog ekonomskog ponašanja. Istovremeno bi se u društvenoj privredi angažovale one organizaciono-proizvodne sposobnosti koje se atribuiraju privatnoj inicijativi, ali ne kao društvenoj privredi strano, konkurentno ekonomsko biće već kao unutrašnji sadržaj.

U ovom kontekstu smatram da je nužno preispitati odnos između privatne i društvene svojine. Izvesno je da je društvena svojina negacija privatne ako pod njom podrazumevamo svojinski sistem iz XIX v., ali se pri tome ne uviđa okolnost da je savremena

privatna svojina takodje negacija te iste svojine iz XIX v. Za razliku od matematike, ovakva dvostruka negacija ne znači identičnost, je izvesnoda se više ne može zadržati ni apriorni stav o njoj hovoju dijametralnoj suprotstavljenosti. Nije mi strano razmišljanje kolege Gligorova o mogućnosti ugrađivanja izvesnih elemenata iz savremene privatnosvojinske organizacije u društvenu svojinu. Mislim pri tome, pre svega, na neke forme tržišnog ukрупnjavanja akumulacije uključujući i akcije. Takve pojave ne moraju da budu kontraindikovane sa korpusom društvene svojine ukoliko se njoj pristupi pragmatiski i oslobođene od klišeja koji koren imaju u ideološkim a ne materijalno-tehnološkim karakteristikama socijalizma. Mislim da se program socijalističke transformacije ukupne društvene strukture, bez obzira što se ne može odlagati, ne može ni odjednom, u celini realizovati ukoliko su konkretni uslovi izgradnje socijalizma u maloj zemlji takvi da zahtevaju tržišnu privredu i razvijanu spoljnotrgovinsku razmenu. U takvim situacijama treba biti daleko fleksibilniji i spreman na korišćenje bilo čijih pozitivnih iskustava ukoliko nisu takva da svojim interpoliranjem u naš privredni sistem ugrožavaju njegove dugoročne razvojne tendencije.

Bio bih na kraju slobodan da iznesem dve konkretne ocene stavova koji, dođuše, nisu utemeljeni u knjizi ali su se čuli tokom ove diskusije. One se odnose na pitanje veličine preduzeća i karaktera radnog odnosa u društvenom sektoru.

Još u vreme kada su trendovi uspostavljanja što većeg broja COUR-a bili vrlo snažni, u javnosti se sve češće pojavljivala informacija o veličini prosečnog japanskog preduzeća i njegovim izuzetnim ekonomskim performansama. Njegova versatilnost, elastičnost ponude ne samo u pogledu obima nego i vrste, maksimalna racionalizacija rada i odsustvo klasnih sukoba, koji se jasno manifestuju u kapitalizmu, nameću svest o potrebi razgrađivanja velikih, inertnih tehnoloških sistema. Čini mi se, međjutim, da se ova teza nikako ne može prihvatiti. Ona, verovatno, vrlo adekvatno objašnjava karakter odnosa na japanskom tržištu kapitala (i rada), ali frapantno previdja činjenicu da je naša privreda već minijaturizovana, da su COUR-i doveli do prekida ne samo društvenih nego i materijalno-proizvodnih veza u ranijim poslovnim sistemima, te da je upravo zbog njihovog ponašanja kao preduzeća (uz suboptimalnu masu ukupnog društvenog rada) kvalitet makro ekonomije znatno opao. Izvesno je da na to nije uticala samo veličina privrednih jedinica već i njihovo ukupno ekonomsko (tržišno) i institucionalno okruženje. Kada u svetlu ove činjenice preispitamo efekte malih preduzeća, izvesno je da se nikakav pozitivan zaključak o njihovoj optimalnoj veličini ne može doneti. Veličina preduzeća je funkcija tehnologije, ali u znatno većoj mери zavisi od uslova u kojima ono posluje. Budući da jugoslovensko tržište do sada nije kompletno uspostavljeno (mislimo na nedostatak tržišta kapitala i odgovarajućeg kretanja radne snage) a da je imperfektno i u onim vidovima u kojima funkcioniše, jedina pozitivna saznanja o optimalnoj veličini su ona koja možemo da dobijemo od naših izvoznika. Takvi podaci nam, međjutim, neće davati za pravo da mala preduzeća "eo ipso" smatramo razvojno i tržišno sposobnijim, odnosno tehnološki avangardnijim. Mi, jednostavno, nikakve definitivne zaključke te vrste i ne možemo da donesemo dok hipotezu ne testiramo na autentičnom domaćem tržištu. Zašto bismo bez rezervi usvajali

japanska iskustva a prema zapadnoevropskim ili američkim se odnosili sa mnogo više rezervi kada je poznato da su velike kompanije koje na njima dominiraju upravo nosioci tehnološkog razvoja dok se u malim firmama, po pravilu, samo lakše eksperimentišu zbog njihovih ograničenih razmera? Male firme su, dakle, uspešne i tehnološki dinamične samo ukoliko se oslanjaju na tehnološki razvoj velikih kompanija za čiji račun, često, ispituju nove postupke bez rizika po matično preduzeće.

Druga okolnost koja utiče na izbor optimalne veličine preduzeća je vrsta roba, odnosno karakter tržišta. Na onima na kojima postoji izuzetno oštra konkurencija i gde su najvažniji zahtevi vezani za dizajn, pakovanje ili neku drugu dimenziju proizvoda (a ne za njegov novi tehnološki sadržaj), mala preduzeća mogu da budu poslovnija od velikih. Dakle, baš suprotno od japanskog slučaja - u klasičnim tehnologijama koje se unapređuju isključivo sve višim kvalitetom živog rada (a to je ograničeno uglavnom na elemente tržišnog imidža proizvoda) mala preduzeća su efikasna, u prirodi novih tehnologija, međutim, njihova samostalna, autonomna i efikasnost je niska uprkos visokoj stvarnoj dinamici u slučaju Japana, jer je ta dinamika funkcija tehnoloških istraživanja u velikim kompanijama. Stoga, ukoliko se zalažemo za jedno organizaciono rešenje, dužni smo da uz njega ponudimo i potpunu analitičku argumentaciju. Plašim se da u njenom svetlu (a u odsustvu razvijene tržišne strukture u Jugoslaviji) teza o malim preduzećima kao nosiocima razvoja nije održiva. No iz ovoga nikako ne sledi da se njihov značaj može zanemariti.

Sledeća najavljena dilema, o kojoj bi takodje trebalo izneti što više argumenata "pro" i "contra", a koja je takodje u knjizi zanemarena, odnosi se na prirodu radnog odnosa.

Slažem se sa svim učesnicima ovog okruglog stola jer je izvesno da utvrđivanje objektivne cene faktora proizvodnje sasvim eksplicitno, znači, da je potrebno utvrditi i objektivnu cenu rada. No pitanje je da li je tržišna raspodela radne snage kvalitativno kongruentna ne samo sa dugoročnim razvojnim ciljevima socijalizma već i sa već dostignutim nivoom samoupravljanja u našem društvu. Nismo uvereni da bi takav predlog, bar u svojem ekstremnom obliku, uopšte bio prihvatljiv za većinu radničke klase Jugoslavije. Zato bih izneo predlog koji, bez obzira što ne uvodi u model radnu snagu kao robu, ipak može da dovede do istih ekonomskih efekata.

Iskustvo stečeno u istraživanjima potrošnje tokom poslednjih godina dozvoljava nam da konstatujemo da je značaj koji se atribuirao statusu radnika u udruženom radu daleko viši od onog koji za radnika ima njegov lični dohodak. Naš dosadašnji privredni sistem je implicitno težio ostvarivanju konkurencije živog rada putem ličnih dohodaka mada je eksplicitno insistirao na kategoriji dohotka. Sam radni odnos nije dovođen u pitanje, pa se čak preuzima obaveza DPZ da obezbedi radna mesta licima koja su ostala bez posla usled likvidacije njihovih dotadašnjih preduzeća. Tako je radni odnos postao osnov specifične društvene rente sa doživljenim trajanjem bez obzira na kvalitet obavljanja rada.

Budući da motivacija visinom ličnog dohotka (zbog njegove apsolutne i relativne veličine, neuredjenosti tržišta sredstava za život i visoke inflacije) sve manje može da obezbedi konkurenciju

živog rada, smatramo da već potisnutu vezu dohotka i ličnih dohodaka treba zameniti vezom dohotka i radnog statusa. Mislim da bi bilo moguće uvesti periodičnu reizbornost za sva radna mesta u društvenom sektoru, kakva već postoji za veliki broj radnika u njemu. No da bi se neutralizovale dobro poznate pojave zatvaranja sredina i grupnosvojinske tendencije čak i u slučajevima u kojima preduzeće posluje neefikasno, trebalo bi definisati posebna pravila u pogledu sastava konkursnih komisija. U preduzećima u kojima su ekonomski efekti poslovanja natprosečni za datu granu, valjalo bi kroz sastav izborne komisije potvrditi kompetencije saveta datog kolektiva da samostalno donosi privredne odluke. Ukoliko to, međutim, nije slučaj, pa preduzeće ima ispod prosečne rezultate (D/R ili D/SP), sastav komisije se paritetno obrazuje od predstavnika efikasnih preduzeća grane i organa DPZ. Tako bi se kroz kadrovsku politiku, na mala vrata, uvele specifične privremene mere društva i radničke klase. Ove komisije bi svoje predloge morale da zasnuju na društvenom dogovoru o kadrovskoj politici, odnosno da za izbor predlože kandidata s najvišim brojem poena kod SIZ-a za zapošljavanje. Već postojeće pravne norme su potpuno dovoljne da se ovakav predlog komisije realizuje čak i uprkos stavu kolektiva koji bi želeo da zadrži postojeću neefikasnu kadrovsku strukturu. Prirodno je da bi na ovakvom konkursu mogao da učestvuje i sam radnik koji je do njega obavljao određene radne zadatke i poslove, ali bi njihovu individualnu uspešnost ocenjivali objektivni predstavnici struktura van kolektiva.

Pomenuo bih na kraju da je danas pretenciozno govoriti o tome kakav nam je privredni sistem potreban. Mi jednostavno više ni smo u stanju da se opredeljujemo "za" ili "protiv" nekih novih vizija. Mislim da bi trebalo umesto toga što pre postići konsenzus o tome kakav privredni sistem mi sebi možemo da dozvolimo, odnosno da opredelimo nivo njegove (ne)efikasnosti koji je funkcija naših trajnih socijalističkih društvenih opredeljenja, a koja sujuš potencijal a ne činilac agregatnih proizvodnih snaga. Sve ostale izvore neefikasnosti, koji osnov imaju u etatizmu, neo-feudalnim kategorijalnim strukturama ili klasičnoj privatno-kapitalističkoj ili grupnosvojinskoj motivaciji a postoje u pozitivnom privrednom sistemu, moramo jasno opredeliti. Sa najvećim zadovoljstvom mogu da konstatujem da među ekonomistima takva spremnost postoji.

Djordje DJUKIĆ*

NEKE DILEME KOD APLIKACIJE CENE UPOTREBE DRUŠTVENIH SREDSTAVA

Uz sve hvale ovoj knjizi Institut ekonomskih nauka (IEN), želeo bih da se osvrnem na jedan problem za koji bi se, na prvi pogled, moglo reći da je u celosti rešen. Reč je o teorijskoj koncepciji cene upotrebe društvenih sredstava i njenoj operacionalizaciji. Mislim da u jugoslovenskoj teorijskoj literaturi nije do kraja razrešeno pitanje da li stopa akumulativnosti treba da bude jedinstvena u svim sektorima ili je ipak neophodno diferencirati je po privrednim sektorima na bazi pre svega razvojnih potreba.

U svim studijama IEN temeljno je obrazložena i apostrofirana činjenica da akumulacija treba da ima prioritet u raspodeli dohotka a ne da bude rezidualna stavka. Tezu da cena upotrebe društvenih sredstava treba da bude jedinstvena i da treba uvesti jedinstvenu društveno dogovorenu stopu akumulativnosti najviše je obrazložao Zelić. On to čini i ovom prilikom. Međutim, njegovo obrazloženje je efektnije u poslednjem napisu objavljenom u "Ekonomske misli" br.1/1986.¹ Pri tome on apostrofirao mišljenje prof Horvata da bi u jugoslovenskom slučaju stopa akumulacije bila instrumentalna veličina i da bi se jedino na taj način mogla ostvariti optimalna stopa akumulacije. Tu i nema dileme. Međutim, Zelić ne navodi jedan njegov drugi stav, a to je da stopa akumulacije ipak mora biti diferencirana, jer samoupravna tržišno-planska privreda ne funkcioniše kao neoklasična ekonomija.² Akumulacija bi se programirala upravo putem diferenciranja kamate na društvena sredstva. U osnovi, Horvat kao i neki drugi naši ekonomisti, polazi od toga da propulzivni sektori u koje treba dosta investirati treba da imaju daleko veću stopu akumulacije u odnosu na tradicionalne sektore kojima je potrebna relativno mala akumulacija za samofinansiranje. Moj je utisak da danas nismo dali definitivni odgovor na ovo pitanje. Ja se u ovom momentu ni najmanje ne osvrćem na našu praksu, jer je poznato da su rešenja iz dugoročnog programa ekonomske stabilizacije donekle aplicirana u društvenim

* Agronomski fakultet, Čačak

¹ "Akumuliranje društvenog kapitala i njegovo tržište u jugoslovenskoj privredi".² Vidi: "Diskusija na okruglim stolom "Gospodarenje i upravljanje kapitalom radnika u udruženom radu", "Ekonomist", 4/1982.

dogovorima ali polazeći od postojećih relativnih odnosa cena. To znači da se respektuju postojeći odnosi u primarnoj raspodeli dohotka i stope akumulacije unutar pojedinih grana i grupacija. To se ni izdaleka ne može dovesti u vezu s teorijskom koncepcijom cene upotrebe društvenih sredstava, koja je u nas četvrt veka obrazložena.

U opredeljenju za aplikaciju cene upotrebe društvenih sredstava kao generatora društvene akumulacije neki jugoslovenski ekonomisti u prvi plan stavljaju razvojne potrebe, tj. projektovane investicije, a neki njeno objektiviziranje posredstvom tržišnog mehanizma. U ovoj knjizi Zelić ističe da jedinstveni akumulacioni parametar "... ne bi, međutim, smeo da bude samo upravljačke, administrativne prirode. Taj parametar bi, u osnovi, bio determinisan tržištem, a instrumentalne prirode bi bio u meri u kojoj ga organ ekonomske politike koriguje radi ostvarenja određenih ciljeva". - (str.41). Tražnja za kapitalom od strane privrednih subjekata kod banaka, vezana i za mogućnost efikasnog plasmana društvenog kapitala, predodredjivala bi visinu akumulacionog parametra. Međutim, planska korekcija je nužna zbog interakcione povezanosti privrednih subjekata, pa se cena upotrebe sopstvenih sredstava povećava ili smanjuje u odnosu na inicijalnu tržišnu cenu respektujući investicionu apsorpcionu moć privrede. Ako je to tako i ako je jednom utvrđenu jedinstvenu akumulacionu stopu nužno korigovati dodatnim akumulacionim stopama, zar nije prihvatljivije rešenje da stopa akumulacije bude diferencirana u startu u smislu da najpropulzivniji sektori za koje se ocenjuje da su prioritetni imaju i višu stopu akumulacije u odnosu na tradicionalne sektore?

Empirijska istraživanja elastičnosti investicione funkcije u razvijenim tržišnim privredama, konkretno u SAD, pokazuju da su investicije ne samo na kratki rok već i na dugi rok mnogo više elastične u odnosu na realnu (internu) stopu povećanja sredstava nego na promene realnih kamatnih stopa. To znači da je kod investitora "own price" elastičnost numerički veća nego "cross price" elastičnost. Upravo polazeći od toga moguće je objasniti neke diskrepance makroekonomskih agregata u američkoj privredi:

a) Uprkos tome što su u periodu 1970-79. u celini posmatrano, kratkoročne realne kamatne stope bile negativne a dugoročne realne kamatne stope težile nuli, investicije nisu beležile visoku stopu rasta.

b) I obrnuto. Od 1981-82. godine, tj. u periodu posle najdublje posleratne recesije, stopa ekspanzije investicija je bila ubedljivo najveća u odnosu na prosečnu posleratnu ekspanziju i u odnosu na ostale industrijski razvijene zemlje uprkos rekordno visokim realnim kamatnim stopama na finansijskom tržištu.

To svakako treba dovesti u vezu i sa usporavanjem rasta namamnika i znatnim zaostajanjem rasta jediničnih troškova radne snage. Ispod proseka za prosečnu posleratnu ekspanzivnu fazu u američkoj privredi (van farmerskog sektora) posle 1982. godine. Najnovija empirijska istraživanja W. Hosek-a i F.Zahn-a³ pokazuju navedeno ponašanje investicione funkcije u američkoj privredi u pe-

³ "Real Rates of Return and Aggregate Investment", Southern Economic Journal, Volume 51, July 1984.

riodu od 1954. do 1978. godine, koji je relativno homogeniji zbog svih finansijskih inovacija koje su nakon toga usledile. Pri tome se polazi od pretpostavki imperfektne supstitucije između rentala oblika aktive i instrumenata duga i perfektnog tržišta rentala (na kapital). Da bi se dale preporuke ekonomskoj politici na planu stimulanja investicija u tržišnoj privredi, bitno je odrediti kolika je osetljivost realne stope povraćaja kapitala na pojedine njene komponente: promene vrednosti marginalnog proizvoda kapitala, stope poreza na imovinu i dohodak, stope amortizacije, promene cena investicionih dobara itd.

Ako se zamišlja da u našoj privredi bankarske institucije budu te koje će obezbediti da stopa povraćaja društvenog kapitala bude jednaka jedinstvenom akumulacionom parametru, onda one moraju biti postavljene na sasvim drugačijoj osnovi. To pretpostavlja napuštanje dosadašnje prakse, odnosno drugačiju institucionalizaciju rizika. Privredne organizacije koje više učestvuju u kapitalu banke i koje su efikasnije morale bi u stvarnosti i imati veća prava u odlučivanju o plasmanu investicionog kreditnog potencijala. Sada je suprotno. Gubitashi uz neformalne grupe na nivou društveno-političkih zajednica, pre svega opština, velikim delom, usmeravaju oskuđnu akumulaciju.

Drugo pitanje koje skreće moju pažnju je monetarni sektor. Smatram da ovom segmentu jugoslovenskog privrednog sistema u ovoj studiji nije posvećena dovoljna pažnja. Više je prostora posvećeno politici Međunarodnog monetarnog fonda prema Jugoslaviji kao dužniku, pa i kod toga ima nekih suprotnih ocena. Bez šireg elaboriranja istakao bih da mi moramo imati jedinstvenu centralnu banku i jedinstvenu monetarnu politiku, a ne monetarnu politiku koja je kompromis između različitih interesa federalnih jedinica nasektoru primarne emisije i projektovanja rasta monetarnih agregata. Često se ističe da je od 1979. godine monetarna politika bila restriktivna. Međutim, to je čista iluzija ako se u analizu uključiti emitovanje robnog novca, odnosno novca koji sama privreda emituje. Međukreditiranje privrednih organizacija je drastično poraslo, a tokovi efektivne tražnje su bili nezavisni od dinamike monetarnih agregata i kreditnih plasmana poslovnih banaka. Prethodne godine monetarna politika ne samo što nije bila restriktivna već je bila ekspanzivna čak i ako se apstrahuje međukreditiranje privrednih organizacija. Ovo tim pre ako se ima u vidu da je brzina opticaja novca povećana.

Samoj brzini opticaja novca uopšte se ne posvećuje pažnja. Njeno ponašanje nije dovoljno istraženo ni u razvijenim tržišnim privredama, pa su se ekonomisti, teoretičari i praktičari, našli pred problemom kako da objasne drastičan pad brzine opticaja novca u fazi recesije početkom osamdesetih godina. Projektovanje monetarne politike, odnosno rasta monetarnih agregata na bazi pretpostavke o stabilnosti brzine opticaja novca je uprošćeno. Ako troškova inflacija dominira, onda se monetarna politika stavlja pred svršen čin jer mora pasivno da sledi rast nominalnog društvenog proizvoda. Monetarna komponenta rasta brzine opticaja novca pridružena nemonetarnim komponentama rasta brzine opticaja novca samo još više podstiče inflatorne pritiske, koji se "post festum" sankcionišu višom stopom monetarnog rasta.

Branko HORVAT*

DRUŠTVENO VLASNIŠTVO, KAMATE I ANTISOCIJALISTIČKO ZAKONODAVSTVO

Ja sam u stvari imao tri primedbe. Imao bih i druge, ali mislim da su ove tri najvažnije.

Prva primedba se odnosi na društvenu svojinu. Prvi ozbiljan rad o društvenoj svojini je u nas napisao Aleksandar Bajt daleke 54-te godine. I onda još nekoliko puta. I ja sam prihvatio tu nje govnu osnovu rada, a o čemu sam u više navrata pisao i definitivnu obradu dao u jednom poglavlju u knjizi o političkoj ekonomiji socijalizma. Ono što je interesantno u tome jeste da ni Bajta ni me ne nikad nitko niti je citirao, niti je napao. Jednostavno su nas ignorirali. A u isto vreme se, recimo, citirao Kardelj, koji zbrkano iznosi ideje o društvenoj svojini. Ljudi pokušavaju sami nešto da izmišljaju kao da nikad ništa o tomu nije bilo govoreno.

Ja to neću reproducirati, ali bih htio iskoristiti priliku da na jedan pojednostavljeni način pokažem u čemu se ta osnovna zbrka sastoji. Vrlo jednostavni razlog zbrke. Naime, brka se društveni karakter svojine, ne društvene svojine, svake svojine i njen formalno-pravni oblik. Te dve stvari uopće ne moraju da idu zajedno. I na tom pojednostavljenom nivou društvena svojina znači sljedeće: To je raspodjela prema radu plus samoupravljanje. Ako te dve komponente postoje, onda je svojina društvena; ako ne postoje, onda nije društvena bez obzira na to ko se u gruntovnim knjigama vodi kao formalno-pravni vlasnik. Da li je to država ili je Janko Janković, ili nekakvo poduzeće, kolektiv, kooperativa, bilo šta? I obrnuto. Ako nema raspodjele prema radu i nema samoupravljanja nego je, recimo, raspodjela prema kapitalu ili prema nekakvom monopolnom položaju, ili prema funkcionerskom položaju u strukturi vlasti, u jednoj etatističkoj državi, onda makar sve bilo nacionalizirano i da nema nikakvog privatnog poduzeća, dakle gruntovne knjige ukinute, to nema ničega zajedničkog sa društvenom svojinom. I ako društvenu svojinu na taj način, upravo svojinu općenito a društvenu svojinu posebno, definirate, onda dobijate vrlo jednostavnu korelaciju između svojine i tipa društveno-ekonomskog sistema koja se sasvim uklapa u Marksov način rezonovanja. Naime, privatnoj svojini odgovara kapitalizam, ne ovaj u gruntovnim knjigama, nego kao društvenoj kategoriji, državnoj svojini odgovara etatizam a društvenoj svojini odgovara socijalizam. I isto tako neke od tekućih kontraverzi vrlo je jednostavno rješavati; na

* Ekonomski fakultet, Zagreb

primjer, one ideje o nacionalnom kapitalu su direktno narušavanje principa društvene svojine makar da taj nacionalni kapital nije privatni kapital, makar da čak nije ni državni kapital, nego jeto kao narodno itd. To je narušavanje društvene svojine upravo zato jer narušava ovaj element raspodjele prema radu. Sve ove tvoje rente zbog lepog položaja i slivova Tare itd., sve se to elegantno rešava ako društvenu svojinu na jedan smišljeni način definira mo, a ne kako to rade Kardelj i još mnogi drugi.

Druga primečba se odnosi na kamatu. To je danas bilo nekoli ko puta apostrofirano. Mi smo o kamati imali jednu šaljivu diskusiju u Cavtatu, kad su napali Ruse da se služe kamatama, što je protiv raspodjele prema radu. I onda ovaj ruski profesor nije mogao da se snadje, pa sam ja morao da mu pomognem u toj diskusiji. Naime, kamata kao takva nema ništa nespojivo sa socijalizmom ili raspodjelom prema radu. I evo zašto. Ako ja hoću, recimo, za 3 godine da putujem u Kinu, a ne mogu sredstva za to izdvojiti iz tekućih prihoda, nego uštedim danas jednomjesečnu plaću i nakon 3 godine hoću da dignem tu jednomjesečnu plaću, onda u okviru ovog pristupa raspodjeli prema radu ja nisam dao pare i podigao pare, ja sam dao svoje radno vrijeme danas i nakon 3 godine hoću istoto radno vrijeme natrag. Međutim, produktivnost mog radnog vremena danas i produktivnost nakon tri godine sasvim je različita.

Prema tome, ako sam ja dao ove godine plaću od recimo 10 miliona dinara a produktivnost raste po 5% godišnje, za 3 godine to je 15%. To znači da će nakon 3 godine moja mjesečna plaća biti 10 miliona plus 15%, i ja to hoću natrag. Ako ja to ne dobijem, takva kamata koja proizlazi iz društvene produktivnosti, onda sam za više rada danas dobio manje rada nakon tri godine, a to nije raspodjela prema radu. A to je jedina mogućnost objašnjenja kamate. Niko još nije pokazao bolju mogućnost za formuliranje teorije vrijednosti koja bi dala kriterije za efikasnost investiranja, a lokaciju resursa itd. Da ne govorimo o tome dok knjiga ne izađe, pa onda, to je alokaciona kamata, to nije finansijski instrument.

Treća moja intervencija se odnosi, ja mislim da je jedino Ljubo o tome govorio, na to da imamo jedan administrativni sistem i kada bismo ove zakone koji postoje ukinuli, onda bi se cela stvar srušila. Imam takav utisak. I to je jedna tema o kojoj bi zbilja trebalo malo ozbiljnije raspraviti, jer kad malo udjete u tu problematiku, onda dobivate otprilike sledeći rezultat. Mi imamo toliko zbrkanih i kontradiktornih zakona, da kad bismo ih sve ukinuli imali bismo bolju situaciju, znatno bolju nego danas. To naravno nije optimum, to nije ono što se hoće, jer jedna lesefer privreda nije najbolja moguća privreda. Privredu treba regulirati. Ali način, kontradiktorni način na koji je naša privreda regulirana je takav da je nivo efikasnosti pao ispod lesefer privrede. I kao ilustraciju, više za "Jež" ili "Pavlihu" nego za ozbiljnu diskusiju, da iznesem konkretne situacije u kojima se čovek nalazi kad pokušava da nešto uradi u okviru ovog našeg regulativnog pravnog sistema. Iznosim tu ilustraciju iz sektora za koji se misli da je nakako privilegiran, naime, iz Sektora naučnog rada i Univerziteta. Jer da je privreda u tom pogledu sapeta, kontradiktorna, to svi znaju. Ali se misli nekako da ste vi na univerzitetu slobodniji, imate veće mogućnosti i tako dalje, što nije tačno.

Molim vas lepo, mi imamo konkurse na Univerzitetu inormalno bi bilo da se na te konkurse, bilo kakvi da su, mogu svi ljudi iz Jugoslavije koji su kvalificirani da se jave. Ti drugovi koji su kvalificirani ne sede uvek u svojim mestima, nego putuju po svetu. Nekad studiraju u Americi ili u Australiji, Kini, ili ne znam gde, a da pošaljete avionsko pismo tamo, treba otprilike 3 tjedna i da stigne natrag, 3 tjedna. Dok se oni upoznaju sa tima, donesu odluku treba još, recimo, mjesec dana, sve skupa najmanje 3 mjeseca da bi realno bilo moguće da dobijemo stvarno općejugoslovenski konkurs za jedno upražnjeno nastavničko mjesto.

I ja insistiram u mom savjetu na fakultetu da ubuduće stavi mo 3 mjeseca kao minimalni rok, a onda mi odmah kažu da je to nemoguće, to je zakon zabranio. Po zakonu, rok može biti samo mjesec dana. Zatim, svi oni koji su bili u Americi znaju da kategorija asistenta ne postoji. To je sasvim nepotrebna institucija. Posle diplomci cni najbolji se koriste kao asistenti, i samim time fakultet tu asistentsku plaću daje kao stipendiju da ti dobri mladi ljudi iz bilo kog kraja sveta, čak ne samo iz bilo kojeg sloja, mogu da dodju na studije.

I ja sam to pokušao da provedem kod nas. Uzeo sam stipendiju za asistente pripravnike našeg SIZ-a, našao jednu dobru studenticu, završenu, odavde iz Beograda, doveo je u Zagreb i dao joj da to radi, što se u stvari svugde na ozbiljnim školama radi. Otišao sam u Ameriku u uverenju da ona sad vježba kao asistent pripravnik svaki tjedan sa studentima prema onom programu koji smo utvrdili. Vratim se ja nakon dva mjeseca iz Amerike i konstatiram da niko sa studentima nije radio. Zašto? Zato jer je administracija Fakulteta zabranila asistentu pripravniku da drži vežbe sa studentima jer je to zakonom zabranjeno. Zatim smo organizovali poslediplomsku školu, koja na svim dobrim univerzitetima traje dvi je godine. Mi to ne možemo jer studenti ne mogu dobiti toliki dopust i tako dalje, pa smo sveli to na jednu i po godinu - i to traje još od vremena kad sam ja bio na ovom institutu čiju knjigu danas diskutiramo. Jedna i po godina studija, to je otprilike 900 sati predavanja. Prošle godine u Hrvatskoj je izašao zakon koji ograničava broj predavanja na poslediplomskoj školi na 450 sati predavanja. Drugim rečima, zabranjeno je učiti više nego što je propisano. I sad ćete vi misliti da li je fakultet i da li su ljudi zakonodavci. Čim je Zakon izašao, mene je Vjeće obavjestilo da imam da usaglasim ovaj moj poslediplomski program sa Zakonom. To znači likvidirati jedini ozbiljan poslediplomski program koji stoji.

Ili, za međunarodne konferencije u Evropi negde treba nešto malo deviza. Te devize mi koji putujemo po svetu imamo. Ali onda je ređ da kad dodješ kući da ti fakultet to refundira u dinarima. I mi se dogovorimo da to tako napravimo na našem fakultetu, i onda dodje obaveštenje od šefa računovodstva da je Služba društvenog knjigovodstva to zabranila, jer to ispađa kao subvencioniranje poduzeća u devizama, to je devizni posao koji se ne smije u dinarskim i tako dalje, da dalje ne pričam.

Dakle, ne ide. Zatim opet ovaj naš poslediplomski program, koji da bude dobar ne smije imati puno kandidata, ima svega 15 kandidata. Kao što znate, poslediplomski programi su izvori finansiranja za naše fakultete, to su obično vikend-programi koji imaju 40, 50 i više kandidata i na toj bazi je pravljen rentabilitetna

računica a meni Savjet veli da je to za nas nerentabilno, da mi ne možemo ovaj program da više finansiramo. I ja se onda dogovorim sa mojim kolegama da radimo badava. Obavestimo Savet da preda jemo badava. Prema tome, to sad postaje rentabilno. I onda nas obaveste da je to zabranjeno. Jer, prema ZUR-u, ne smeš raditi badava. Prema ZUR-u, mora te radna organizacija platiti, a onda ti to što si dobio daješ u fond zajedničke potrošnje. E ne može, to je protiv pravilnika. Pravilnik je donesen na zboru, a to treba 6 meseci, ili neznam koliko, dva puta da se to prodiskutira, referendum i tako dalje. Ni to nije išlo.

Ja ne znam da li ima smisla dalje da vam govorim o ovakvim stvarima. Ako ti zakoni funkcioniraju, recimo, u kakvu glupu situaciju ja dolazim kao urednik jednog naučnog časopisa. Opet je stvar za "Jež", možda ne treba dalje da govorim jer ste gladni. Da zaključim. Kad bismo sve ove zakone koji meni onemogućavaju bilo kakav normalan rad na Fakultetu ukinuli, ja mislim da se Ljubo slaže da bi odmah sutra dan mi radili neuporedivo bolje nego što radimo danas. Sve ove zakone koje sam sada naveo. Slična situacija je i u privredi. Naravno sve ne možemo ukinuti, to je pretjerao, ali moja je ocena kad bismo ukinuli negde oko 3 četvrtine paragrafa koji danas cirkuliraju u privredi, mi bismo sutra imali jednu eksploziju inicijativa koje sada nemamo. Očigledno, prvi korak nekakvom normaliziranju ove naše privrede jeste ukidanje intervencija administracije putem zakona. Da završim. Ljudi se pita ju otkud taj eufemistički normativizam u Jugoslaviji i taj pravni normativizam, neko je izračunao da imamo 5 miliona papira ili tako nešto, a od toga 100 hiljada državnih. Takve nekakve računice su radjene. Otkuda to? Odgovor je vrlo prost: zato što nemamo ni socijalističko niti socijalistički orijentirano društvo, nego imamo etatističku vodeću ekipu koja nakon 52-ge više ne može administrativno intervenirati, ali jednako tako ne veruje svom narodu i svojoj radničkoj klasi kao što ne veruju i ove druge etatističke ekipe istočno od nas, i onda je jedina mogućnost da oni kontroliraju taj narod i radničku klasu, da izdaju što više zakona. I onda jedan zakon o samoupravljanju kao što je ZUR, koji bi morao imati dve strane u kom su na broju sva prava koja radnici imaju u samoupravljanju, ima 600 i nekoliko paragrafa u kojima se normira šta sve oni ne smiju da rade, a ako hoće da rade, onda moraju da rade onako kako im država diktira. Naš osnovni problem nije uopće ekonomski problem. Naime, da bismo pronašli kako treba organizirati ovaj sistem da funkcionira, to mi odlično znamo. Naš osnovni problem je ovaj politički problem; kako da se rešimo ideologije i prakse etatizma koji smo formalno likvidirali 52-ge godine a koji nam se ponovo 74-te godine vratio i formalno i neformalno u ovim oblicima od kojih sam neke svojim humorističkim primerima ilustrirao.

ZAKLJUČNA REČ

Ljubomir MADŽAR

Meni je ostalo da kažem nekoliko reči i u zaključku. Prvo bih hteo da konstatujem da su medju nama dobrim delom izražena slaganja ali ni neslaganja nisu zanemarljiva. Ni ova diskusija nije, dakako, raščistila ta neslaganja. Uostalom, bilo bi iluzorno očekivati da u toku jednog prepodneva raščistimo razlike koje traju godinama. Medjutim, to me ne baca u brigu, jer mi se čini da put ka istini vodi upravo sučeljavanjem različitih ideja i različitih shvatanja, dakle, baš kroz neslaganja, a nikako kroz jedinstvene stavove o svim pitanjima. Ja sam nekoliko puta isticao, a i sad bih želeo da istaknem, da ne bih voleo da živim u društvu u kome bi vladala jednodušnost i u kome bismo svi jednako mislili o svim pitanjima. Uostalom, u našoj prošlosti postojalo je razdoblje kome su pečat davala posvemašnja i vrlo gromka slaganja, ali na to vreme danas mislimo bez imalo nostalgije.

Branko je u svojoj prvoj diskusiji pomenuo jednu važnu stvar sa kojom se ja duboko slažem, a to je da je neznanje jedan od ograničavajućih činilaca u oblikovanju racionalnog privrednog sistema. Medjutim, on je rekao da tu postoji sistem koji je u principu dobar, progresivan i efikasan, ali, pored ostalog, zbog neznanja nije operacionalizovan na odgovarajući način. A to me navodi na pitanje: da li je onda taj sistem, koji je potencijalno tobože dobar, doista dobar "hir et nune", ali traži više znanja nego što ga mi imamo u aktuelnom okruženju u kome organizujemo privredne procese? Drugim rečima, da li smo mi u pravu da ignoriramo jedno važno ograničenje koje se postavlja prilikom pune operacionalizacije takvog sistema? Nasuprot ovom shvatanju hteo bih da istaknem stav da ne može biti dobar sistem koji je toliko zahtevan u pogledu resursa u kome toliko oskudevamo, a to je u ovom slučaju upravo znanje.

ŠOŠKIĆ

Pa mi znanje imamo, ali ga ne primenjujemo.

MADŽAR

Iz ovih naših dilema i nesuglasica ja bih ipak izveo zaključak da o nekim bitnim stvarima nemamo ni izdaleka dovoljno znanja. Narocito kad su u pitanju problemi koji postaju sve veći sve složeniji u ovom inflacionom zamešateljstvu koje u brojnim dimenzijama prevazilazi mogućnosti naših sagledavanja različitih mehanizama i pronalazjenja odgovarajućih rešenja. Naveo bih kao ilustraciju samo jedan primer. Mi smo pre tri-četiri godine prešli na tzv. realne kamatne stope. Tu je Dragoljub Stanišić, koji je po mom saznanju prvi pisao o tom više nego ozbiljnom problemu. U prvi mah taj problem niko nije sagledao. Svi su uključujući i nas profesionalce poverovali da se on može rešiti na taj način što ćemo nominalne kamatne stope fiksirati na nivou stopa inflacije uvećanih za

odredjeni broj procenata. Trebalo je da to isprobamo na živom tkivu naše privrede, da se usput produkuju fantastične deformacije računa uspeha i bilansa stanja u našim organizacijama, da se izazovu grdni poremećaji u celoj privredi, da dodje do šteta o čijem redu veličina ni danas nemamo predstavu pa da tek onda dodjemo do saznanja da jedan takav mehanizam ne može da funkcioniše i da je, ukoliko uopšte postoji, potrebno neko drugo rešenje.

Mi još ne znamo kakvi će sve rezultati proisteći iz ovog novog mehanizma.

Nedovoljno je poznato a još manje uvažena činjenica da od principijelnog rešenja do njegove praktične implementacije morada se predje veoma dug put. Taj put profesionalni ekonomisti idući, rekao bih, linijom manjeg otpora lagodno i elegantno ignorišu. Čini mi se da se najteži deo posla - kako ta načelna opredeljenja pretvoriti u praktična rešenja - prepušta ljudima o čijem profesionalnom znanju i stručnom nivou nemamo dobro mišljenje. Usput, ignorišemo strahovite probleme koji se postavljaju upravo u sferi praktičnog izvodjenja. Takav stav je društveno štetan i intelektu alno nepošten. Iako znam da se s tim mnogi neće složiti, ja sam čvrsto uveren u to da za mnoge probleme nemamo dovoljno znanja.

Problem neznanja nije isključivo naš. Čak i naši savetodavci i svojevrzni mentori iz Medjunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke - koji u proseku znaju više od nas, a ponekad se prave da znaju i znatno više nego što znaju - nisu naslutili ovaj grdni problem koji je morao proisteći iz tog našeg naivnog uverenja da realne kamatne stope možemo podići na nivo inflacije ili viši i da tako uredimo dužničko-poverilačke odnose. Ispostavilo se da u tom slučaju kamatna stopa obavlja dve funkcije - svoju klasičnu funkciju kamatne stope i funkciju revalorizacije dužničko-poverilačkih odnosa. Dakle, realne kamatne stope su sigurno nezaobilazni imperativ, ali se do njih ne može doći onako kako smo to mi pokušali. Ogromne štete koje su nanese privredi žalosna su cena našeg neznanja, i zato ekonomisti ne mogu tvrditi da znanje nije ograničavajući faktor i od tih šteta istovremeno prati ruke. Ne mogu.

HORVAT

Nisi ga razumeo. To je jedan drugi metodološki problem, ali ekonomisti tu zaista nisu odgovorni, jer Bajt je odmah na to reagovao i upozorio.

MADŽAR

Prvi koji je na to reagovao jeste, koliko sam i ja mogao da pratim, Dragoljub Stanišić, i to otprilike 1983. godine, nisam sa svim siguran. Bajt se, međjutim, tek naknadno uključio u tu diskusiju, i to, izgleda, nezavisno od Stanišića.

HORVAT

Onda su Bajt i Stanišić reagovali i niko ih nije zarezivao.

MADŽAR

Sa zakašnjenjem. Kad je već stvar bila krenula u implementaciju.

HORVAT

Da ih je neko pitao ranije, onda bi ranije reagovali.

Samo drugo pitanje je ipak metodološkog karaktera. Odvojena revalorizacija smanjuje pa onda opterećuje privredne organizacije u prvim otplatnim periodima.

MADŽAR

To nije problem, Branko.

BRANKO

Ne, ali ipak ne treba negirati potrebu realne kamate. Bilo kako.

MADŽAR

Pa to niko ne negira. Taj početnički nivo smo prevazišli. Mislim da niko više ne pati od te dečje bolesti kao što je negira nje potrebe za realnom kamatom.

Problem se postavlja na nivou operacionalizacije, koji je bitno drukčiji.

HORVAT

Radi se o valorizaciji duga umesto dodavanja inflatorne stope.

MADŽAR

Sad je već i Savezno izvršno veće pripremilo neke propise sa ciljem da se taj problem reši na principijalno drukčijoj osnovi. Ići će se na vankamatnu revalorizaciju dužničko-poverilačkih odnosa a kamati će se vratiti njena normalna funkcija. Međjutim, čujem od ljudi koji se dnevno bave ovim pitanjima da su se ponovo pojavili problemi sa kojima se nije računalo. Ali je činjenica...

HORVAT

Ali mi ne znamo unapred da će ovo rešenje koje je sad SIV dao stvoriti kaos u privredi, ovo vanknjigovodstveno revaloriziranje.

Svaki računovođa će to reći.

MADŽAR

Ovo rešenje ne pati od onih principijelnih defekata od kojih pati prethodno, koje se svelo na jednostavno podizanje kamatne stope na nivo stope inflacije.

HORVAT

A ima drugih defekata za koje sad znamo a ne možemo ništa uraditi.

MADŽAR

Ja mislim da se pre primene neki defekti uz stepen nerazumevanja privrednih procesa (i njihovu veliku složenost) kojima vla

da profesija prosto nisu mogli naslutiti. Savezno izvršno veće je angažovalo neke od najkompetentnijih ljudi, mislim da je pored ostalih učestvovao i Stanko Radmilović, za koga znam da spada među one koji ponajviše znaju o tome. Tu je, potom, bio i Neven Mates. Angažovani su doista najkompetentniji ljudi. Bolju grupu ja ne bih mogao da komponujem. Oni su otklonili pomenuti principi jelni nedostatak, ali su novi posve nepredvidjeni problemi već na pomolu. Poslovni ljudi u bankama i privredi već se hvataju za glavu ističući da se umesto fiktivnog dohotka, koji je bio toliko karakterističan za dosadašnja rešenja, u novom sistemu javljaju fiktivni gubici.

Nemam, međutim, nameru da zapodevam diskusiju o pitanju revalorizacije, koje sam naveo samo kao ilustracije. Želim da istaknem znanje kao fundamentalni ograničavajući faktor koji karakteriše sva područja društvenog života. To se u nas ne uzima dovoljno u obzir. Upravo zbog toga opasna je i nezdrava naša preterana orijentacija na društveni inženjering. Tamo gde nije jasno kakve će efekte dati mehanizmi koje predlažemo i mere koje preduzimamo, treba ići na minimiziranje svih oblika intervencije i prihvatiti kao temeljno načelo ekonomske politike stav da ljude treba pustiti da rade i da država, ako već ne može da im pomogne, ne treba bar da im odmaže u njihovoj aktivnosti.

Takodje je tačno da znanja ima više nego što je upotrebljeno, ali kad bi ga bilo i više, više bi se i koristilo. Povrh toga, neki problemi su toliko narasli da ni upotreba celokupnog raspoloživog znanja ne može sa razumnom sigurnošću da da zadovoljavajuće rezultate. Zamešateljstvo u kome smo se našli isuviše je veliko da bi nam raspoloživo znanje pružilo pouzdan oslonac.

ZORAN VIDOJEVIĆ

Osim toga, postoji stari problem odnosa znanja i moći.

ČASLAV OČIĆ

Mogu li ja da pitam? Da nije to možda u vezi sa ciljevima koji se postavljaju, jer ima nerešenih ciljeva?

MADŽAR

To je takodje rezultat neznanja. Samo neznalica može da postavi ciljeve koje nije kadar da ostvari.

ČASLAV OČIĆ

Recimo da je tako, mada nisam siguran u to.

MADŽAR

Ja ne kažem da se sve svodi na neznanje. Naravno da politički faktor moći i interesa igra veliku ulogu, ali sve i kad toga ne bi bilo, mi bismo brzo naišli na barijeru neznanja, kao što se to na brojnim segmentima ekonomske politike i privredno-sistemske izgradnje zapravo i desilo.

ŠOŠKIĆ

Koje bi znanje rešilo, recimo, taj problem ovladavanja celinom dohotka? Nije li to rezultat neznanja? Može li se ta parola

pojavititi, na primer, u nekoj kulturnijoj sredini, u jednoj sredini u kojoj je opšti nivo ekonomske i opšte kulture osetno viši? Mislim da ne bi imala šansu. U nas može da tavori, da se vuče kroz glasila, da živi, vegetira i da deluje na neki način, ali drugde ja mislim da ne bi mogla.

MADŽAR

To je onda jedno semantičko pitanje.

ŠOŠKIĆ

Nije to semantičko. Zašto?

MADŽAR

Jeste.

ŠOŠKIĆ

Znači i ono što se izdvaja, izdvaja van ličnih dohodaka, van akumulacije itd., ono što se izdvaja za opštu i zajedničku potrošnju, to treba da bude rešavano na nekom širem društvenom nivou. Tu bi i radnici kao delegati učestvovali i koncipirali privredni sistem i rešenja i u domenu poreza, doprinosa i slično.

MADŽAR

Ako to tako tumačimo, onda kad god kažemo da radnik nije ovladao celinom dohotka, mi zapravo podrazumevamo da nemamo demokratski politički sistem kroz koji se valjano odlučuje o nekim opštim komponentama upotrebe dohotka i njegovog trošenja. Onda to treba tako reći, ali to onda nije neposredno ovladavanje od strane radnika, što je kao ideja očita besmislica.

Prema tome, iz ozbiljnih ograničenja koja se javljaju u sferi znanja ja izvlačim zaključak da treba ići na generalno smanjenje intervencije. To je konzistentno sa onim što je rekao Branko Horvat da bi bilo neophodno da naše društvo drastično smanji broj važećih paragrafa. U takvom zahvatu ne bi bilo većeg rizika, jer ne verujem da bi stvari mogle da budu lošije nego što su sada, sa tim svekolikim paragrafima. A sve je to rezultat jednog, rekao bih, arogantnog stava da smo mi u stanju svesno da usmeravamo društveni razvitak. To je izraz i rezultat one romantike koja se u nas pojavila neposredno posle rata, a i drugde u ranoj fazi socijalizma, kada se mislilo da se može leteti do neba i da svi procesi mogu da budu pod svesnom društvenom kontrolom. To je bilo vreme kad se verovalo da će društvena svest prevazići anarhiju decentralizovanog odlučivanja. Mislim da smo sad gorkim iskustvom poučeni da takvo rezonovanje ne važi i da je veoma naivno. U krajnjoj liniji, ovakvo rezonovanje odražava naše neznanje, neznanje društva u celini.

I posle ovih diskusija ja sam ostao s nekim dilemama. Osvrnuću se ukratko na diskusiju druga Zelića. Drug Šuvaković će naknadno dati svoj pisani prilog pa on neće moći da bude predmet ovog mog osvrtu. Bez ustezanja mogu da kažem da on spada među najbolje poznavaoce Zelićevih radova i teško da je ijedan njegov značajniji stav mogao da mi promakne. Pratim ga takoreći od malih nogu.

Na prvom mestu treba uvažiti vrlo ozbiljan problem praktične primene cene upotrebe s obzirom na valorizaciju osnovice. U prirodi je našeg sistema da je eksploatacija novoizgrađenog objekta odvojena od akta njegovog stvaranja. Mi ne možemo nikad obezbediti da svi radni kolektivi budu u situaciji da koriste objekt o kome su investicionu odluku i sve ono što ide s njom sami donosili. To znači da je u prirodi sistema da radnici eksploatišu objekt o čijem je osnivanju neko drugi doneo odluku. Budući da se takve odluke donose u jednom stohastičkom ambijentu, različite odluke biće različito uspešne, i to kako zbog subjektivnih faktora i kvaliteta odluke tako i zbog objektivno nepredvidivih promena u eksternom okruženju. Ako se kao osnovica uzme nabavna ili neka druga početna vrednost, kolektivi su automatski stavljeni u nejednak ekonomski položaj. Uveren sam da se takav sistem teško može održati, jer onaj koji je iz šešira izvukao nepovoljno preduzeće neće pristati da plaća isti iznos kao onaj kome je dopalo povoljno preduzeće, tj. preduzeće koje se naknadno pokazalo kao dobra investiciona alternativa.

Ovaj problem se u kapitalizmu uopšte ne postavlja. Tamo se radnici plaćaju prema nekim ugovorenim nadnicama bilo da je posređi kolektivno pregovaranje ili ne, a sav kasniji rizik valorizacije je uložnog kapitala snose vlasnici. Ako se desi da je ta odluka neefikasna, onda će se ispostaviti da je to preduzeće manje rentabilno i njegova vrednost valorizovana preko akcija na tržištu kapitala biće za toliko manja. Biće bez roptanja prihvaćena činjenica da je u pitanju zla sreća. Kad bi se moglo udesiti da svakiradnik dobije u finansijskom obliku svoj deo kapitala, jer to je onda savršena jednakost, pa da sam bira kako će svoj deo da uloži, onda bi bio sam kriv ako se nađe u neefikasnom preduzeću. A šta da radimo kad radni staž traje 40 godina i kad samo zbog toga nekih 2,5% radnika u proseku napušta postojeće kolektive i da dolaze novi? Ovi novi radnici očigledno nemaju nikakve veze sa odlukom o osnivanju preduzeća, te se postavlja pitanje: zašto bi bilo prihvatljivo da se već u startu izdiferencira njihov ekonomski položaj? Tu ja vidim gotovo nesavladivi problem.

Sledeći problem vidim u nekim specifičnim teškoćama koje se javljaju u nas a ne zapažaju se u drugim tržišnim privredama. Na primer, u standardnoj tržišnoj privredi ne javlja se problem kako iz dohotka očistiti one egzogene uslovljene komponente dohotka koje su rezultat više tehničke opremljenosti, ili bolje snabdevenosti prirodnim resursima, ili boljom tržišnom ili tehnološkom situacijom? Taj problem se kod takvih privreda ne postavlja zato što postoje vlasnici koji ulažu, koji su nosioci privredne inicijative i preduzetništva, koji snose rizik i koji ubiraju efekte manje ili više samerljive s kvalitetom svojih odluka. Sreća tu ta kodje igra dosta značajnu ulogu. U nas taj problem mora nekako da se reši, jer mi ne možemo dozvoliti da neko radeći sa društvenim sredstvima ima dvostruko veći dohodak nego drugi koji takodje radi sa društvenim sredstvima. Medjutim, pravo rešenje za sada nije još ni na pomolu i sa razlogom se čak može postaviti i pitanje njegove egzistencije.

Drugi krupan problem jeste Vordov paradoks. Ne javlja se u kapitalističkom sistemu, i to prosto zbog toga što tamo preduzetništvo nije institucionalnom regulativom vezano isključivo za jedan faktor. U nas je pitanje preduzetništva tako uradjeno, prvo,

da svaka jedinica rada mora da bude nosilac preduzetništva i, drugo, da preduzetništvo može da padne samo na rad i ni na jedan drugi faktor. Uspostavljena je, dakle, jednoznačna korespondencija između rada i preduzetništva, i u takvoj situaciji funkcija cilja očigledno ima oblik količnika i neminovno vodi dobro poznatim perverznm konsekvencama.

Branko Horvat je rekao da u tržišnim privredama kapitalista uvek ima opciju da, pored sopstvenog kapitala, angažuje i izvesnu količinu dodatnog kapitala. On je sad to ograničio i rekao da će banke posle izvesne granice pristupiti racioniranju. No i to već pokazuje da nema mesta punom ispoljavanju Vordovog paradoksa. Jedan deo kapitala ne javlja se u ulozi nosioca preduzetništva i ta fundamentalna činjenica ima dalekosežne implikacije. Nasuprot tome, u našoj privredi samoupravni radni kolektiv ne može na tržištu rada angažovati nijednog radnika po ugovorenoj najamnini. Zahvaljujući tome što kapitalistički preduzetnik može izvesnu, makar i ograničenu količinu kapitala dopunski angažovati, njegova funkcija cilja preobražava se od funkcije tipa količnika u standardnu funkciju rezidualne dobiti koja produkuje normalne reakcije na tržišne signale.

Zbog ovoga i drugih defekata teret na ekonomskoj politici mnogo je veći nego što bi inače morao da bude. Iskustvo nas, medjutim, uči da nemamo neograničenu sposobnost vođenja ekonomske politike, naročito ne neograničenu sposobnost vođenja razumne i efikasne ekonomske politike. Mislim da je vrlo loše to što nam je sistem tako koncipiran da traži previše onoga čega mi nemamo, tj. traži previše ekonomske politike. Bilo bi neuporedivo lagodnije kad bismo imali sistem koji ne samo da ne traži ekonomsku politiku, nego je robustan u smislu da može da otpri i neizbežne greške ekonomske politike. Nama je potreban upravo takav sistem.

Jasno je da se sistemi razlikuju u pogledu mere u kojoj zahtevaju ekonomsku politiku. U toj dimenziji naš sistem se pokazuje kao izrazito inferioran. Zahtevanost u pogledu upravljanja je slaba karakteristika svakog sistema, a privredni sistemi nisu na tom planu nikakav izuzetak.

HORVAT

Mi nemamo takav sistem, nego imamo takav narod i to je konstatovano u onoj diskusiji da se uz sve te organizacione promene ništa suštinski ne menja.

ŠOŠKIĆ

Nikad se ne može uspostaviti takav savršen privredni sistem da ima određene ugrađene stabilizatore koji bi zamenili mere ekonomske politike.

MADŽAR

To je sasvim tačno, ali ovde je reč o meri. Sigurno je da nisu svi sistemi jednaki po tome koliko se naslanjaju na ekonomsku politiku. Baš to je izrazita slabost našeg sistema.

Mislim da je upravo to naš problem. Naš sistem nije, na žalost, postavljen tako da bi se privrednim subjektima mogla osigurati puna autonomija u relevantnim domenima njihovog poslovnog odlučivanja. To najbolje pokazuje diskusija prof. Šoškića, kao i

Dugoročni program ekonomske stabilizacije u kome je predloženo da se akumulacija zaštiti jednim čisto administrativnim mehanizmom. To je ono rešenje prema kome se, pre nego što se pristupi eventualnom povećanju ličnih dohodaka, mora prvo namiriti dug prema društvenom kapitalu, i to tako da se on reprodukuje u proširenim razmerama. A zašto mi to činimo? Takva jedna odredba bi u Marksovom sistemu, kakav je opisan u *Kapitalu* bila potpuno besmislena. To je zbog toga što su ti kapitalisti prave mašine za akumuliranje. Na tom planu očitu superiornost pokazuju i kasnije, modifikovane varijante kapitalizma zahvaljujući tome što privatna svojina na kojoj se temelje produkuje posredno ili ne posredno dovoljnu stimulaciju i za širenje kapitala, i za njegovu efikasnu upotrebu. Od takvih subjekata sigurno ne treba štiti akumulaciju. Mi smo, međutim, u Dugoročnom programu, a verovatno ćemo i u zakonima koji će iz njega proisteci, nametnuti tu obavezu prosto zato što ne verujemo privrednim subjektima, i to s dobrim razlogom. U osnovu sistema nisu ugrađeni takvi motivacioni činioci koji bi uslovlili ponašanje slično ponašanju kapitalista u Marksovom sistemu. Jasno definisano, administrativna intervencija rezultat je odsustva vere da bi društveni ciljevi na ovom važnom području mogli da se realizuju na bazi spontanog ponašanja.

Ja mislim da su za odsustvo autonomije, u krajnjoj liniji, odgovorna ranije pomenuta fundamentalna ograničenja. Pri sadašnjim rešenjima odluke koje bi oni autonomno doneli ne bi bile racionalne ni sa individualnog, ni sa društvenog stanovišta. Posle reforme 1965. godine sećam se da smo promenili sistem raspodele, i to tako što smo promenili odnose u raspodeli u prilog privrede. Teorija je bila da će privreda samoinicijativno oformiti akumulaciju, koja je do tada formirana na drugi način. No šta se desilo? Akumulacija se prelila u lične dohotke kroz jednu erupciju koja je bila bez presedana u našem dotadašnjem privrednom razvoju. Nešto slično se desilo i nedavno, početkom prošle godine, što neki povezuju sa odredjenim kongresima. Ponovo je došlo do prave erupcije ličnih dohodaka, do takve erupcije koja je maltene potkopala finansijsko biće i razjela životno tkivo naše privrede.

Ne mogu a da nešto ne kažem i povodom takozvanih tržišnih faktora proizvodnje. Vlada Gligorov je vrlo razložno i stvarno do padljivo govorio o tim stvarima. Ako ćemo ići za efikasnošću, ostavimo se ideoloških pitanja i nedoumica u vezi sa (ne)mogućnošću smeštanja nekih rešenja u definiciju socijalizma. Ja na to mogu da kažem samo da mi u tom slučaju prestaje da bude jasno šta je to socijalizam. Da li je prihvatljivo ignorisati fundamentalna institucionalna opredeljenja socijalističke (ili, mutatis mutandis bilo koje druge) zajednice, ili čak makar i prećutno tretirati kao razradu postojećih mehanizama, što sa njima očigledno nije kompatibilno. Ako se ispostavi da su neke, makar, i važne, komponente institucionalne osnove socijalizma u opreci sa ekonomskom efikasnošću, to će morati eksplicitno i pošteno da se kaže.

Kada nešto predlažemo, moramo početi od nekih društvenih opredeljenja i moramo ih respektovati kao ograničenja. Pretpostavljamo da ne možemo predložiti prelazak u kapitalizam sve i kad bi se posve rigorozno moglo dokazati da je to najefikasnije. Moramo biti sasvim načisto s tim kako sagledavamo ta opredeljenja i u kojoj meri respektujemo ograničenja koja iz njih proističu. Meni se čini da bi ugrađivanje nekih mehanizama mobilnosti zasnovanih na

dohotku po osnovu svojine bilo u sukobu ne samo s našim socijalističkim opredeljenjem, opštim i samoupravnim, nego i sa zdravom pameti, i sa elementarnim poimanjem morala. Ako bi se dozvolilo da, recimo, radnici u jednom preduzeću raspolažu društvenom svojinom i ustupajući deo tih sredstava nekom drugom preduzeću ostvaruju za sebe dohodak po osnovu svojine, bio bi to poraz ne samo socijalističkih načela nego i mnogo starijih - načela pravičnosti i zdravog razuma. Čini se da je od takvog rešenja daleko razumniji i pravičniji kapitalizam, jer se neradni dohoci stižu po osnovu svojine koju su pojedinci legitimno stvorili svojim radom ili eventualno nasledili. Tu bar nema hipokrizije pri kojoj se pod socijalističkom protura privatizovano prisvajanje za koje ne može da se nadje nikakvo etičko, čak ni logičko opravdanje.

UPOZNAJTE SE SA AKTUELNIM SADRŽAJEM

E K O N O M S K E M I S L I

Radovan KOVAČEVIĆ*

SPOLJNOTRGOVINSKE PERFORMANSE I PERSPEKTIVE ZADUŽIVANJE JUGOSLAVIJE DO 1990. GODINE

1. OPŠTE KARAKTERISTIKE SPOLJNOTRGOVINSKE RAZMENE I ZADUŽIVANJA U INOSTRANSTVU

Stepen uključenosti jugoslovenske privrede u međunarodnu trgovinu kao i generalne performanse ove sfere privrednog sistema mogu se sagledati u tabeli 1, na stranicama 1a i 1b.

Pregled u tabeli 1 pokriva vremenski horizont od 1975. do 1985. godine. Analiza prezentiranih podataka treba da pruži realističan okvir koji, zajedno sa očekivanim promenama u međunarodnom ekonomskom okruženju, može poslužiti kao prihvatljiva osnova za adekvatno projektovanje domaće ekonomske politike.

Najmarkantnija karakteristika platnog bilansa Jugoslavije u celom posmatranom periodu ogleda se u deficitu trgovinskog bilansa u svakoj pojedinačnoj godini. Ostvareni deficiti su bili snažan generator formiranja negativnog salda bilansa tekućih transakcija u većem delu ovog perioda, što je rezultiralo u porastu zaduženosti prema inostranstvu.¹

U obuhvaćenom desetogodišnjem periodu deficit trgovinskog bilansa je imao dve, po smeru i kvalitetu suprotne tendencije. Prvi potperiod od 1975-1979. godine obeležen je rastućim deficitom koji je kulminirao u 1979. godini na nivo od 7,2 milijarde dolara. Zatim je usledio trend dinamičnog smanjivanja deficita i njegovog svodjenja u okvire od 1,5 milijardi dolara u 1985. godini.

I pored činjenice da je vrednost izvoza u potperiodu 1975-1980. godine rasla po prosečnoj godišnjoj stopi od 17,1% što je bilo za nekoliko procenata dinamičnije od rasta uvoza po stopi od 14,4%, pokrivenost uvoza izvozom je, uz oscilatorno kretanje, u 1980. godini sa 59,6% bila veća samo za 6,7% u odnosu na 1975. godinu.

Medjutim, u vremenskom segmentu 1980-1985. godine ostvareni su divergentni trendovi u izvozno-uvoznoj dinamici - izvoz je ra-

* Institut za spoljnu trgovinu, Beograd

¹ Šire o uzrocima formiranja neravnoteže u trgovinskom bilansu videti: O. Kovač, *Spoljnoekonomska ravnoteža i privredni rast: Problemi i iskustva Jugoslavije*, III izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 1982, ss. 177-217.

stao po prosečnoj godišnjoj stopi od 3,4%, dok je uvoz opadao po stopi od 4,2%. Kao rezultat ovih procesa porastao je stepen pokrivenosti uvoza izvozom sa 59,6% iz 1980. godine na 87,5% u 1985. godini. Treba naglasiti da je u istom periodu pokrivenost uvoza izvozom prema konvertibilnom području porasla sa 50,6% iz 1980. godine na 79,4% u 1985. godini. Ovaj porast pokriva se dovodi u vezu sa prosečnim godišnjim rastom izvoza od 2,9% u odnosu na 1980. godinu i padom uvoza po stopi od 6,2%, što u apsolutnim vrednostima znači da je izvoz na konvertibilno područje u 1985. god. bio samo za 850 miliona tekućih dolara veći od istog agregata u 1980. godini. Na strani uvoza je ostvaren pad vrednosti od 3,1 milijardu dolara.

Znatan deo deficita trgovinskog bilansa sve do kraja 1982. godine finansiran je suficitom u bilansu nerobnih transakcija, dok je počev od 1983. godine suficit nerobnih stavki platnog bilansa u potpunosti finansirao deficit trgovinskog bilansa - i sa pokrivenošću trgovinskog deficita u 1985. godini od 154,7% omogućeno je formiranje suficita bilansa tekućih transakcija u iznosu od 833 miliona dolara. Premda su faktorske i nefaktorske usluge pokrivanjem spoljnotrgovinskog deficita omogućile kvalitativnu promenu salda bilansa tekućih transakcija posle 1982. godine, ipak se ne bi smeo prećeniti doprinos suficita uslužnih delatnosti. Naime, u periodu od 1980-te godine prihodi od turizma su imali opadajući trend, a sličnu sudbinu dele i prihodi od transportnih usluga. Ako se ovome doda i činjenica apsolutnog pada prihoda doznaka jugoslovenskih radnika počev od 1981. godine, od 5,1 milijardu dolara na 2,7 milijardi dolara u 1985. godini, postaje jasnija konstatacija o trendu pada relativnog značaja uslužnih delatnosti zastavne platnog bilansa. Stoga se pozitivni rezultati u bilansu tekućih transakcija ostvareni u poslednje tri godine moraju prvenstveno dovesti u vezu sa oštrim reduciranjem trgovinskog deficita sa nivoa od 7,5 milijardi dolara u 1979. godini na 1,5 milijardi dolara u 1985. godini. Rasterećenje domaće privrede izazvano padom navedenog deficita reflektuje se u padu učešća deficita trgovinskog bilansa u domaćem društvenom proizvodu sa 11,8% u 1979. godini na 2,5% u 1985. godini.

Ipak se mora ukazati i na okolnost da je proces sužavanja trgovinskog deficita bio usmeren na razmenu sa konvertibilnim valutnim područjem. To pokazuje podatak da je vrednost robnog izvoza na konvertibilno područje u 1985. godini bila samo za 74,4 miliona tekućih dolara veća od vrednosti iz 1981. godine, dok je vrednost uvoza sa istog područja i za isti period smanjena za 3,5 milijardi dolara. Time je u 1985. godini deficit robne razmene prema konvertibilnom području iznosio 1,7 milijardi dolara. Prethodno prezentirana slika pruža osnov za zaključak da je proces reduciranja spoljnotrgovinskog deficita bio zasnovan na smanjivanju uvoza sa konvertibilnog područja, što ima odgovarajuće posledice na dinamiku domaće privredne aktivnosti, a u krajnjoj instanci i za kretanje izvoza.

1.1. Spoljnotrgovinska razmena u periodu 1975-1979. g.

Nesklad u dinamici izvoza i uvoza robe do 1975. godine i formirani deficit kao najizraženiji oblik strukturne neravnoteže platnog bilansa pri višestrukome porastu cene nafte u 1974. godini bi-

li su ubedljivo upozorenje za potrebu smanjivanja deficita robne razmene. Nepovoljne eksterne okolnosti u 1974. godini, reprezentovane porastom cene nafte i drugih sirovina, uslovile su porast uvoznih cena Jugoslavije za 46%, dok su izvozne cene porasle za 32%. Neravnomerna dinamika cena je bila praćena neujednačenim rastom fizičkog obima izvoza i uvoza. Dok je uvoz fizički porastao za 13%, povećanje izvoza je bilo samo 1,1%, što je zajedno sa cenovnim efektima doprinelo formiranju visokog trgovinskog deficita od 3,7 milijardi dolara. Ni nominalni porast deviznog nerobnog priliva u istoj godini za 24% nije bio dovoljan za pokriće deficita robne razmene, pa je formiran deficit bilansa tekućih transakcija od oko 1,2 milijarde dolara.²

Upozoravajući signali i nepovoljna kretanja u sferi ekonomskih odnosa sa inostranstvom u 1974. bili su odlučujući razlog da domaća ekonomska politika usvoji orijentaciju za smanjivanje deficita robne razmene, koja se oslanjala na reduciranje uvoznih tokova uz široku podršku izvozne ekspanzije. Međutim, politika supstitucije uvoza nije izbegla očekivan rizik pogoršanja izvoznih performansi domaće proizvodnje, što se neizbežno odrazilo i na izvozne prihode. Posle kratkotrajnog poboljšanja u 1975. godini i nešto snažnijeg porasta deviznog priliva u 1976. godini, što je rezultiralo iz fizičkog porasta izvoza od 13% i pada uvoza od 10%, kao i jednog procentnog bržeg rasta izvoznih u odnosu na uvozne cene, usledio je period od tri godine (1977-1979.) kada su izvozni prihodi po robnom osnovu rasli po stopi od 13,7% godišnje, dok su plaćanja za robni uvoz sa 20,6% godišnje rasta znatno nadmašila izvozne prihode. Novo povećanje cene nafte u 1979. godini, kao i porast fizičkog uvoza od 21%, uz neadekvatnu supstituciju uvoza nafte, imali su za posledicu porast trgovinskog deficita na nivo od 7,2 milijarde dolara i deficita bilansa tekućih transakcija na nivo od 3,7 milijardi dolara u 1979. godini.

U skladu sa autarkičnim tendencijama razvoja domaće privrede u periodu 1975-1979. godine, nije došlo do smanjivanja potrošnje naftnih derivata, što se inače odigralo u zapadnoevropskim zemljama. Tako je u zapadnoevropskim zemljama fizička potrošnja nafte u periodu 1973-1980. godine opala za 6%, a u istom periodu potrošnja u Jugoslaviji porasla za 37%.³ Učešće uvoznog sadržaja u jugoslovenskoj energetske potrošnji se povećavalo sa 31,9% u 1970. na 45,8% u 1979. godini.⁴ Sem navedenog razloga, koji je u veli-

² Navedeni pokazatelji za 1974. godinu su iz: SZS, *Statistički godišnjak Jugoslavije*, 1976.

³ Zahvaljujući opadanju fizičke potrošnje nafte u OECD zemljama period posle 1974. godine je karakterističan po padu koeficijenta elastičnosti uvoza nafte u odnosu na rast bruto društvenog proizvoda. Radi ilustracije, koeficijent elastičnosti za SAD, Italiju i Kanadu u periodu 1963-1975. godine je iznosio 1,51; 1,44; 0,93 posmatrano respektivno, dok je u periodu 1974-1984. godine došlo do pada elastičnosti: 1,13; 1,23; 0,48 za iste zemlje, posmatrano respektivno. Jedino je u SR Nemačkoj porasla elastičnost sa 1,25 na 1,41 u istom posmatranom periodu (OECD, *Industrial Policies, Developments and Outlook in OECD countries: Annual Review 1986, Paris, 1986, p. 96*).

⁴ M. Kovačević, "Ekonomske odnose sa inostranstvom kao element privredne krize u Jugoslaviji", *Kriza jugoslovenskog ekonomskog sistema: Uzroci i perspektive*, SANU, *Ekonomika, Ekonomski zbornik, knjiga IV*, Beograd, 1986. s. 398.

koj meri opredeljivao uvoznu dinamiku, supstitucija uvoza je izazvala nove poremećaje u domaćem reprodukcijom ciklusu uz opadanje kvalitativnih performansi privredjivanja, što je podržavalo procese narastanja strukturnih poremećaja i zanemarivanje izvozne konkurentnosti. Kao ukupna posledica navedene orijentacije usledio je pad učešća izvoza u društvenom proizvodu sa 13,9% u 1975. godini na 12,3% u 1979. (tabela 1. red.33). Doduše, došlo je i do neznatnog pada učešća uvoza u društvenom proizvodu sa 24,5% na 23,8% (tabela 1. red.34).⁵ Dakle, odabrana supstituitivna strategija razvoja posle 1974. godine imala je za rezultat smanjenje relativnog učešća izvoza i uvoza u društvenom proizvodu, čime je relativno umanjeno značaj spoljnoekonomske sfere za ukupnu privrednu aktivnost u zemlji. Međutim, to je bila samo prividno i sa negativnim dalekosežnim posledicama.

Smanjeno je i učešće Jugoslavije u svetskoj trgovini. Stopa učešća jugoslovenskog izvoza u svetskom izvozu opala je sa 0,52% u 1975. godini na 0,39% u 1979. godini. Ova tendencija smanjiva-

⁵ Uvoz i izvoz su preračunati na serije s paritetom 1 dolar = 17 dinara koji je važio u 1972. godini, a zatim deflacionirane izvoznim i uvoznim cenama sa bazom u 1972. godini. Učešće je izračunato u odnosu na društveni proizvod u stalnim cenama 1972. godine.

Ovaj način iskazivanja spoljnotrgovinskih koeficijenata smatramo realnijim nego obračun preko nominalnih veličina, koje zbog visoke inflacioniranosti deformišu međusobne odnose. Ako bismo izračunali izvoznim i uvoznim sklonost prema tekućim vrednostima, izvozna stopa u 1979. godini bi imala vrednost od 19,6% dok bi uvozna stopa iznosila 22,4%, što se razlikuje od realno obračunatih vrednosti.

Svakako da bi najpouzdaniji način izračunavanja izvozne i uvozne stope, kao i ostalih pokazatelja koji reprezentuju međusobne odnose spoljnotrgovinskih i unutrašnjih privrednih varijabli, bio obračun zasnovan na poredjenju tekućih dinarskih i dolarskih vrednosti spoljnotrgovinskih varijabli (obračunato po tekućim dnevnim deviznim kursovima) sa domaćim parametrima. Što se tiče spoljnotrgovinske sfere, za sada se ne raspolaze zvaničnim podacima te vrste.

Još jedan momenat bitno deformiše navedena poredjenja. Naime, zbog statističkog mehanizma obračuna zalih u domaćoj privredi, kao posledica rasta cena dolazi do brzog povećanja vrednosti zalih izraženo u tekućim cenama nezavisno od promena u njihovom fizičkom obimu. Mađžar je empirijski utvrdio da u koliko se odstrani inflatorna iluzija generisana mehanizmom revalorizacije zalih, tako korigovan društveni proizvod ima apsolutno manje vrednosti u nominalnom i u realnom izrazu. Prema ovom pristupu, koji je statističko-metodološki u potpunosti korektan, u 1983. godini negativna realna stopa rasta je bila -4,7%, dok je zvanično iskazana od -1,3%, a u 1984. godini ponova je ostvaren pad od 1,91%, dok zvanični podaci govore da je ostvaren porast od 2%. (Lj. Mađžar, "Revalorizacija zalih, fiktivna akumulacija i iluzija rasta", *"Ekonomist"*, 3-4, 1985, s. 344.

Sigurno je da navodi u ovoj fusnosti skreću pažnju na deformisanost međusobnih odnosa spoljnotrgovinskih i domaćih parametara privredne aktivnosti prema raspoloživim statističkim podacima, pa se u ovom radu i taj momenat ima u vidu prilikom davanja kvalitativnih ocena. Međutim, radi konzistentnosti statističke baze za ovaj tekst, koristili smo se zvaničnim podacima.

nja može se prihvatiti kao simultani efekat autarkičnog koncepta razvoja uz visoku stopu privrednog rasta⁶ i opadanja konkurentne sposobnosti domaćih izvoznika. Pad jugoslovenskog uvoza usvetskom uvozu sa 0,96% iz 1975. godine na 0,76% u 1979. godini nije bio tako dramatičan kao pad izvoza (i nastao je kao rezultanta prosečnog godišnjeg rasta svetskog uvoza od 14,5% u periodu od 1974-1979. godine⁷ i neznatno sporijeg rasta jugoslovenskog uvoza od 13,3% u istom periodu). I pored toga što je posmatrani period 1974-1979. godine karakterističan po padu izvozne i uvozne stope jugoslovenske privrede, pokrivenost uvoza izvozom je imala blagu tendenciju rasta do 1978. godine sa izrazitim padom na 48,5% u 1979. godini.

Sem navedenog, u periodu od 1974-1979. godine društveni proizvod je rastao po prosečnoj godišnjoj stopi od 5,8%, izvoz postao od 2,3%, a uvoz po stopi od 3,9% pa se iz toga vidi pad relativnog značaja robnog prometa sa inostranstvom u odnosu na rast društvenog proizvoda. Ovakve dinamike su imale za posledicu pad koeficijenta izvozne i uvozne elastičnosti ispod jedinice: koeficijent izvozne elastičnosti se spušta na 0,43% u proseku za period 1975-1980. godine, što znači da je za svaki procent rasta društvenog proizvoda izvoz rastao za 0,40% a koeficijent uvozne elastičnosti pada na nivo od 0,82%.⁸

Uprkos činjenici da je jugoslovenska proizvodnja dinamičnije rasla od svetske proizvodnje⁹, izvozni koeficijenti (učestće ju goslovenskog izvoza u svetskom izvozu) su imali opadajuće vrednosti jer je domaći robni izvoz rastao znatno sporije u odnosu na industrijsku proizvodnju.¹⁰ Sasvim suprotne tendencije su ostvarene u svetskoj privredi, jer je svetski izvoz imao bržu dinamiku rasta u odnosu na porast svetske proizvodnje.¹¹

⁶ Realan društveni proizvod u periodu 1974-1979. godina rastao je po prosečnoj godišnjoj stopi od 5,9% (izvor: Savezni zavod za statistiku, *Statistički godišnjak Jugoslavije*, 1986, s. 84).

⁷ UN, *Monthly Bulletin of Statistics*, Vol. XL, No. 8, august 1986.

⁸ Izračunato prema podacima iz tabele 1. (red. 24 i 25).

⁹ U periodu 1973-1983. godina svetska proizvodnja je rasla po 2% godišnje, a jugoslovenska po stopi od 4%. (GATT, *International Trade*, 1984/1985, Geneva, 1986, p. 82 i SCS, SGI, 1985, s. 33).

¹⁰ Domaća industrijska proizvodnja u periodu 1971-1975. je rasla po stopi od 8,1% prosečno godišnje. Korespondentne stope rasta izvoza i uvoza za isti period su bile 4,9 i 5,6% respektivno. Već u sledećem vremenskom segmentu (1976-1980.) proizvodnja je rasla po stopi od 6,7%, izvoz po stopi od 4,7%, a uvoz po stopi od 2,3%. I konačno, u potperiodu 1981-1984. godina proizvodnja raste po prosečnoj godišnjoj stopi od 1,5%, izvoz po stopi od 1,3% a uvoz ima opadajuću dinamiku od 9,1% godišnje (izvor: SCS, SGI, 1985, s. 82).

¹¹ Svetski izvoz u periodu 1973-1983. godina imao je stopu rasta od 3%, što je više u odnosu na rast proizvodnje od 2%. Za svetski izvoz je karakteristično da je u periodu 1963-1983. godine rastao po prosečnoj stopi od 6,7% godišnje, dok je svetska proizvodnja imala prosečnu stopu rasta od 4,7%. (GATT, op.cit. p. 4).

TABELA 1.

POKAZATELJI SPOLJNOTRGOVINSKE ROONE RAZMENE JUGOSLAVIJA	(u mil. dolara)														
	1975.	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1-11-86.	87-90	81-85.	
A. TRGOVINSKI BILANS															
1. Izvoz - ukupno	4.072	4.878	5.254	5.671	6.794	8.978	10.204	10.241	9.913	10.255	10.647	7.081	10	17,1	-0,6
2. Uvoz - ukupno	7.697	7.366	9.634	9.980	14.019	15.064	14.529	13.334	17.154	11.996	12.164	8.494	4,7	14,4	-6,3
3. Saldo robne razmene	-3.625	-2.488	-4.380	-4.317	-7.225	-6.086	-4.324	-3.093	-7.241	-1.741	-1.517	-1.413	-8,3	10,9	-23,0
- pokrivenost izvozom															
- deficitaran															
- nerobnih trans.	72,3	106,6	63,9	70,9	49,3	63,4	70,2	95,0	112,2	120,7	154,7				
B. POKRIVENOST UVOZA IZVOZOM															
4. UKUPNO	54,9	66,2	54,6	56,8	48,5	59,1	70,2	77,0	91,4	95,5	97,5	84,0	55,9	67,0	78,5
5. Konvertibilni područje	41,6	56,3	40,4	47,4	42,0	50,0	54,0	60,9	77,7	84,9	78,4	70,6	47,2	57,9	69,7
6. Ključna područja	97,6	99,5	75,5	93,1	73,6	88,7	111,2	110,6	89,7	85,5	94,3	100,6	97,1	95,6	101,6
C. UVOZ PO KATEGORIJI PROIZVODA															
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
7. Proizvodi za reprodukciju	56,6	63,7	62,2	63,3	63,7	70,6	76,5	76,5	75,3	82,5	93,0	79,0	72,8	66,4	79,2
8. Užešće goriva u rep.	18,7	23,0	21,6	22,6	25,2	31,4	33,7	35,0	35,2	35,5	32,8	23,8	19,7	23,7	15,7
9. Oprema	24,5	23,9	25,3	25,7	25,5	19,5	17,5	18,2	14,9	12,7	14,0	15,0	7,5	9,9	5,1
10. Sirova materija	9,9	12,4	12,5	11,0	10,0	9,9	5,6	5,3	5,8	4,9	5,0	6,0			
D. IZVOZ PO KATEGORIJI PROIZVODA															
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
11. Reprodukcijski materijal	53,0	53,1	50,7	49,6	53,4	51,0	48,4	48,2	51,0	51,4	48,0	50,0	50,6	52,0	49,7
12. Užešće goriva u rep.	1,4	1,9	5,0	5,3	5,6	4,9	4,1	3,8	4,8	6,0	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4
13. Oprema	17,0	16,5	20,6	19,9	17,0	15,2	16,4	17,9	17,8	17,4	26,0	18,0	17,0	17,6	17,9
14. Sirova materija	30,0	30,6	28,7	30,5	29,6	33,8	35,2	33,9	30,4	31,2	31,0	32,0	31,6	30,4	32,4
E. UVOZ PO STEPENJU OBRADU															
UKUPNO - IQU	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
15. Neobrađeni proizvodi	18,6	23,6	23,1	25,1	25,1	32,6	33,1	33,4	33,8	34,6	33,5	33,0	29,6	25,4	33,0
16. Proizvodi za obradu	23,2	19,5	18,5	17,7	16,4	18,7	20,4	19,5	19,6	20,2	20,6	18,0	19,4	18,6	20,1
17. Proizvodi za preradu	58,2	57,0	57,9	59,2	58,5	48,7	46,5	47,1	46,4	45,2	44,9	49,0	51,0	56,0	46,1
C. IZVOZ PO STEPENJU OBRADU															
UKUPNO - IQU	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
18. Neobrađeni proizvodi	8,7	9,5	9,0	7,9	8,2	6,8	5,6	5,6	7,1	6,1	5,3	6,0	6,0	6,2	6,9
19. Proizvodi za obradu	38,5	38,9	37,6	36,1	37,1	33,6	32,5	31,9	31,9	33,4	33,4	30,0	23,3	26,5	21,0
20. Proizvodi za preradu	52,8	51,6	53,4	56,9	54,7	59,6	61,9	60,5	61,5	61,5	61,3	64,0	69,5	68,3	73,1
G. INDEKSI FIZIČKOG OBLIKA															
1974 = 100															
21. Izvoz ukupno	98,0	113,0	100,0	107,0	112,0	123,0	129,0	117,0	117,0	130,0	130,0	130,0	130,0	130,0	130,0
22. Uvoz ukupno	97,0	90,0	100,0	103,0	121,0	109,0	95,0	82,0	76,0	74,0	75,0	75,0	75,0	75,0	75,0
23. Društveni proizvod	101,0	107,7	110,3	114,3	133,1	136,2	138,1	138,8	137,4	140,1	140,7	140,7	140,7	140,7	140,7
24. Izvozna elastičnost (1977 = 100)	-0,55	1,07	-0,55	0,11	0,67	4,26	3,27	-10,6	-	5,55	13,8	1,2	0,82	3,8	0,5
25. Uvozna elastičnost (1977 = 100)	-0,31	-1,34	1,94	0,14	2,50	-4,30	-0,53	-27,4	-	-1,30	3,8	0,81	0,43	-11,4	1,9
26. Indeks proizvodnje	105,6	104,1	119,5	119,8	140,1	146,0	157,1	157,2	150,3	167,9	167,0	167,0	167,0	167,0	167,0

Nastavak tabele 1.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
H. INDEKS I SPOLJNOTRGOVINSKIH CENA 1974 = 100																
27. Izvozne cene	108,9	113,9	113,9	127,8	139,2	160,0	191,0	207,0	222,0	217,0	207,0	205,0				
28. Uvozne cene	105,1	108,0	108,0	123,4	129,1	154,0	184,0	203,0	207,0	207,0	214,0	217,7				
29. Termisef Trade (26:27)	103,6	105,5	105,5	103,6	107,8	103,9	103,8	102,0	107,2	104,8	0,97	0,94				
I. LANČANI INDEKS I SPOLJNOTRGOVINSKIH CENA																
30. Izvozne cene	109,0	104,0	104,0	113,0	109,0	115,0	119,0	109,0	107,0	99,0	95,0	99,0				
31. Uvozne cene	105,0	103,0	103,0	114,0	105,0	119,0	120,0	110,0	102,0	100,0	103,0	102,1				
32. Termisef Trade (29:30)	103,8	101,0	101,0	99,1	103,8	96,6	99,2	90,9	104,5	98,0	92,2	97,1				
J. UČEŠĆE U OBUŠTAVENOH PROIZVODU																
33. Prosečno sklonost izvozu	13,9	15,3	15,3	13,6	12,6	12,3	13,3	14,7	12,8	12,7	13,6	14,2				
34. Proseč. skl. uvozu	24,5	22,0	22,0	23,3	21,6	23,8	20,9	19,5	16,1	14,8	13,9	13,6				
35. Deficit rob. razmene	12,2	7,1	7,1	10,1	8,7	11,8	10,6	5,9	4,4	3,7	3,4	2,5				
K. UKUPNA UVOZNA ZAVISNOST JUGOSL. PRIVREDE PO OBLICIMA FINALNE POTROŠNJE																
36. Opšta i lična potroš.	17,8	22,9	22,9	16,9	16,9	20,7	26,0		17,2							
37. Investic. potrošnja	20,5	20,2	20,2	20,2	20,2	19,5	17,9		17,9							
38. Invest. potrošnja	20,5	20,2	20,2	20,2	20,2	19,5	17,9		17,9							
39. Ukupna final. potroš.	15,0	15,9	15,9	14,7	13,4	14,9	17,1		15,3							
L. STRUKTURA IZVOZA I UVOZA PO REGIONIMA																
40. IZVOZ - ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
41. Razvijene zemlje	35,6	41,8	41,8	40,0	38,7	41,5	37,3	32,0	28,2	33,4	35,0	35,1	37,9	34,9	39,7	31,5
42. Socijalis. zemlje	46,3	41,7	41,7	39,1	43,1	42,3	46,3	49,6	51,0	46,7	48,3	50,6	47,5	47,4	43,3	50,3
43. ZUR	18,1	16,5	16,5	20,5	18,2	16,2	16,4	18,4	20,8	19,9	16,7	14,3	14,6	17,7	17,0	18,2
44. UVOZ - ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
45. Razvijene zemlje	60,8	54,8	54,8	56,9	56,5	57,5	52,8	53,3	51,2	46,2	43,1	46,4	47,5	52,0	57,0	46,9
46. Socijalis. zemlje	29,2	29,3	29,3	28,4	30,1	27,6	30,1	31,4	34,7	37,0	33,7	32,3	34,3	31,3	28,1	34,6
47. ZUR	15,0	15,9	15,9	14,7	13,4	14,9	17,1	15,3	14,1	16,8	23,2	21,3	20,2	16,7	14,9	18,5
M. UČEŠĆE U SVETSKOJ TRGOVINI																
48. Jugoslovenski izvoz u svetskom izvozu	0,57	0,54	0,54	0,57	0,48	0,39	0,45	0,55	0,55	0,55	0,54	0,55	0,50	0,46	0,54	
49. Jugosli. uvoz u svetskom uvozu	0,96	0,91	0,91	0,93	0,83	0,76	0,73	0,77	0,70	0,64	0,60	0,60	0,71	0,80	0,64	

Izvori: Za pod A: Bilješka UNCTAD; za pod B: isto kao pod C. Za pod E: F - isto kao pod C, za pod G: isto kao pod C; D: ukupni proizvod je izračunat u težinskim cijenama 1972. godine. Serije izvoza i uvoza su prerađivane na serijske podatke 1. 1. 1970. godine. Učučće deficita robne razmene u društvenom proizvodu je izračunato kao razlika između ukupnog izvoza i ukupnog uvoza. Za pod H: prvo Input-Output tabele su obrađivane prema obratnim koeficijentima (R. Bažjt, "Obzirom na dostignut udeo reprodukcionog materijala u ukupnom uvozu, pri datoj elastičnosti izvoza na uvoz, povećanje izvoza je jedino moguće ako se prouči isto tolikim povećanjem ukupnog uvoza (A. Bažjt, Privredna kretanja Jugoslavije, br. 148, februar 1985, s. 7).

Ispoljavanjem autarkičnih tendencija u privredi formiranisu nepovoljni procesi u domaćoj proizvodnji. Naime, visoku uvozu za visnost proizvodnje¹², reprezentovano preko uvozne zavisnosti finalne potrošnje, nije bilo moguće smanjiti u kratkoročnom vremenskom intervalu. Samo je došlo do neznatnog pada vrednosti ovog parametra, kao relevantnog pokazatelja strukture uvozne zavisnosti privrede, sa vrednosti od 24,4% u 1976. godini na 21,0% u 1978. godini. Uvozna zavisnost investicione potrošnje bila je značajnija u odnosu na ostale kategorije potrošnje i prelazila je 25% u posmatranom periodu (1976 - 29,9%, a u 1978. - 26,6%).¹³ Značajno je istaći da je domaća proizvodnja namenjena izvozu zadržala visoko učešće uvozne komponente preko 20%. Direktna posledica navedenih odnosa je opadanje industrijske proizvodnje, usporavanje rasta društvenog proizvoda, prekomerno jačanje domaće potrošnje istovremeno uslova za porast eksterne zaduženosti zemlje.

Nepovoljni trendovi u sferi spoljnotrgovinske razmene bili su praćeni pogoršanjem strukturnih karakteristika razmene. U periodu 1974-1979. godine ispoljena je blago rastuća tendencija učešća reprodukcionog materijala u ukupnom uvozu sa 53% u 1975. na 63,7% u 1979. godini. Period posle 1979. godine karakterističan je po drastičnom porastu učešća uvoza reprodukcionih materijala u ukupnom uvozu. U okviru uvezenog reprodukcionog sadržaja rastući je procent učešća goriva sa 18,7% u 1975. godini na 25,2% u 1979. godini i 35,5% u 1984. godini. (v. tabelu 1, red. 7 i 8).¹⁴ Do 1979. godine je održavan stagnantan nivo učešća uvoza opreme u ukupnom uvozu oko 25%. U istom periodu preko polovine jugoslovenskog robnog izvoza je realizovano izvozom reprodukcionog materijala, dok je učešće izvoza opreme bilo ispod 20%.

Može se zaključiti da su već u periodu 1970-1979. god. formirani nepovoljni odnosi i u strukturi robne razmene sa inostranstvom, što uz eksterne činioce predstavlja značajno opterećenje u 1980-tim godinama. Činjenica je da nesklad između vrednosti izvoza i uvoza ostvaren u ranijem periodu nije kvantitativno reduciran u periodu 1975-1979. godine, već je u poslednjoj godini ovog perioda došlo do eskalacije trgovinskog deficita. Takođe, u ovom

¹² Koristeći dvodimenzionalni regresioni model linearnog oblika Djukić je utvrdio značajnu zavisnost rasta društvenog proizvoda društvenog sektora privrede i rasta fizičkog obima uvoza, uz vrednost koeficijenta determinacije $R^2=0,388$, za period 1971-1983. godine. Ocena je statistički signifikantna na nivou od 1% približavajući se visokoj vrednosti od 0,5%. (Dj. Djukić, "Dugoročne promene odnosa razmene, i efekti na dohodak domaće privrede", Tržište, novac, kapital, jun 1986, s. 8.

¹³ U celom periodu od 1968-1980. godine učešće direktnog uvoza u investicionoj potrošnji je značajno nadilazilo stope uvozne zavisnosti domaće proizvodnje, ali je ovaj raskorak delimično smanjen u potperiodu od 1970-1978. godine, kada je značajnije porasla uvozna zavisnost proizvodnje. (Videti: Input-output tabele za odgovarajuće godine).

¹⁴ S obzirom na dostignut udeo reprodukcionog materijala u ukupnom uvozu, pri datoj elastičnosti izvoza na uvoz, povećanje izvoza je jedino moguće ako se prouči isto tolikim povećanjem ukupnog uvoza (A. Bažjt, Privredna kretanja Jugoslavije, br. 148, februar 1985, s. 7).

periodu je nastavljeno pogoršanje efikasnosti domaćeg privredjivanja¹⁵ uz porast domaće potrošnje koja je prevazilazila vrednost društvene proizvodnje.¹⁶ Posmatrano u celini, može se izneti konstatacija da formirani deficiti trgovinskog bilansa u periodu 1974-1979. godine imaju poreklo u strukturnoj komponenti neravnoteže mada je faktor agregatne neravnoteže doprinosa formiranju o vakvih odnosa. Orientacija prema zatvaranju domaće privrede nije dala očekivane rezultate na planu smanjenja uvozne zavisnosti.¹⁷

Kako je već istaknuto, neto priliv od usluga i doznaka tokom 70-tih godina nije bio dovoljan da spreči osetno pogoršanje trgovinskog deficita, pa se to odrazilo na porast deficita bilansa tekućih transakcija uz dostizanje ekstremne vrednosti od 3,7 milijardi dolara u 1979. godini. Visoki deficiti (samo u periodu 1974-1979. godine - 8,6 milijardi dolara) su pokriveni povećanim zaduživanjem u inostranstvu, što je naglo podiglo stepen zaduženosti zemlje u inostranstvu. Iz tabele 2 uočava se da je stepen zaduženosti po srednjoročnim i dugoročnim kreditima sa 13% u 1984. godini dostigao iznos od 21% u 1979. godini.

Zaduženost prema konvertibilnom području u 1979. godini je iznosila 24%. Pogoršanje zaduženosti je i izraženije ako se u posmatranje uključe i obaveze plaćanja po korišćenim kratkoročnim kreditima. Uz ovaj obračun, ukupan stepen zaduženosti u 1979. godini je bio na nivou od 24% a prema konvertibilnom području je iznosio 28%. Izuzimajući devizne doznake iz deviznog priliva, stepen zaduženosti domaće privrede prema inostranstvu je iznosio 35%, a preko konvertibilnom području 43%.¹⁸

¹⁵ Prosečan kapitalni koeficijent, koji ima tendenciju rasta sve od 1965. godine, porastao je u periodu 1974-1979. godine sa vrednosti od 2,37 na 2,52. Re cipročno ovom trendu, opadala je vrednost koeficijenta efikasnosti. Ovakva kretanja su nastavljena i do danas. Takođe, došlo je do značajnijih porasta vrednosti marginalnog kapitalnog koeficijenta u 1975. i 1976. godini za 4,1 i 5,2 respektivno (preračunato na bazi podataka SZS, SGJ, 1985, i SZS, Indeks, 10, 1986).

¹⁶ Raspoloživi društveni proizvod (domaći D.P. + razlika uvoza i izvoza) u 1974. godini je iznosio 110,9% vrednosti društvenog proizvoda, da bi ovo učešće, uz neznatno smanjenje u sledećim godinama, u 1979. godini iznosilo 110,2%. (SZS, SGJ, 1985, i Privredni bilans Jugoslavije, Saopštenje, br. 481, od 20. 12. 1985. godine).

¹⁷ Kao i ostale zemlje u razvoju koje su usvojile orijentaciju na supstituciju uvoza, i Jugoslavija je u periodu 1973-1978. godina trpela blaži uticaj eks ternih činilaca, pre svega, na platni bilans, nego što je bio pritisak na izvozno usmerene privrede. Međutim, posle 1979. godine u privredama koje nisu orijentisane na izvoz došlo je do akumuliranja inostranih dugova uz po goršanje domaće efikasnosti merene preko inkrementalnog kapitalnog koefici jenta. (B. Balassa, "Policy Responses to Exogenous Shocks in Developing Co untries", The American Economic Review, Vol. 76, No. 2, May 1986, p. 76).

¹⁸ Porast zaduženosti je bio praćen porastom učešća kratkoročnih kredita, kao i korišćenjem kredita za povećanje domaće dinarske akumulacije, uz povećanu u logu republika i pokrajina u inostranom zaduženju (Zakon o deviznom poslova nju i kreditnim odnosima sa inostranstvom, usvojen početkom 1977. godine, svo jim odredbama o platnobilansnim pozicijama republika i pokrajina i deviznim računima radnih organizacija još više je pojačao autarkične tendencije u privredi). Videti: Z. Mandžuka, i D. Stojanović, Praksa i politika kreditnih odnosa sa inostranstvom, "Ekonomika", Beograd, 1982. godine, s. 182.

Tabela 2.

	OBAVEZE PO DUGU I STOPA ZADUŽENOSTI JUGOSLOVENSKE PRIVREDE											
	1974.	1975.	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.
Stopa zaduženosti = otpлата kao % deviz.priliva	13	15	15	17	18	21	20	23	24	32	34	35
UKUPNO OBAVEZE PO DUGU = 100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Otplata glavnice kao % ukupnih obaveza po dugu	75	74	71	75	71	60	64	51	51	63	65	65
Plaćene kamate kao % ukupnih obaveza po dugu	25	26	29	25	29	40	36	49	49	37	35	35
Obim dugova kao % deviz.pril.	72	85	89	98	108	110	109	112	116	141	131	129
Kamate kao % ukupnog deviznog priliva	3	4	4	4	5	9	7	11	12	12	12	12
Otplate kao % devizv priliva bez radničkih doznaka	16	19	18	22	25	28	25	31	32	40	42	42
Devizne rezerve kao % obima dugova	25	22	33	29	27	13	14	13	8	7	7	11
Devizne rezerve kao % otplate duga	142	127	207	169	156	69	76	63	40	30	28	39
Devizne rezerve kao % dev.plać. koeficijent likvidnosti	15,6	16,7	29,6	24,1	24,4	11,3	12,6	11,7	9,4	9,1	9,3	14,0
Ukupan obim dugova kao % deviznog proizvoda	21,3	25,9	23,3	22,8	23,2	21,9	34,1	38,0	40,9	60,4	64,3	58,6
Plaćene kamate kao % drus. proizvoda	0,9	1,2	1,1	1,0	1,1	2,3	2,3	3,8	4,1	5,0	5,9	5,5

Izvor: Svi podaci su izračunati na bazi sledećih izvora: NBI, Bilten NBI, br. 12, 1985. K. Bogojev, "Platnobilansno prilagodjavanje Jugoslavije", Jugoslavija u međunarodnim finansijskim, IMPP, gl. 1. red. B. Babić, Bgd, 1986, S. 3, Jugoslavija 1945-1985, Beograd, 1985; Društveni proizvod je obračunat u SAD \$ prema metodologiji UN, National Accounts Statistics.

Pogoršanje u sferi spoljnoekonomskih odnosa tokom 1979. godine iznudilo je u 1980. godini devaluaciju dinara od 30%, što je doprinelo nominalnom porastu izvoza robe za 32,1%, dok je uvoz robe realno smanjen za 10%, pa je u sumarnom efektu inostran rast društvenog proizvoda na samo 2,3% sa nivoa rasta od 7% iz 1979. godine. Trend reduciranja fizičkog obima uvoza nastavljen je sve do 1985. godine, kada je on neznatno (1,4%) povećan u odnosu na 1984. godinu, ali je i dalje ispod obima iz 1974. godine. I pored naglog smanjenja fizičkog obima uvoza u 1981. godini, vrednost uvoza sa konvertibilnog područja je nominalno povećana za 785 miliona dolara. Uz skromno povećanje vrednosti izvoza, Jugoslavija je morala da poveća zaduženost u inostranstvu, pa je ukupan dug dostigao iznos od 21,1 milijardu dolara. (Za samo dve godine, 1980. i 1981, on je uvećan za 5,9 milijardi dolara). Poziciju otežava okolnost da je u strukturi novog zaduženja kratkoročni dug porastao za 1,4 milijarde dolara u odnosu na stanje iz 1979. godine, čime je učešće kratkoročnih kredita u ukupnom zaduženju poraslo na 11,5%.¹⁹ Naravno da su nepovoljniji uslovi korišćenja kratkoročnih kredita (viša kamatna stopa, kraći rokovi otplate), kao i viša kamatna stopa na srednjoročne i dugoročne kredite, vršili do datni pritisak na otplate prema inostranstvu, koje su u 1981. godini iznosile 4,3 milijarde dolara, pa je stopa zaduženosti porasla na 23%. Pogoršanje platnobilansne pozicije u 1979. i 1980. godini uslovalo je i pad deviznih rezervi sa 3,1 milijarde dolara krajem 1978. godine na 2,7 milijardi dolara krajem 1981. godine. Time je snižen koeficijent likvidnosti sa 29,6% iz 1976. godine na 11,8 u 1981. godini.²⁰

1.2. Spoljnoekonomske performanse Jugoslavije u periodu 1980-1985. godine

U cilju sužavanja deficita bilansa tekućih transakcija, ekonomska politika je u periodu 1981-1984. godine nastavila primenu mera za povećanje izvoza uz neprekidnut trend smanjivanja uvoznog volumena, što je doprinelo nastavljanju autarkičnih tendencija uz brojne posledice na ukupan privredni razvoj. Na izvoznom planu, i pored devaluacije od 20% iz oktobra 1982. godine, izvozni prihodi u toj godini su bili manji za 688 miliona tekućih dolara u odnosu na 1981. godinu a u 1983. su opali za 328 miliona dolara u odnosu na 1982. godinu. Takodje se mora naglasiti da je vrednost izvoza u 1985. godini bila za 287 miliona dolara manja nego iznos ostvaren u 1981. godini. Time se potvrđuje da su zabeleženi suficiti u platnom bilansu rezultat sužavanja uvoza, kako je već ranije iskaknuto.

Uticao eksternih činilaca na platnobilansne odnose početkom 80-tih godina bio je veoma izražen.²¹ Kumulativan efekat delova-

¹⁹ *Bilten Narodne banke Jugoslavije*, br.12, decembar 1985.

²⁰ R. Bogoev, "Platnobilansno prilagodjavanje Jugoslavije", *Jugoslavija u međunarodnim finansijama*, gl.urednik B. Babić IMFP, Beograd, 1986, s. 120.

²¹ *To se prvenstveno odnosi na opadanje obima međunarodne trgovine u 1980-1983. godini (samo 1% u 1981. i 2,5% u 1982. godini, pa je oštuljavanje usledilo tek u 1984. godini), izazvano recesijom u industrijski razvijenim zemljama. Ovo je bilo praćeno drastičnim padom cena sirovina, porastom realnih kamata, koje su sa svoje negativnih vrednosti u kojoj su se našle posle prvog naftnog udara skočile na 5% u 1981/1983, kao i rastućim protekcionizmom. (OECD, *OECD Economic Outlook*, No. 39, May 1986, i *OECD, Financing and External Debt of Developing Countries: 1985 Survey*, Paris, 1986, p. 93).*

nja ovih faktora, uz brojne slabosti unutrašnje prirode (slabosti monetarne i fiskalne politike, neracionalne investicije, odsustvo kontrolisane politike zaduživanja, zatvaranje domaće privrede za inostranu konkurenciju, negativne realne kamate i dr.), doprineli su da se krizno stanje prenese na rast društvenog proizvoda, koji je u periodu 1980-1985. godina rastao po prosečnoj godišnjoj stopi od oko 0,7% (u 1983. godini je ostvarena negativna stopa rasta od 1,3%). Bruto investicije u osnovne fondove u periodu 1981-1984. imaju izrazitu dinamiku pada, pa se njihovo učešće u finalnoj upotrebi društvenog proizvoda svelo sa 35,2% u 1980. godini na 23,6% u 1984. godini mađa je domaća realizovana tražnja i dalje iznad društvenog proizvoda (u 1980. godini ona je činila 109,9% društve nog proizvoda, a u 1984. godini 102,5% - videti tabelu 3).

Krizna spoljne likvidnosti je nametnula potrebu otvaranja procesa refinansiranja i restrukturiranja dospelih dugova, dok je na planu spoljnotrgovinskih tokova usledilo drastično reduciranje robnog uvoza uz prihvatanje politike realnog kursa dinara. To se odrazilo na sužavanje trgovinskog deficita i prelazak na suficite u bilansu tekućih plaćanja, zaustavljanje eskalacije spoljnog zaduženja i čak smanjenja ukupnog duga u 1985. godini na 19,9 milijardi dolara (prvenstveno smanjivanjem kratkoročnog duga sa nivoa od 2,3 milijarde dolara u 1981. na 1,1 milijardu dolara u 1985. godini).

Kao rezultat navedenih kretanja u 1985. godini je formirana sledeća slika: pokrivenost deficita robne razmene, u iznosu od 1,5 milijardi dolara, suficitom nerobnih transakcija je ostvarena na nivou od 154,7% (sama pokrivenost uvoza izvozom je 87,5%, a prema konvertibilnom području 79,4%). Fizički obim izvoza je porastao za 6,9% u odnosu na 1984. godinu, dok su izvozne cene opale za 1% a uvozne porasle za 2%, pa je došlo do pogoršavanja odnosa razmene, što je pojava koja inače karakteriše period od 1983. do 1985. godine. Prosečna sklonost izvozu je u 1985. godini nešto poboljšana u poredjenju sa prethodne tri godine i iznosi 14,2%, dok je korespondentni pokazatelj na strani uvoza imao vrednost od 13,8% i po kazuje permanentnu tendenciju pada od 1979. godine. (Tabela 1, redovi 33 i 34). Deficit robne razmene u nominalnom društvenom proizvodu je sveden na 2,5%. Učešće jugoslovenskog u svetskom izvozu je zadržano na nivou iz 1981. godine i iznosilo je 0,55% a domaći uvoz učestvuje u svetskom uvozu sa 0,60%. Strukturno posmatrano, od ukupnog izvoza 35,1% je realizovan na tržištu razvijenih zemalja, dok se na ove zemlje odnosi 46,4% jugoslovenskog uvoza. Od ukupnog uvoza proizvodi za reprodukciju čine 83,0%, pri čemu se 35,5% ovog uvoza odnosi na uvoz goriva. (Tabela 1).

I pored činjenice da je u 1985. godini došlo do reduciranja ukupnog inostranog duga, stepen zaduženosti se pogoršavao kao posledica nepovoljnog kretanja duga dve determinante: porasta otplate i opadanja deviznog priliva u poredjenju sa 1981. godinom. Time je stepen zaduženosti od 20% u 1980. godini porastao na 35% u 1985. godini. Kamata na inostrani dug, koja je u 1978. godini anagažovala ispod 5% deviznog priliva, u poslednje četiri godine (1982-1985.) je narasla na 12%, što je rezultat njihovog rasta na međunarodnom finansijskom tržištu. U strukturi ukupnih otplata učešće kamata je smanjeno sa skoro izjednačenog učešća sa otplata glavnice iz 1981. i 1982. godine na 35% u 1985. godini. Kako je opadanje deviznog priliva u godinama posle 1981. godine ostvareno

FINALNA UPOTREBA DRUŠTVENOG I RASPOLOŽIVOG PROIZVODA

	(kao % društ.v.proiz. (DP))					
	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.
Društveni proizvod - DP	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
LIČNA POTROŠNJA	52,7	51,8	51,7	51,4	50,2	48,3
Opšta i zajednička potrošnja	9,2	9,0	8,9	8,5	8,3	8,1
BRUTO INVESTICIJE	47,1	44,6	42,0	40,8	42,5	43,4
Razlika u cenama i greške	0,9	0,3	2,4	1,7	1,5	1,3
Bruto investicije u osnovne fondove	35,2	31,1	29,3	25,3	23,0	20,9
Investicije u obrtne fondove (porast zaliha)	11,9	13,5	12,7	15,5	19,5	22,5
Ukupna potrošnja - domaća realizovana tražnja	109,9	105,6	104,9	102,4	102,5	101,2
Domaća platežna sposobna* tražnja	105,9	104,7	104,2	102,8	103,5	102,5
Zaduženja u inostranstvu**	4,0	0,9	0,7	-0,4	-1,0	-1,3
Porezi i doprinosi	29,3	28,5	27,3	27,2	26,5	25,8
Kamate i druge obaveze	7,2	6,7	7,9	9,8	11,4	13,9

Izvor: SPS, Prvredni bilans Jugoslavije: Saopštenje br. 471 od 20.12.1985. i za 1984. i 1985. Prvredni bilans Jugoslavije 1980-1985. saopštenje SPS, br. 226, 9.06.1986.

Napomena: * DP + stuficit "faktorskih" usluga (primljene doznake - plaćene kamate)
** Saldo platnog bilansa.

po osnovu svih izvora (izvoza roba, nefaktorskih usluga i doznaka jugoslovenskih radnika), pogoršanje stepena zaduženosti, čak i uz pad deviznih rezervi, nije se moglo sprečiti, pa je došlo do pogoršanja koeficijenta likvidnosti, i on je u 1984. godini iznosio 9,3% (tabela 2). Porast ovog pokazatelja na 14,0% je ostvaren u 1985. godini. Od ostalih pokazatelja koji reprezentuju poziciju zaduženosti Jugoslavije u 1985. godini treba istaći da je obim dugova činio 58,6% društvenog proizvoda, što se po međunarodnim standardima ne smatra za poziciju najzaduženije zemlje. Na drugoj strani spoljni dug čini 129% deviznog priliva, što je iznad proseka za zemlje u razvoju koje nisu izvoznici nafte.²² Ukoliko bismo iz deviznog priliva isključili doznake jugoslovenskih radnika, koeficijent servisiranja duga bi u 1985. dostigao vrednost od 42%. Takodje je nepovoljna okolnost da plaćene kamate u poslednje tri godine prelaze pet procenata vrednosti od društvenog proizvoda (u 1985. godini - 5,5%).²³ Počev od 1981. godine Jugoslavija je prešla iz situacije pozitivnog salda inostranih finansijskih tokova na visok negativan saldo.²⁴ Rastuća neefikasnost proizvodnje i investicija, reprezentovana opadajućim stopama produktivnosti rada i porastom kapitalnog koeficijenta,²⁵ uz korišćenje inostrane akumulacije kojom je finansirana proizvodnja, uglavnom namenjena zaštićenom domaćem tržištu (inostrana sredstva su delimično korišćena i za neproduktivnu potrošnju), uslovala je brži rast duga i otplata po dugu u odnosu na devizni priliv, iz čega je usledilo

²² Prema obimu servisiranja duga u 1984. godini sa 4.944 miliona dolara, Jugoslavija se nalazila na petom mestu najzaduženijih zemalja. Prema obimu plaćenih kamata na dugoročni dug, Jugoslavija se nalazila na trećem mestu, odmah iza Brazila i Meksika. (OECD, Financing, and External Debt of Developing Countries: 1985. Survey, Paris, 1986.

²³ U periodu 1981-1984. godine, kada je jugoslovenska privreda upala u stagnaciju, prosečan godišnji iznos amortizacije glavnice njenog duga bio je pet puta veći od prosečnog priraštaja društvenog proizvoda (2,5 prema 0,5 milijardi dolara). Da ceo iznos amortizacije duga nije bio refinansiran ovim zaduživanjem ili odlaganjem otplata, dekapitalizacija jugoslovenske privrede (dve milijarde dolara godišnje) dovela bi je brzo u stanje kolapsa. (Jugoslavija u svetskoj privredi na pragu 21. veka: Strategija, "Makroprojekat NMEP", Gl. red. T. Popović, Konzorcijum ekonomskih instituta, Informator, Beograd, Zagreb, 1986, s. 307.

²⁴ U periodu 1981-1984. godina negativan transfer sredstava iznosio je 1,2 milijarde dolara godišnje. Zajedno sa stavkom "ostalo" u računu kapitala transakcija platnog bilansa, prosečan godišnji negativan transfer je u navedenom periodu iznosio oko 1,6 milijardi dolara ili 3,2% društvenog proizvoda (Ibid, s. 307).

²⁵ U periodu 1981-1985. stopa porasta produktivnosti rada svedena je na 0, a u društvenom sektoru na -1,3% (Izvor: SZDP, cit. prema: Jugoslavija u svetskoj privredi na pragu 21. veka: Strategija, Ibid. s. 307, fusnota 9.

pogoršanje performansi eksterne likvidnosti.²⁶ To je dalje rezultiralo u prihvatanju aranžmana reprogramiranja i refinansiranja dospelih otplata.

2. POLITIKA DEVIZNOG KURSA DINARA

Sem navedenih uzroka, prema mnogim ocenama, dugogodišnja politika precenjenog kursa dinara bila je jedan od ključnih faktora usporavanja izvoza i zatvaranja jugoslovenske privrede.²⁷ Nerealna

²⁶ Kod svih zemalja u razvoju sa izraženim problemima deviznog deficita, koji je nastao kao posledica nesklada domaće akumulacije i investicija, u procesu ubrzanog privrednog razvoja karakteristične su faze dužničko-poverilačkog ciklusa. Ranije su u teoriji isticane tri faze ovog ciklusa. (Videti D. Avramović *Economic Growth and External Debt*, "World Bank Staff Study of the Economic Department", Vol. I, II i III, Washington). Danas postoje teorije o pet faza ovog ciklusa. U prvoj fazi zemlja kao mlad dužnik akumulira trgovinski deficit uz rastući obim duga. Već u drugoj fazi, kao zreo dužnik, zemlja smanjuje trgovinski deficit, u potpunosti ga anulira i prelazi u trgovinski suficit, dug raste po opadajućoj stopi. U trećoj fazi uvećava se trgovinski suficit i dostiže svoj maksimum a neto inostrani dug se smanjuje, da bi se u četvrtoj fazi zemlja pojavila kao mlad kreditor sa neto akumulacijom svojih potraživanja u inostranstvu, uz smanjenje suficita trgovinskog bilansa, a u petoj, fazi zrelog kreditora zemlja zadržava konstantnu poziciju svojih potraživanja u inostranstvu uz neznatan trgovinski deficit. (*The World Bank, World Development Report 1985*, p. 47.).

Za jugoslovensku privredu je karakteristično da još nije izašla iz prve faze dužničko-poverilačkog ciklusa a već je pritisnuta spoljnofinansijskim teškoćama. Tokom poslednjih 25 godina Jugoslavija je koristila srednjoročne i dugoročne kredite u iznosu od 45 milijardi dolara a otplatila 28 milijardi dolara. Najveći deo kredita je utrošen za privredni razvoj - 12% ukupnih investicija u tom periodu. (Jugoslavija u svetskoj privredi na pragu 21. veka *Strategija*, op. cit. s. 310). Međutim, i pored velikog obima zaduživanja, nije formirana adekvatna struktura proizvodnje, pa privreda ni danas nije osposobljena za brži rast bez dodatnih inostranih sredstava.

²⁷ M. Babić ("Politika deviznog tečaja u Jugoslaviji", "Ekonomski pregled", 7-8, 1984. s. 325) je izračunao (uzimajući kao bazni period kraj 1971. godine kada je izvršeno prilagodjavanje kurseva valuta i koristeći pondere ukupne spoljne trgovine) da je sve do devalvacije u junu 1980. godine postojao rasporak između bržeg rasta relativnih odnosa cena Jugoslavije i njenih najvažnijih spoljnotrgovinskih partnera prema sporijem prilagodjavanju nominalnog efektivnog kursa dinara, pa je realni efektivan kurs dinara bio u zoni precenjenosti, čime je konkurentnost jugoslovenskog izvoza na konvertibilno područje slabila.

Uzimajući 1975. godinu kao referentnu, eksperti Svetske banke su došli do zaključka da je u periodu do 1979. godine došlo do sasvim malog pogoršanja konkurentnosti cena iako je, možda, došlo do znatnijeg pogoršanja u konkurentnosti troškova. Međutim, u odgovoru na pitanje da li je bila adekvatna politika kursa, formulisana da se neutrališe diferencijalna inflacija između Jugoslavije i privreda razvijenih zemalja, imajući u vidu udare koje je privreda pretrpela u periodu od 1975-1980. godine, uz korišćenje CGL-modela, izračunato je da postoji značajna razlika između zvaničnih kurseva i procesa njenih kurseva koji respektuju ekonomsku strukturu Jugoslavije. Prema ovom poređenju, čak i u 1976. godini je postojala značajna precenjenost zvanič-

vrednost dinara je davala podstrek za porast uvoza ispoljnijeg zaduženja a kroz neadekvatnu alokaciju sredstava u privredi, i pored visokih stopa rasta proizvodnje i životnog standarda, bez strukturnog prilagodjavanja, otvoreni su nepovoljni procesi u privrednom razvoju, pa je akumuliran devizni jaz prevazišao apsorpcioni kapacitet privrede. Sem slabljenja dohodovne motivacije za izvoz, precenjen kurs dinara je podstakao aktiviranje arsenala mera za zaštitu domaće proizvodnje, čime je bio otvoren prostor da se njena neefikasnost kompenzira povećanjem cena. Time je politika realne apresiranosti dinara davala podsticaj za dodatni uvoz kapitala a resursi su uglavnom plasirani u proizvodnju za domaće tržište, što se odrazilo na usporavanje izvoza i deviznog priliva, odnosno, u krajnjoj liniji, na pogoršanje likvidnosnih performansi privrede.

Pad cenovne konkurentnosti domaćeg izvoza i usporavanje deviznog priliva bili su odlučujući razlozi da se ekonomska politika odluči za veliku devalvaciju dinara od 30% u junu 1980. godine. Prema procenama, ovaj stepen devalvacije doveo je vrednost dinara na njegov realan nivo i to se odrazilo na porast izvoza i deviznog priliva. Da bi se ocenilo u kojoj meri je Narodna banka Jugoslavije posle devalvacije iz 1980. godine vodila konzistentnu politiku realnog kursa dinara, poslužiće nam grafikon 1. Osnovni podaci relevantni za ocenu politike kursa dinara nalaze se u tabeli 4.

U grafikonu 1 lako se sagledava da je nakon devalvacije dinara u junu 1980. godine dinamika rasta domaćih cena proizvodjača, prema korespondentnom pokazatelju za zemlje glavne jugoslovenske spoljnotrgovinske partnere, bila izraženija od prilagodjavanja nominalnog efektivnog kursa dinara nastalim cenovnim disparitetima. To znači da je politika kursa u osnovi podržavala realnu apresiranost dinara, zbog čega je došlo do pogoršanja cenovne konkurentnosti jugoslovenskog izvoza. Zbog slabih izvoznih rezultata, u oktobru 1982. godine izvršena je nova devalvacija dinara od 20%, pa je tada nominalna efektivna depresijacija dinara pretekla formirane disparitete relativnih odnosa cena Jugoslavije i navedenih zemalja. Time je otvoren proces realne depresijacije dinara. Kako sugeriše grafikon 1, takav proces je uz neznatne trendne oscilacije nastavljen do danas. U cilju lakšeg praćenja kretanja realnog efektivnog kursa dinara daje se i grafikon 2.

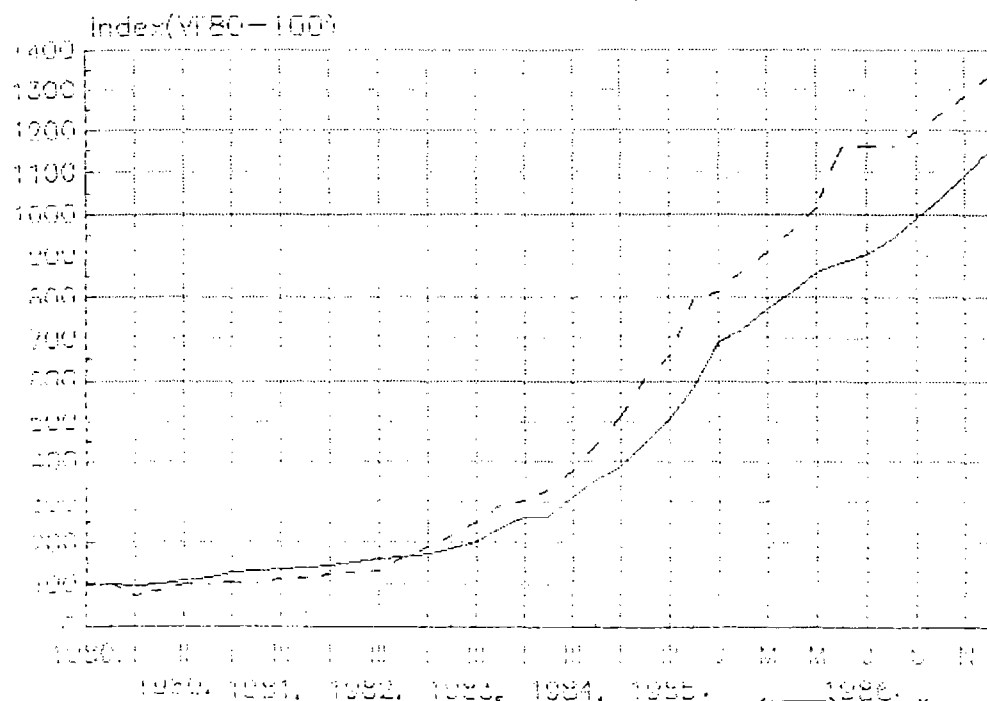
→ nog kursa - 23%. Precenjenost se održala na visokom nivou i u 1980. godini - sa 34%, prema kriterijumu domaćeg kursa tržišnog uravnoteženja. Iz ovoga je zaključeno da se samo oko 45% promene kursa uravnoteženja tržišta može pripisati razlici u inflaciji između Jugoslavije i njenih trgovinskih partnera, što je jedini faktor koji je Narodna banka Jugoslavije eksplicitno uzela u obzir. Preostalih 57% predstavlja promene realnog kursa koje su postale potrebne da bi se ublažile druge pojave ispoljene u posmatranom periodu: povećanje cena nafte, pad izvoza i opadanje neto doznaka.

Ova analiza je naglasila neadekvatnost pravila pariteta kupovne moći kao jedinog faktora za politiku kursa, naročito u periodu dramatičnih pomeranja u strukturi priliva i odliva u spoljnjem sektoru. (*World Bank, Yugoslavia: Adjustment Policies and Development Perspectives, Report, No. 3954, Vol. 2, November 1982. god.*).

KRETANJE NOMINALNOG EFEKTIVNOG DEVIZNOG KURSA I ODNOSA CENA

OCPJS(t)

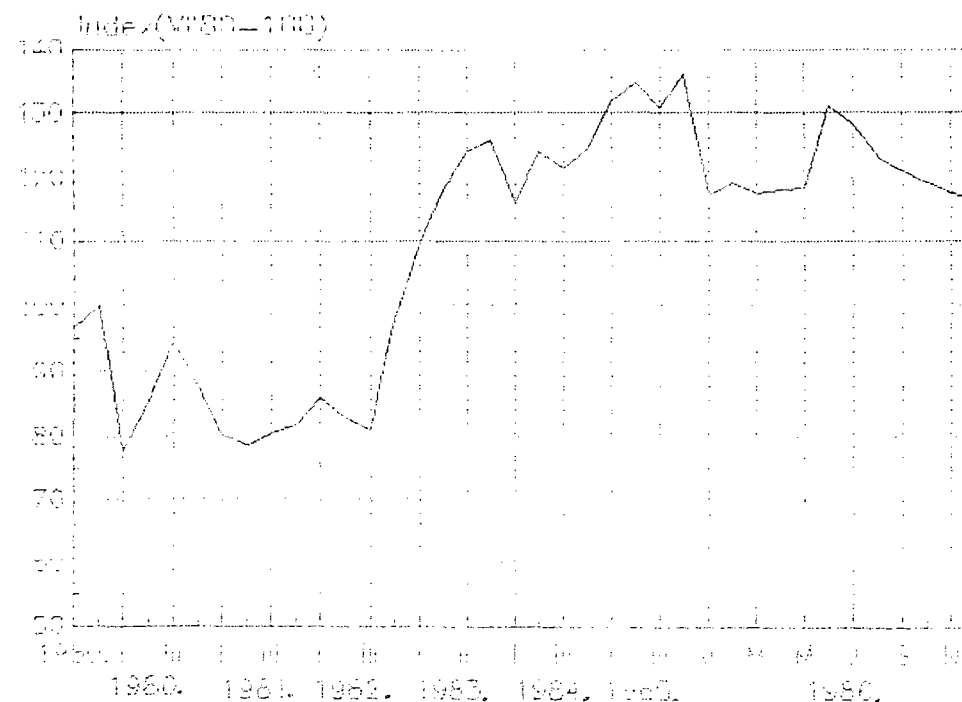
IEKI(t)



NAPOMENA: Indeks nominalnog efektivnog kursa dinara (IEKI) izračunat je kao prosečna promena vrednosti dinara prema valutama zemalja koje ulaze u korpu za obračun kursa dinara, a to su: australijski šiling, francuski franak, nemačka marka, italijanska lira, švajcarski franak, britanska funta i SAD dolar. Prosečna vrednost je izračunata kao ponderisana aritmetička sredina, pri čemu su ponderi pojedinih valuta određeni učešćem navedenih zemalja u jugoslovenskom izvozu industrijskih roba (sektori 5-8) za svaku odgovarajuću godinu. Za 1986. godinu su primenjeni ponderi iz 1985. godine. Podaci za drugu polovinu 1986. godine su zasnovani na pretpostavkama o kretanju vrednosti navedenih valuta i cena do kraja godine, što će biti detaljnije izloženo uz napomenu za grafikon 3. Isti ponderacioni sistem je primenjen pri izračunavanju indeksa relativnih odnosa cena proizvođača između Jugoslavije i navedenih zemalja.

Radi kontrole, pri izračunavanju navedenih parametara pimenjen je geometrijski ponderacioni sistem, ali pošto nije bilo značajnijih razlika koje bi uticale na kvalitet ocene, opredelili smo se da u radu prikazemo rezultate dobijene primenom aritmetičke sredine pošto je to i zvanična metodologija Narodne banke Jugoslavije. (Rezultati dobijeni uz primenu geometrijske sredine nalaze se u tabeli 4).

REALAN EFEKTIVAN KURS DINARA

$$\text{REKDin}(t) = \text{IEKI}(t) / \text{OCPJS}(t)$$


NAPOMENA: Realan efektivni kurs dinara je izračunat tako što je indeks nominalnog efektivnog kursa IEKI, Tabela 4, kolona 2) korigovan indeksom relativnih odnosa cena (OCPJS, Tabela 4, kolona 1). Stoga dobijene vrednosti indeksa iznad 100 pokazuju stepen realne depresiranosti dinara, a ispod 100 njegovu apresiranost. Ako bi se vrednosti realnog efektivnog kursa izračunale tako što se indeksi relativnih odnosa cena koriguju indeksima nominalnog efektivnog kursa dinara, to bi u ovom slučaju značenje apresiranosti ili depresiranosti dinara bilo recipročno navedenom.

Tabela 4.

CENE, NOMINALAN EFEKTIVAN I REALAN EFEKTIVAN KURS DINARA

- u % -

	OCPJS(t)	IEKI(t)	REKDi(t)	REKDi(t)	GOCPJS(t)	GIEKI(t)	GREKDi(t)	GREKDi(t)
	1	2	2/1	1/2	1a	2a	2a/1a	1a/2a
1976.								
1977.								
1978.								
1979.								
1980.	103.2	99.8	96.7	103.5	103.2	99.7	96.6	103.5
1980. VI	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1980. I	94.7	73.6	77.7	128.7	94.7	73.6	77.7	128.7
II	97.7	83.6	85.6	116.8	97.7	83.6	85.6	116.9
III	105.6	99.8	94.5	105.8	105.6	99.8	94.5	105.8
IV	114.4	99.8	87.3	114.6	114.4	99.8	87.2	114.6
1981. I	125.6	100.7	80.1	124.8	125.6	100.5	80.0	125.0
II	132.0	103.7	78.5	127.3	132.0	103.4	78.3	127.7
III	135.4	108.8	80.4	124.4	135.3	108.1	79.9	125.2
IV	141.1	115.5	81.9	122.2	140.9	114.6	81.3	122.9
1982. I	144.7	124.3	85.9	116.4	144.4	123.2	85.3	117.2
II	151.4	125.5	82.9	120.7	151.1	124.2	82.2	121.7
III	160.9	130.5	81.1	123.3	160.5	128.6	80.1	124.8
IV	166.3	162.8	97.9	102.1	165.6	160.4	96.9	103.2
1983. I	173.3	190.0	109.6	91.2	172.5	187.0	108.4	92.2
II	184.1	217.6	118.2	84.6	183.1	213.6	116.7	85.7
III	203.3	252.2	124.0	80.6	202.1	246.7	122.1	81.9
IV	233.1	293.3	125.8	79.5	231.3	285.9	123.6	80.9
1984. I	263.3	305.2	115.9	86.3	261.0	297.0	113.8	87.9
II	265.5	329.4	124.1	80.6	262.7	320.0	121.8	82.1
III	313.9	380.6	121.3	82.4	310.6	367.8	118.4	84.4
IV	355.5	441.4	124.2	80.5	351.7	424.4	120.7	82.9
1985. I	387.8	511.9	132.0	75.8	382.8	487.6	127.4	78.5
II	445.7	601.0	134.9	74.2	439.4	574.5	130.7	76.5
III	505.6	661.3	130.8	76.5	498.3	637.2	127.9	78.2
IV	581.5	791.7	136.1	73.5	573.0	765.0	133.5	74.9
1986. J	691.5	811.6	117.4	85.2	682.0	794.8	116.5	85.8
F	721.7	861.0	119.3	83.8	711.9	846.3	118.9	84.1
M	772.7	908.8	117.6	85.0	762.0	891.7	117.0	85.5
A	813.7	961.4	118.1	84.6	802.3	945.4	117.8	84.9
K	856.2	1015.1	118.6	84.3	844.0	995.2	117.9	84.8
J	881.2	1156.2	131.2	76.2	868.6	1136.2	130.8	76.4
J	903.9	1160.2	128.4	77.9	890.9	1141.5	128.1	78.0
A	941.2	1158.2	123.1	81.3	927.6	1140.1	122.9	81.4
S	991.1	1197.2	120.8	82.8	976.9	1177.9	120.6	82.9
D	1040.4	1240.3	119.2	83.9	1025.5	1220.2	119.0	84.0
N	1093.0	1264.8	117.5	85.1	1077.3	1264.0	117.3	85.2
D	1147.1	1331.3	116.0	86.2	1131.2	1309.9	115.6	86.4

ZNAČENJE SIMBOLA: OCPJS - indeksi relativnih promena cena na veliko u Jugoslaviji i sećam inostranih zemalja (videti napomenu uz grafikom 5); IEKI - indeksi nominalnog efektivnog kursa dinara na bazi izvoznih cena; REKDi - realan efektivan kurs dinara; Svi simboli koji počinju sa slovom G imaju isto značenje, kao što je gore navedeno, samo su indeksi dobijeni primenom geometrijske sredine.

IZVOR: IMF, *International Financial Statistics*, Vol. XXXIX, No. 9, Septembar 1986, i kursne liste NEJ.

Posmatrajući grafikom 2 nameće se zapažanje da je period od kraja 1982. godine pa do sredine 1985. godine bio karakterističan po rastućem trendu realnog efektivnog kursa dinara uz period stagnacije i pada između trećeg kvartala 1983. godine i trećeg kvartala 1984. godine. Kako će politika kursa dinara u 1986. godini biti predmet našeg daljeg istraživanja, može se izneti opšte zapažanje da je realan devizni kurs dinara počev od druge polovine 1983. godine pa sve do danas zadržao svoju realnu depresiranost, uz neznatne oscilacije, na nivou od oko 20% posmatrano u odnosu na stanje posle junske devalvacije iz 1980. godine.

Kako ćemo se nešto kasnije vratiti na pitanje uticaja realne depresijacije na porast vrednosti izvoza, ovde samo podsećamo na činjenicu da je, i pored izvršene devalvacije krajem 1982. godine, opala apsolutna vrednost izvoza u 1983. godini u poređenju sa 1982. godinom. Fizički obim izvoza je ostao nepromenjen, dok su izvozne cene pale za 2% (v. tabelu 1). Time se, logično, nameće teza da izvoz u 1983. godini nije bio elastičan na realnu depresiju cijena dinara, ma da je u sledeće dve godine (1984. i 1985.) došlo do realnog porasta domaćeg robnog izvoza uprkos uzastopnom padu izvoznih cena. Kako je u obe posmatrane godine realan izvoz rastao dinamičnije od pada izvoznih cena, to se ukupan rezultat pokazuje u porastu izvozne vrednosti.²⁸ Uzme li se u obzir da su eskalacija duga u 1979. i 1980. godini i kriza likvidnosti nametnuli potrebu reduciranja deficita bilansa tekućih transakcija, jedini način je bilo naglo sužavanje trgovinskog deficita preko reduciranja robnog uvoza. Dok je u 1979. godini realni uvoz porastao za oko 20%, od 1980. godine je sledilo opadanje realne vrednosti uvoza (izraženo kao razlika nominalne vrednosti i uvoznih cena) po sledećim stopama: 12,5%, 13,6%, 17,4%, 8,8%, 4,3% za period 1980-1984. posmatrano respektivno, dok je u 1985. godini došlo do realnog porasta od 3,4%.²⁹ Ovakva snažna redukcija uvoza otvorila je brojne teškoće u reprodukcijom ciklusu, što se snažno odrazilo i na izvoz s obzirom na stepen njegove uvozne zavisnosti. To potvrđuje i pad realne vrednosti izvoza u 1982. i 1983. godini, da bi do porasta od 10,7% i 4,8% došlo u 1984. i 1985. godini. Ipak, ako se posmatra konvertibilno područje, u 1983. godini je došlo do porasta vrednosti izvoza od 7% čak i uz pad izvoznih cena od 2%, što znači da je realan izvoz porastao za 9%. Međutim, u uslovima smanjenja realne vrednosti uvoza to je bilo moguće ostvariti preusmeravanjem dela proizvodnje namenjene klirinškom području. Uostalom, u 1983. godini je došlo do pada vrednosti izvoza na klirinško područje za 17%, a u 1984. godini je zadržana stagnantna vrednost. Kako je vrednost izvoza na konvertibilno područje u 1984. godini porasla za 5% u odnosu na 1983. godinu uz pad izvoznih cena od 5%, to praktično znači da je u ovoj godini izvoz realno porastao za

²⁸ Menčinger i Križanić su na bazi primene ekonometrijskog modela ispitivali veze između faktora koji deluju na porast izvoza i samog kretanja izvoznog sektorskom nivou (J. Menčinger i F. Križanić, "Funkcionalisanje kursa u jugoslovenskoj privredi - ekonometrijska analiza", "Finansije", 5-6, 1986, ss. 299-320).

²⁹ Ovi podaci se neznatno razlikuju od istovetnih pokazatelja prikazanih u tabeli 1. Kako se radi o istom metodološkom pristupu za obračun realnog kretanja izvoza i uvoza, smatramo da su razlike isključivo računске prirode, pa navedene stope prihvatamo kao tačnije.

10%. Već u 1985. godini vrednost izvoza na konvertibilno područje je opala za 1,1% uz porast klirinškog izvoza za 12,9%.

Uprkos ubrzanom depresivaciji dinara tokom 1983. godine, u 1984. nisu ostvareni značajniji izvojni rezultat i pored rekordnog porasta svetske trgovine od 8,7%. To je posledica naglog pada jugoslovenskih izvoznih cena, jer su i dolarske uvozne cene OECD zemalja u istoj godini opale za 2,25%. I u 1985. godini svetska trgovina je zadržala trend rasta ali sa stopom od 3%, dok su uvoz ne cene OECD zemalja opale za 1% u dolarskom izrazu.³⁰ U skladu sa ovim trendovima u svetskoj privredi, domaće izvozne cene su opale za 1%, pa je nominalna vrednost izvoza na konvertibilno područje umanjena za 1,1%. Istovremeno je nastavljen trend rasta domaćeg izvoza na klirinško područje, što je verovatno i posledica njegovog snažnijeg stimulisanja u 1985. godini. Tokom 1985. godine je vođena politika blage realne depresivacije dinara, ali to nije dalo očekivane izvozne rezultate na konvertibilnom području. Ne treba izgubiti iz vida da su i u 1984. i 1985. godini bili prisutni i drugi oblici stimulisanja izvoza, tako da je efektivna realna depresivacija kursa dinara (diferencirano po granama) bila i viša od stepena depresivacije, koji je izračunat kada se nominalan efektivni kurs dinara koriguje relativnim odnosima cena proizvođača.

Prethodno navedena kretanja, i okolnost da je nominalna vrednost robnog izvoza u 1985. godini, iskazano u tekućim dolarima, za 2,6% manja od vrednosti izvoza iz 1981. godine, upućuju na zaključak da snažnija depresivacija kursa dinara ne uvećava bitno globalne izvozne efekte. Razlog ove pojave se neizbežno mora dovesti u vezu sa strukturom jugoslovenskog izvoza, koja je za OECD zemlje data u tabeli 5.

Respektujući strukturu jugoslovenske izvozne ponude može se tvrditi da je upravo ona razlog što je elastičnost izvozne tražnje za jugoslovenskim proizvodima ispod jedinice, pa ni drastične depresivacije vrednosti dinara ne mogu biti snažniji generator porasta vrednosti izvoza. Drugačije rečeno, Jugoslavija ne raspolaže adekvatnim izvoznim kapacitetima sa stanovišta strukture svetske tražnje, pa ni činjenica da je u 1983. godini došlo do porasta vrednosti izvoza od 7% na konvertibilno područje ne može poslužiti kao argument za tvrdjenje da je netačna teza oneelastičnosti svetske tražnje za jugoslovenskim robnim izvozom.³¹ Naime, ovaj

³⁰ Podaci o svetskoj trgovini i cenama su iz: OECD, *Economic Outlook*, May 1986.

³¹ Bajt smatra da je nedovoljna izvozna ponuda glavni uzrok slabih izvoznih rezultata, a ne nemogućnost prodaje na inostranim tržištima i pritisak na jugoslovenske izvozne cene. Stoga implicitno ne prihvata tezu o neelastičnosti svetske tražnje za jugoslovenskom izvoznom ponudom i iznosi zaključak da je domaći izvoz elastičan na promene kursa. (A. Bajt, *Alternativna ekonomska politika*, "Globus", Zagreb 1986, s. 238).

Bajt takođe naglašava da su ocene o potrošnosti dinara zasnovane na paritetnoj teoriji valutnog kursa i da se u njenoj primeni, po pravilu, zaboravlja da ona važi samo na duge rokove (podvukao A. Bajt). Zato on smatra, s obzirom da je kurs dinara dugo bio preceñjen, da bi kurs dugoročno zauseo paritetni nivo, on mora u jednom periodu, najmanje 16 godina, da odstupa u suptilnom smeru. Ovo je aksiom ukoliko se teži izlasku iz spoljne (pre)zaduženosti, pa je navedeno: "Suština naših čestih ubeđivanja da o realnosti kursa se odlučujućim odnosima cena sam već zajedno s odnosima o platnom bilansu" (Ibid. s. 227).

Tabela 5.
JUGOSLOVENSKI IZVOZ U OECD - Sektorska struktura
(u %)

	1970.	1975.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
0 - Hrana i žive životinje	22,9	19,1	13,4	14,4	14,9	15,6	12,0	11,2	-
1 - Piće i duvan	1,9	3,8	2,1	2,1	2,9	2,6	1,5	1,7	-
2 - Sirove materije izuzev goriva	12,3	10,5	10,6	8,7	7,7	6,4	6,8	5,9	-
3 - Mineralna goriva i maziva	1,8	1,6	5,6	5,7	5,2	5,7	8,1	5,4	-
4 - Životinjska, biljna ulja i masti	0,2	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1	0,3	0,3	-
0 - 4	39,1	35,0	22,0	31,1	30,8	30,4	28,7	24,4	-
5 - Hemijski proizvodi	3,6	5,5	7,1	6,4	6,0	6,5	8,5	9,3	-
6 - Izradjeni proizvodi klasif. po materijalu	30,8	26,1	23,5	23,8	24,4	26,3	28,8	30,1	-
7 - Mašine i transportni uređaji	12,8	17,1	20,6	22,0	20,6	19,2	16,4	18,8	-
8 - Razni gotovi proizvodi	13,6	15,7	15,8	15,8	17,2	16,7	16,9	17,0	-
9 - Razne tran. i nigde nomenuta roba	0,1	0,6	1,0	0,9	1,0	0,9	0,7	0,4	-
5 - 9	60,9	65,0	68,0	68,9	69,2	69,6	71,3	75,6	-

Izvor: Preračunato na bazi podataka Statistike spoljne trgovine Jugoslavije za odgovarajuće godine.

rezultat u 1983. godini je ostvaren preusmeravanjem roba sa kliničkog na konvertibilno područje, pa je sumaran izvozni efekat u tekućem vrednosnom iskazu bio za 3,2% manji u poredjenju sa 1982. godinom. Kako je jugoslovenska izvozna ponuda po strukturi i kvalitetu neadekvatna svetskoj tražnji, a po kvantitetu nedovoljna za veću izvoznu ekspanziju, to je centralno pitanje za povećanje izvoza u neposrednoj vezi s većom proizvodnjom robe za izvoz. Uz reduciranje apsorpcione moći domaćeg tržišta, koje ne ostavlja ve liki manevarski prostor zbog rizika materijalno bilansnih napregnutosti, jedini način da se uveća realna izvozna ponuda leži upre usmeravanju domaće proizvodnje prema zahtevima svetske uvozne tražnje. Kako nije u pitanju kratkoročan zahvat u privredi već proces koji će pokrivati vremenski horizont od 10 do 15 godina, razumljivo je zašto se ni do danas nije otpočelo s realizacijom ovog strategijskog pristupa. Međjutim, ovaj proces je neizbežan jer je to jedini način da se izvoz učini konkurentnim i traženim na svet skom tržištu, a time i otpočne značajniji rast izvoznih prihoda, koji će biti svakako neophodan za uredno i nenapregnuto izvršavanje obaveza po inostranim dugovima.

S obzirom na navedene performanse, devizni kurs ne može biti dugoročna poluga za rešavanje problema porasta izvoza, već se mora voditi ažurna politika njegovog prilagodjavanja u meri relativnog odnosa relevantnih stopa inflacije. Čak smatramo da bi blaga anticipativna depresijacija do 5%, konstantno za duže vreme, delovala veoma povoljno s obzirom na izraženu pojavu inflatornih očekivanja duboko prisutnu u ponašanju domaće privrede. Ukoliko bi se išlo na veći stepen realne depresijacije, to bi u jednom kratkom roku (nekoliko meseci) dalo ispodprosečne efekte na porast vrednosti izvoza, ali nikako ne bi postalo trajan generator izvoza ne ekspanzije. Naime, osetnija realna depresijacija bi bila odlučujući motiv za veliki broj domaćih proizvođača da se opredele za izvoz, jer bi takva depresijacija dinara priznavala sve njihove proizvodne neracionalnosti ugrađene u visoke troškove proizvodnje. Čak bi, uz ostale stimulacije, ostavila prostor da na inostranom tržištu, uz cene koje bi bile ispod svetskih cena (zbog lošijeg kvaliteta, dizajna i ostalih necenovnih karakteristika) o stvaru određen profit. Na drugoj strani, domaći izvoznici, koji su već duže prisutni na određenim segmentima inostranog tržišta, mogli bi da obore svoje izvozne cene ispod svetskih cena radi porasta konkurentnosti,³² ali bi i dalje preko visokog kursa deviza ostvarivali značajne dinarske zarade. Razume se, one bi bile znatno veće ukoliko ne bi došlo do obaranja ovih cena, a u unutrašnjim finansijskim tokovima to bi otvorilo procese velike preraspodela dohotka u korist izvoznih organizacija. Ali dolarske vrednosti jugoslovenskog izvoza se ne bi bitnije uvećale, pa se nameće pitanje da li je isuviše skupa cena ovakvog mehanizma povećanja

³² Pored cenovnih, necenovni činioci postaju sve značajnija determinanta izvoza na konkurentnosti (kvalitet, rok isporuke, kreditiranje i dr.). Šire o značaju necenovnih faktora na nekonkurentnost izvoza videti: M. Kovačević, "Osnovni faktori povećanja realne konkurentnosti izvoza", Prilozi za izgradnju novog sistema ekonomskih odnosa sa inostranstvom, Narodna banka Srbije, 1985. godine.

izvoza.³³ Sigurno je da bi pozitivni marginalni izvozni efekti bili praćeni i nepovoljnim procesima kao što je dodatni pritisak na unutrašnju inflaciju preko skupljih, dinarski iskazanih uvoznih inputa.³⁴ Stoga smatramo da drastična realna depresijacija dinara ne može biti racionalna opcija ekonomske politike, niti prihvatljiv instrument kojim bi se ostvarivalo neznatno povećanje vrednosti izvoza.

³³ Istražujući u kojoj meri je smanjenje vrednosti dinara u periodu 1971-1982. godine doprinelo realnom porastu izvoza na konvertibilno područje, Vasić je izvršio regresionu analizu uz primenu linearnog logaritamskog modela, pri čemu je izabran sledeće varijable: realni jugoslovenski izvoz na konvertibilno područje (vrednosti deflacionalne jediničnim vrednostima izvoza), industrijsku proizvodnju 15 najrazvijenijih zemalja, cene proizvođača u istim zemljama i u Jugoslaviji i indeksi efekativnog kursa dinara. S obzirom na nizak koeficijent determinacije $R^2 = 0,50$, autor je zaključio da su obuhvaćeni faktori, među njima i kurs, mogli da objasne samo polovinu kretanja realnog konvertibilnog izvoza (koeficijent elastičnosti izvoza na promenu kursa se kretao u rasponu 0,18-0,28). (V. Vasić, "Uticaj cene na kretanja realnog izvoza", "Ekonomika misao" 2, 1986. s. 36.).

Do 1976. godine Jugoslavija je još mogla da računa sa pozitivnom korelacijom između svog izvoza i tempa privrednog rasta u zemljama OECD. Regresione analize za period 1966-1975. su pokazale da je elastičnost realnog obima jugoslovenskog izvoza u odnosu na rast društvenog proizvoda OECD bila 12,11, odnosno da je svaki procent rasta proizvodnje u OECD povlačio za sobom 2,1% povećanja jugoslovenskog izvoza na ovo područje (IBRD, *Yugoslavia, Self-Management Socialism and the Challenges of Development*, Baltimore, and London, 1976, p. 239).

Da bi skrenuo pažnju na dramatične promene u periodu posle 1976. godine, Kovač je produčio analizu i obuhvatio period 1966-1970. godina (koristi se isti oblik regresione jednačine - stepena funkcije u logaritamskom obliku). Dobijeni rezultati pokazuju da je elastičnost jugoslovenskog izvoza u OECD smanjena na svega 0,603. To praktično znači da čim stopa rasta društvenog proizvoda OECD padne ispod 1,60% godišnje, jugoslovenski izvoz realno opadne. (O. Kovač, *Spoljnoekonomska ravnoteža i privredni rast: Problemi i iskustva Jugoslavije*, III izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 1982. s. 286).

³⁴ Korišćenjem obradom doprinosa realne depresijacije dinara porastu inflacije bi zahtevalo da se kroz input-output matricu isvedu sumarni efekti (kako direktni tako i indirektni) na nivo pojedinih grana. Tek tada bi se na osnovu proizvodnog pondera pojedinih grana mogao izračunati kompleksan efekat realne depresijacije na domaću inflaciju. S obzirom na česte prigovore da je uticaj na realna depresijacija dinara tokom 1983. godine u velikoj meri bila usloj domaće inflacije, Bajt pokušava da na bazi učešća uvoza u društvenom proizvodu od približno 25% dokaže da je ovaj uticaj opredelio samo 10% rasta domaće inflacije između decembra 1982. i decembra 1983. godine. (A. Bajt, op. cit. s. 333).

3. ZADUŽENOST I EKSTERNA LIKVIDNOST JUGOSLAVIJE DO 1990. GODINE

S obzirom na poznate neprijatne posledice eksterne nelikvidnosti, ukratko ćemo skicirati mogući scenario relevantan za likvidnosnu poziciju Jugoslavije do 1990. godine. U analizi će se posmatrati *konvertibilno područje* imajući u vidu njegov značaj za eksternu likvidnost Jugoslavije.³⁵

Prema procenama eksperata OECD, dolarske uvozne cene ove grupe zemalja u 1986. godini će rasti po stopi od 5,5%, dok bi u 1987. godini njihovo kretanje bilo sublimirano u trendu pada za oko 0,25% godišnje u odnosu na nivo iz 1986. godine.³⁶ Kako su cene jugoslovenskog izvoza u prvih osam meseci 1986. godine bile na istom nivou u odnosu na korespondentan period prethodne godine, teško je poverovati da je do kraja 1986. godine došlo do njihovog bitnijeg porasta. To praktički znači da će se porast vrednosti izvoza uglavnom oslanjati na rast fizičkog obima izvoza. Uz optimalnu pretpostavku stagnantnog nivoa jugoslovenskih izvoznih cena u 1987. godini i njihovog blagog rasta od 2% u periodu 1988-1990. godine, mogao bi se okvirno proceniti porast vrednosti robnog izvoza.

Naime, u prvih 9 meseci 1985. godine indeks vrednosti robnog izvoza je iznosio 96,5% a i konvertibilni je bio ispod 100%, tačnije 99,4%. U periodu koji obuhvata prvih osam meseci 1986. godine indeks fizičkog obima izvoza je bio 96%. Ostvaren izvoz na konvertibilno područje u prvih 9 meseci 1986. godine predstavlja 69% vrednosti izvoza na isto područje za celu prethodnu godinu. Da bi se do kraja 1986. godine realizovao izvoz na konvertibilno područje u vrednostima prethodne godine, bilo je potrebno da se u poslednja 3 meseca ostvari vrednost izvoza od 2.008 miliona dolara, ili prosečna mesečna vrednost od oko 670 miliona dolara, što je za preko 30% više u poredjenju sa mesečnim prosekom za prvih devet meseci. Uz pretpostavku da su izvozne cene do kraja godine ostale nepromenjene, u cilju realizacije prethodnog cilja, fizički obim izvoza na konvertibilno područje je morao da raste dinamičnije u odnosu na prosek za prvih 9 meseci i dostigne godišnju stopu porasta na nivou 1985. godine.

U 1987. godini može se očekivati i pad jugoslovenskih izvoznih cena u odnosu na 1986. godinu. Ako se pretpostavi da će one zadržati isti nivo, porast vrednosti konvertibilnog izvoza od 5%³⁷ podrazumeva identičan porast fizičkog obima izvoza, što se može smatrati gornjom granicom s obzirom na strukturu izvozne ponude i nisku cenovnu elastičnost konvertibilne uvozne tražnje za jugoslovenskim proizvodima. U ovom slučaju je bitna i implicitna pret

³⁵ *Apsolutne vrednosti u dolarima za predstojeći period obračunate su po statiističkom kursu od 185,7 din/\$. U obračunu se zanemaruje potencijalno kretanje vrednosti dolara na deviznim tržištima u svetu. Takođe se računa mesta bilnom osnovom nafte na sadašnjem nivou uz nevelike oscilacije kamatnih stopa na tržištu novca i kapitala.*

³⁶ *Vidi: OECD, Economic Outlook, May, 1986.*

³⁷ *Prema Načrtu rezolucije za 1987. godinu, predviđen je ukupan porast nominalnog deviznog prihoda od izvoza robe za pet procenata (12.150 miliona dolara) a prihod po osnovu usluga za 6% (4.440 miliona dolara), dok bi doznake iz inostranstva iznosile 1.500 miliona dolara.*

postavka da domaće cene dostignu takav nivo koji bi izvoz učinio atraktivnijim uz adekvatnu politiku kursa dinara.

Dakle, robni izvoz bi u 1987. godini, uz navedene pretpostavke, dostigao vrednost od 6.841 milion dolara.³⁸ Ako se ova vrednost uzme kao bazna za naredni trogodišnji period, uz pretpostavku da izvozne cene rastu po stopi od 2% godišnje a fizički obim izvoza od 8% godišnje, u 1990. godini bi robni izvoz na konvertibilno područje dostigao vrednost od 9.105 miliona dolara. Iz ovog proračuna je isključen efekat kolebanja vrednosti dolara i ostalih ključnih valuta.

Ako bi godišnji devizni priliv od usluga (turizam, transport, investicioni radovi, zastupnička provizija i ostale usluge) u periodu 1986-1990. godina zadržao nivo iz 1985. godine (oko 2 milijarde dolara) a priliv neto deviznih doznaka dostigao iznos od 2 milijarde dolara,³⁹ ispljenički transferi izneli oko 700 miliona dolara i priliv po osnovu kamata oko 200 miliona dolara, ukupni devizni priliv u 1987. godini, raspoloživ za servisiranje duga i uvozne potrebe, iznosio bi oko 11.741 milion dolara. Shodno pretpostavci, ova vrednost u 1990. godini bila bi reprezentovana sumom od 14.005 miliona dolara.

Stopa zaduženosti prema konvertibilnom području u 1985. godini, ako se izuzme refinansirani iznos duga, bila je 29%.⁴⁰ Izuzima li se iz ukupnog deviznog priliva podignuta efektivna sa deviznih računa građana, stopa servisiranja duga u 1985. godini penje se na 35%. Još je nepovoljniji odnos ako se u ukupne otplate uključuje i otplate kratkoročnih kredita. Uz ovaj uslov, koeficijent servisiranja dostiže 47%. Nepovoljne okolnosti su utoliko naglaše nije ako se ima u vidu da je u 1985. godini refinansirano 1.900 miliona dolara, što nije uključeno u ovaj obračun.

U 1984. i 1985. godini otplate po osnovu kamate su iznosile oko 1.800 miliona dolara u svakoj godini. S obzirom na činjenicu rastućeg udela kredita uz fleksibilne kamatne stope, kao i okolnost da svake godine značajan iznos dospelih otplata podleže refinansiranju i reprogramiranju, nije bez osnova pretpostavka da će u periodu 1987-1990. godine plaćanje po osnovu kamate biti oko 2 milijarde dolara godišnje.

³⁸ *Polazna osnova za ovaj obračun je pretpostavka da je vrednost robnog izvoza na konvertibilno područje u 1986. godini bila na nivou iz 1985. godine.*

³⁹ *Ova pretpostavka sadrži optimističke tonove jer je u poslednje četiri godine neto devizni priliv od doznaka bio ispod 1,5 mlrd. dolara (u 1985. godini tačno 1.001 mln. dolara, vidi Bilten NBJ, decembar 1985.).*

⁴⁰ *U devizni priliv je uračunat bruto-iznos doznaka a otplate, pored kamata, uključuju samo srednjoročne i dugoročne zajmove.*

Ako se usvoji pretpostavka⁴¹ da će otplate srednjoročnog i dugoročnog kredita u periodu 1987-1990. godina biti u proseku oko 3,4 milijardi dolara, ne uzimajući u obzir refinansirane iznose, to bi značilo da će fiksne godišnje obaveze u tom periodu biti oko 5,4 milijarde dolara godišnje.

U ovaj obračun nije uključena mogućnost potencijalnog angažovanja novih kratkoročnih kredita, već se računa sa korišćenjem srednjoročnih i dugoročnih kredita u obimu njihovih godišnjih otplate, što rezultira u stanju nepromenjenog duga u 1990. godini u odnosu na sadašnji nivo.

Takodje, ova pretpostavka sugerise zaključak da će novi krediti biti isključivo korišćeni za dospela plaćanja, što predstavlja dodatno breme na inače nedovoljnu domaću akumulaciju. Naime, inostrani krediti u tom periodu neće biti generatori privrednog rasta jer se u tom pravcu neće ni usmeravati, a za njihovo servisiranje trošiće se ili domaća akumulacija, ili će se uzimati novi krediti koji će po mehanizmu kamate uvećavati odliv domaćeg bogatstva.

Uz scenario koji predviđa ukupno raspoloživ iznos za plaćanja prema inostranstvu u 1987. godini od 11.741 milion dolara i fiksne obaveze u iznosu od 5,4 milijarde dolara, isključujući refinansiranje, stopa servisiranja duga bi bila 50%, razume se, prema konvertibilnom području. Veći iznos refinansiranja mogao bi da oslobodi određenu sumu sredstava za povećanje uvoza ili za popunjavanje deviznih rezervi. Ako bi plaćanje svih dospelih anuiteta u 1987. godini bilo svedeno na plaćanje kamate, stopa servisiranja duga bi iznosila oko 17%.

Stepen opterećenja domaće privrede u smislu plaćanja dospelih obaveza ima rastući trend do 1990. godine. U skladu s ranijim proračunom da će u 1990. godini raspoloživ iznos za sva plaćanja prema konvertibilnom području i za povećanje deviznih rezervi ili smanjenje ukupnog duga biti na nivou od 14.005 miliona dolara, dospela plaćanja u istoj godini od 5,5 milijardi dolara formiraće stopu zaduženosti od 39%. To svakako ne znači da će period posle 1990-te godine biti karakterističan po padu stope zaduženosti sob

⁴¹ V. Dragomirović, "Pretpostavke ekonomski racionalnog smirivanja krize spoljne likvidnosti Jugoslavije", *Jugoslavija u međunarodnim finansijama*, red. B. Babić, IMPP, Beograd, 1986, s. 47.

U jednom scenariju izlaska iz akutne krize netikvidnosti u periodu 1986-1990. godine otplate glavnice konvertibilnog duga za period 1986-1990. procenjuje se na 16,5 mlrd. dolara ili prosečno 3,3 mlrd. dolara godišnje i računa se s porastom deviznih rezervi na oko 7 mlrd. dolara u 1990. Prema ovoj projekciji, ukupne potrebe na strani finansijskim sredstvima bi u godišnjem proseku iznosile 4,31 mlrd. dolara od čega bi se 3,3 mlrd. dolara odnosilo na otplatu kredita, 0,56 mlrd. dolara na kreditiranje inostranih kupaca, 0,56 mlrd. dolara na povećanje deviznih rezervi i 0,1 mlrd. dolara na "ostale potrebe". Takodje se računa s formiranjem suficita u bilansu tekućih transakcija s konvertibilnim područjem na nivou od 700-800 mil. dolara godišnje. Pri ovim pretpostavkama do smanjenja duga u periodu 1986-1990. ne bi došlo, što bi imalo na posledicu plaćanje kamata s porastom od 150 mlrd. dolara godišnje. (u. *Jugoslavija u svedenoj privredi na pragu XXI veka: Strategija, Makro projekat IMPP, "Informator"*, 1986, s. 315.

zirom na dinamiku otplate reprogramiranih kredita.

Da bi se ovaj koeficijent sveo na međunarodno usvojen poželjan nivo od 25%, ukupan devizni priliv umanjen za podignute doznake u 1990. godini morao bi da iznosi 22 milijarde dolara. Ako se očekuje raspoloživ prihod od usluga i doznaka od oko 4,0 milijardi dolara i ostali transferi oko 900 miliona dolara, prihod po osnovu izvoza robe u 1990. godini za naveden cilj morao bi da dostigne iznos od 17,1 milijardu dolara. To bi praktično značilo da vrednost izvoza na konvertibilno područje u periodu 1987-1990. godine mora da raste po prosečnoj godišnjoj stopi od 35,7%. Ne treba sumnjati u nerealnost ovakve pretpostavke.

Sa razvojnog aspekta najneposrednije i dalekosežne posledice navedenih nepovoljnih tokova zaduživanja ogledaju se u smanjivanju domaćih bruto investicija u osnovne fondove (samo 24,2% od finalne potrošnje društvenog proizvoda u 1983. godini).⁴² Odnos je još nepovoljniji ako se posmatraju fiksni fondovi privrede. Faktički, inostrana sredstva više neće imati karakter dopunjavanja domaće akumulacije, već će vršiti dodatni pritisak na nju. Zanimanje transfera nove tehnologije doprinosiće proširenju raskoraka između Jugoslavije i ostalog sveta u smislu razvoja, rasta društvenog proizvoda i društvenog standarda.

*Na alternativu: smanjivanje duga ili povećanje zaduženosti jedino je ispravno respektovanje realističke pozicije. Naime, sadašnja pozicija, sve do 1990. godine, ne dozvoljava ovakvu dilemu jer ona i ne postoji. Jedina alternativa je dalje zaduživanje radi plaćanja dospelih obaveza, nešto blaži pritisak uz odgovarajuće refinansiranje, pri izvozu na granici od oko 22% društvenog proizvoda.*⁴³ To znači da je nemoguće angažovati više kredita dabi se jedan njihov deo uputio u domaću proizvodnju, za njeno investiciono osveženje, već je granica njihovog korišćenja opredeljena tekućim obimom servisiranja inostranog duga. Uz ove konstatacije imamo u vidu i stanje na međunarodnom tržištu kapitala, kao i poziciju Jugoslavije na tom tržištu.

4. PRAVCI AKCIJE

S obzirom na dostignut stepen zaduženosti prema konvertibilnom području, Jugoslavija se mora orijentisati na postizanje suficita u platnom bilansu da bi se stvorio prostor za postepeno razduživanje. Međutim, ovaj cilj se ne može postizati neprekidnim sužavanjem uvoza, već se rešenja moraju tražiti na izвозnoj strani. Ograničenje uvoza, s obzirom na dostignut stepen uvozne zavisnosti domaće proizvodnje i izvoza, ima svoje objektivne barijere pa bi dalje reduciranje ugrozilo industrijski i ukupan privredni rast, što bi otežalo unutrašnju poziciju zemlje a popravljjanje eksternu likvidnosti i postepeno razduživanje pomerilo dalje u bu-

⁴² Vidi *Bilten NBJ*, decembar 1985. godine.

⁴³ Izračunato učešće se odnosi na nominalno iskazan društveni proizvod (tekuće cene).

dučnosti.⁴⁴ Nedovoljan obim inostrane opreme, čiji je uvoz posle 1979. godine praktično sveden na minimum, sem brzog smanjenja domaćih investicija u fiksne fondove, znači i tehnološko zaostajanje Jugoslavije za razvijenim zemljama, što ima svoje nepovoljne reperkusije na konkurentnost izvoza. Imajući u vidu vezu obima investiranja i tempa privrednog rasta, sigurno je da bi dalji pad investicija u fiksne fondove, uz drastičan pad njihove efikasnosti, u svom agregatnom izrazu predstavljao značajno razvojno ograničenje. Stoga se mora prekinuti ovaj trend i potražiti prostor za veći uvoz opreme s najsavremenijim elementima tehničkog progressa u svetu.

Na unutrašnjem planu se moraju aktivirati svi mehanizmi za reduciranje inflacije, jer visoke stope inflacije koje se ostvaruju poslednjih godina deformišu cenovno-troškovnu strukturu domaće privrede, pri čemu se vrši neadekvatna selekcija resursa sa aspekta izvoza a kroz cenovne distorzije slabi dohodovna motivisanost za izvoz. Time se domaća inflatorna ekspanzija, podržana agregatnom neravnotežom ponude i tražnje, brzo transmituje na troškovni spektar i kroz circulus vitiosus perpetua na sve višem nivou.

Sigurno je da visoke nominalne kamatne stope i kreditna zavisnost privrede pothranjuju troškovnu inflaciju, ali se ne sme odstupiti od procesa šireg prihvatanja tržišnih kriterija privredjivanja. Kroz međuzavisne i simultane procese selekcije investicija i njihovog usmeravanja u izvozne sektore, jačanja akumulativne sposobnosti privrede i orijentacije na ekspanzivnu strategiju izvoza moraju se otvarati procesi likvidacije nerentabilnih preduzeća.

⁴⁴ Analizirajući strukturne karakteristike domaće proizvodnje nameće se zapazanje da ključne izvozne grane (sektori) imaju naglašeno obeležje visokog koeficijenta direktne i indirektno uvozne zavisnosti. Posmatrano na agregatnom nivou različita visina strukturnih koeficijenata formirala je u periodu 1972-1982. godine visok koeficijent uvoznog sadržaja domaće proizvodnje namenjene izvozu na prosečnom nivou od 21,5% vrednosti izvoza (v. tabelu 1.).

Za nas je značajno da s obzirom na strukturu proizvodnje i izvoza dinamičniji porast izvoza u odnosu na rast društvenog proizvoda podrazumeva i snažniju uvoznju dinamiku. Prema empirijskim istraživanjima, porast društvenog proizvoda preko 3% povlači za sobom koeficijent elastičnosti uvoza na oko 1,40. Kako se u Načrtu rezolucije za 1987. predviđja realan rast društvenog proizvoda od najmanje 3,5%, to implicitno podrazumeva da bi uvoz realno morao da poraste za oko 5%. Ove relacije bi ugrozile platnobilansne ciljeve iz Načrta rezolucije jer je ona komponovana na nominalnom porastu uvoza robe i usluga od 4%.

Imajući u vidu realan ritam rasta u 1986. godini, kao i izvozne rezultate, čini se da je predviđjena stopa rasta društvenog proizvoda od najmanje 3,5% isuviše visoka, mada je ona nedovoljna sa stanovišta jugoslovenskih potreba. Ova sumnja je utoliko opravdanija ako je poznat procent učešća fiktivne komponente društvenog proizvoda nastale na osnovu revalorizacije zaliha (Lj. Mađžar, op.cit. s. 344 je izračunao da je fiktivna komponenta u 1984. godini činila 17% društvenog proizvoda).

Budući da se preovladjujući deo jugoslovenskog duga odnosi na dug u konvertibilnim devizama, i da praćenje tehničkog progressa podrazumeva veći uvoz opreme i znanja iz razvijenih zemalja, to i strategija jugoslovenskog izvoza mora biti koncipirana elementima iznad proporcionalnog rasta izvoza na ovo područje u poredjenju sa ukupnim porastom izvoza i dinamikom domaće proizvodnje.⁴⁵ Stoga se odmah mora pristupiti readaptaciji domaće proizvodne strukture uz izgradnju proizvodnih potencijala u skladu sa strategijom izvoza konkretnih proizvoda. To znači da se maksimalno respektuje struktura uvozne tražnje razvijenih zemalja uz porast pondera učešća proizvoda više prerade u ukupnom izvozu. Nove investicije u izvozne kapacitete moraju računati kao relevantan kriterijum niži uvozni sadržaj uz maksimalne neto-devizne efekte. U izgradnji racionalne izvozne fizionomije mora se prevazilaziti visok stepen diferenciranosti izvorne ponude, što je naglašena karakteristika tekućeg perioda. Kako u strukturi domaće izvoza dominiraju proizvodi industrijske prerade, izvesno je da se moraju forsirati one grane koje imaju najveću propulzivnost na svetskom tržištu, a to su: metalopreradivačka industrija, elektroindustrija i hemijska industrija. Naravno, to ne znači automatski i opredeljenje za kapitalno-intenzivni tip daljeg razvoja, već je potrebno aktiviranje raspoloživih faktora proizvodnje u cilju njihove optimalne valorizacije u međunarodnoj razmeni.

Uz prevladavanje endogenih tendencija u privrednom razvoju i postupno ublažavanje strukturnog disekvilibrizma industrije (pre svega, zaostajanje sirovinskih i baznih sektora), mora sekom ponoviti izvozna orijentacija kao element dugoročne strategije razvoja. Time se ublažiti teškoće usled neto-odliva domaće akumulacije u inostranstvo, što će inače usporiti dinamiku novih investicija uz sporiji rast industrije. Da se ne bi zapalo u retardacionu fazu privredne aktivnosti, svi elementi izvozne orijentacije, pa i podsticaji izvoza, moraju biti u funkciji izgradnje efikasne, racionalne i sa jugoslovenskog aspekta optimalne izvozne strukture. To podrazumeva jedinstvene kriterijume na jugoslovenskom tržištu uz favorizovanje izvoza koji se temelji na minimalnim jediničnim troškovima proizvodnje.

Ekspandiranje izvoza uz dostignut stepen konjunktura u svetu, s prisutnim elementima narastajućeg protekcionizma, neće biti moguće bez podizanja domaće produktivnosti i konkurentnosti na viši nivo uz nova investiciona ulaganja i viši stepen iskorišćenosti

⁴⁵ Učešće jugoslovenskih proizvoda u uvozu razvijenih zemalja smanjuje se posle 1965. godine i u periodu 1965-1970. je iznosilo 0,39%. I u naredna dva petogodišta, 1971-1975. i 1976-1980. dolazi do pada učešća na 0,33% i 0,24% posmatrano respektivno. I u periodu 1981-1985. učešće jugoslovenskog izvoza u industrijski razvijene zemlje je na nivou od 0,24% posmatrano prema njihovom ukupnom uvozu (Izvor: UN, *Monthly Bulletin of Statistics*, vol. XL, No. 8, August 1986, i SZS, *Statistički godišnjak Jugoslavije*, 1986).

U pogledu regionalne orijentacije jugoslovenskog robnog izvoza, u 1970. godini 56,6% ukupnog izvoza je realizovano na tržištima razvijenih zemalja, da bi u 84. i 85. godini značaj ovog regiona prema navedenom koeficijentu bio sveden na 35,0%! (Izvor: SZS, *SGJ*, 1986, s. 82).

instaliranih kapaciteta. Rati stvaranja dekvatnog izvoznog potencijala ne može se izvršiti neograničen pritisak na domaću potrošnju, jer iskustva malih zemalja pokazuju da restrikcije volumena domaće agregatne tražnje uz korišćenje arsenala monetarnih i fiskalnih mera, kao i depresijacija deviznog kursa, ne mogu rešiti kumulirane strukturne debalanse u privredi.

Na kratak rok se moraju zatvarati domaći generatori inflacije i vršiti značajno reduciranje troškova, koji naglašeno opterećuju jedinicu izvoza i time izvoz čine manje konkurentnim. Razmera ovih troškova su takvog obima da poništavaju efekte relativno jeftine radne snage. Pre svega, *odmah treba pristupiti drastičnijem reduciranju poreskog opterećenja jedinice proizvodnje*, jer to u strukturi troškova predstavlja sve dominantniji činilac, pa time i faktor izvozne nekonkurentnosti.

Takodje, politika kursa dinara mora se prilagoditi trajnom trendu *neznačajne realne depresijacije*, čime bi se neutralisali efekti ex post uskladjivanja kursa dinara promenama odnosa cena.

Ako se ima u vidu medjuzavisnost navedenih procesa, razumljivo je da je povećanje deviznog priliva, sa dominantnom ulogom priliva po robnom osnovu, aksiom za rešavanje problema zaduženosti, obezbedjenje sredstava za veći uvoz i finansiranje razvoja. Isto tako, nije sporno da se moraju stvarati uslovi za veći neto-devizni priliv na sektoru usluga (saobraćaj, turizam i investicioni radovi), a neophodno je da se spreči dalji pad priliva deviznih doznaka jugoslovenskih radnika.⁴⁵ Stoga se poboljšanje izvoznih performansi privrede u narednom periodu mora prihvatiti kao jedan od najrelevantnijih faktora platnobilansne i razvojne strategije na dugi rok. Isto tako, ovaj proces se mora podržati merama tekuće ekonomske politike.

FOREIGN TRADE PERFORMANCE AND PERSPECTIVE OF YUGOSLAV INDEBTEDNESS UNTIL 1990

S u m m a r y

The most marked characteristic of the Yugoslav Balance of Payment, over the entire observed period shows current account deficit, in each year. The realized deficits were a strong generator in creating a negative balance of payments over most of the period being observed, resulting in the growth of external indebtedness.

Taking into consideration the achieved level of indebtedness toward the convertible area Yugoslavia has to orient itself toward reaching Balance of Payments surpluses, thus creating space for gradual freeing from debt. However, this target cannot be attained

⁴⁵ U kvantitativnom pogledu doznake čine značajnu komponentu bilansa plaćanja zemlje. Bruto priliv deviznih doznaka u 1981. godini je činio 78% robnog izvoza na konvertibilno područje, da bi došlo do postepenog pada na 40,7% u 1985. godini prvenstveno kao posledica pada bruto-priliva doznaka (izračuna to prema: *Biltenu Narodne banke Jugoslavije* br. 12, 1985.).

by constant reduction of imports, therefore, solutions must be sought on the exporting side. In the domestic economy all mechanism would have to be activated to reduce inflation, because the high rate inflation occurred in recent years deforms the price-wage structure of domestic economy while achieving inadequate selection of resources from the exporting aspect, and through distortion of prices weaken the motivation for export. Therefore, the domestic generators of inflation must be closed in the short term as well as performing important reductions of cost, which emphasizedly burden the unit of export, and make the export less competitive. The exchange rate policy has to adopt to permanent trend of insignificant real depreciation thus neutralizing ex post effect of exchange rate adjustment to relative price changes.

ВНЕШНО-ТОРГОВЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЗАДОЛЖЕНИЯ ЮГОСЛАВИИ ДО 1990. г.

Р е з ю м е

Приметнейшая характеристика платежного баланса Югославии, в целом рассматриваемом периоде, показывается в дефиците торгового баланса, в всяком отдельном году. Осуществившие дефициты были сильным генератором формирования отрицательного различия в более значительной части рассматривавшего периода, а итог того процесса есть увеличение обремененности долгом по заграници.

Приняв во внимание ступень обремененности долгом по заграници, Югославия будет принужденно добиваться суфичит торгового баланса, с целью сделания пространства к постепенному уменьшению долга. Однако, этой цели не возможно добивается непрерывно уменьшая к импорт, но решению будет принужденно искать на стороне экспорта. В домашней экономике нужно сделать действительным все механизмы которые могут дать возможность к сокращению инфляции, потому что высокие ступени инфляции, которые докладываются последних лет, деформируют ценно-расходную сторону домашней экономики, при неpravильной селекции факторов из угла экспорта, а через разнообразные цены мотивированность к экспорту будет немощной.

Поэтому нужно быстро уменьшать уровень домашней инфляции и значительно уменьшить расходы, которые обременяют экспорт. Политику валютного курса нужно приспособить беспрерывном тренду незначительной реальной депрециации, и так аннулировать ex post эффект согласования курса динара изменению отношений между ценах.

S A O P Š T E N J A

Novica VUČIĆ*

AKTUELNI PROBLEMI STABILNOSTI VREDNOSTI NOVCA
I PRIVREDNI RAST U ZAPADNOJ EVROPI

Knjiga "Aktuelni problemi stabilnosti vrednosti novca i privredni rast u Zapadnoj Evropi"¹ sadrži referate i koreferate sase minara koji je od 12. do 14. oktobra 1983godine održan u Badenu kraj Beča, a u organizaciji Međunarodnog monetarnog fonda i Nacionalne banke Austrije. Seminarom je rukovodio prof. Dr Hans Seidel, sadašnji direktor Instituta za više studije u Beču i nekadašnji državni sekretar u austrijskom Ministarstvu finansija. Među učesnicima seminarara bili su ekonomisti sa raznih univerziteta i instituta za istraživanje, predstavnici poslovnih banaka i tri centralne banke - nemačke Bundesbanke, austrijske Nacionalne banke i švajcarske Nacionalne banke - kao i članovi štaba Banke za međunarodne obračune, Sekretarijata GATT-a i Fonda. Diskusije su bile slobodne i otvorene; svi učesnici su nastupili u ličnom svojstvu, a ne kao predstavnici svojih institucija.

Ovaj seminar spada u red takvih manifestacija koje Fond organizuje u raznim zemljama s drugim suorganizatorima, a bio je prvi na nemačkom jeziku. Cilj ovog seminarara bio je da se u širem krugu slušalaca produbi razumevanje za nastojanja koja Fond preduzima da bi pomogao svojim članovima u postizanju solidnog platnog bilansa, kao i da doprinese jačanju njihove sopstvene nacionalne ekonomije i svetske privrede u celini. Ti seminari treba da unapređe javnu razmenu mišljenja između učesnika, a smisao im je da se dodje do podstreka i ideja koji bi mogli doprineti da se ojača delovanje Fonda.

Održavanjem ovog seminarara razmatrani problemi bi trebalo da postanu vidljiviji u svojoj kompleksnosti a učesnici na njemu da budu podstaknuti na održavanje kontakata. Pogledi sadržani u ovoj knjizi ne poklapaju se obavezno sa pogledima Fonda. Međutim, oni treba da doprinesu boljem razumevanju problema pred koje se Fond stavlja u vršenju svojih funkcija.

Na ovom seminaru je oko trideset stručnjaka diskutovalo o aktuelnim problemima svetske privrede. Kao osnova za diskusiju poslužili su pismeni izveštaji iz kojih su referenti i koreferenti glavne momente izneli usmeno.

* Sveučilište u Osijeku

¹ Dr Hans Seidel: Geldwertstabilität und Wirtschaftswachstum, Vandenhoeck-Ruprecht in Göttingen, 1984. s. 230.

U osnovi tematske strukture bio je sledeći pojednostavljujući nalaz. Svetska privreda se još uvek nalazi u bolnom procesu prilagodjavanja. Industrijski razvijene zemlje još uvek nisu dobile borbu protiv stagflacije. Dođuše, stopa inflacije je bitno smanjena, ali su se ipak morali prihvatiti znatni gubici u sektoru proizvodnje i zapošljavanja. Međunarodni konjunktorni polet od 1983. godine naovamo, bar u Evropi, nije tako jak da se u dogledno vreme može očekivati nalaženje zadovoljavajućeg rešenja za zaposlenost.

U isto vreme zemlje u razvoju van OPEC-a stoje pred zadatkom da svoje platnobilansne deficite svede na onu meru koja se du goročno može finansirati i da svoje razvojne programe orijentišu u tom smislu. I ovde se mogu konstatovati delimični uspesi. Zahvaljujući efikasnom rešavanju krize pod rukovodstvom MMF-a izbegnut je kolaps međunarodnog finansijskog sistema a deficiti tekućih računa platnog bilansa zemalja u razvoju znatno su smanjeni. Međutim, teret prilagodjavanja koji se nameće zemljama u razvoju veoma je težak i opterećuje njihove političke sisteme. Još uvek nije suzbijena opasnost od nepoželjnih reakcija koje bi dovele u pitanje ono što je već postignuto.

Svakako da ta problematika svetske privrede nije mogla biti iscrpno obrađena u toku nepuna tri dana. Bilo je, međutim, kompetentnih izlaganja o specijalnim temama i živahna razmena mišljenja koja je unela puno svežine. Više učesnika seminarara je uveravalo da seminar u Badenu spada u one retke seminarare čija se poseta isplatila. U isto vreme, rači "zagrevanja", razmatrane su dve unutrašnjopolitičke teme: uloga monetarne i fiskalne politike uprocusu prilagodjavanja, kao i mogućnosti i granice politike dohodka. Težište je ipak bilo - u skladu sa funkcijama MMF-a - na spolnoekonomskim temama: opasnosti od protekcionizma, mogućnosti povratka na sistem fiksnih deviznih kurseva, značaju monetarnih rezervi i izboru rezervnih medija i, specijalno, međunarodnoj problematici zaduživanja.

U nastavku se iznose u sažetoj formi glavne ideje iz referata i diskusija o njima. Izbor je, neizbežno, subjektivan; on se zasniva na mojim teoretskim saznanjima i mojim ideološkim predrasudama. Međutim, potrudio sam se da dam objektivni prikaz i da ne prenaplašavam sopstvene pozicije.

MONETARNA I FISKALNA POLITIKA

Negativne prepratne pojave dezinflacione politike na proizvodnju i zaposlenost pokrenule su još u toku 1982. godine pitanje: ne treba li monetarna i fiskalna politika da se "otvori"? Generalni direktor MMF-a upozorio je na godišnjoj skupštini u Torontu, 1982. godine, izričito na jedan takav korak koji bi, po njegovom mišljenju, ponovo raspriro inflatorna očekivanja. Ista tema je razmatrana na zasedanju Ministarskog saveta OECD-a u maju 1983. godine; tada se raspravljalo o predlogu da se nastoji postići veća stopa rasta nominalnog bruto nacionalnog dohotka. Iza toga stoji glavno sporno pitanje teorije o nacionalnoj ekonomiji, naime, pitanje da li u uslovima nedovoljne zaposlenosti monetarni ili fiskalni impulsi imaju više nego samo privremeno realna dejstva. Ra zumljivo je da je o ovoj temi moglo samo da se počne diskutovati, pogotovo što je težište interesa većine učesnika na seminaru bilo

upravljeno na druge oblasti. (Niehans, koji je veoma plastičnim formulacijama zastupao klasičnu poziciju, došao je tek kasnije na ovu temu).

Ipak, videle su se konture osnovnog konsenzusa. Pahlke je označio visoku stopu nezaposlenosti kao ozbiljan ekonomski, socijalni i politički problem (i ta konstatacija je ostala neosporena). Među ekonomistima to danas nije potpuno prirodno. Istovremeno je, naravno, postojala skepsa prema nekritičkoj primeni kejnzijanskog globalnog usmerenja. Što se tiče monetarne politike, postojala je sklonost shvatanju da ona, srednjoročno, mora biti orijentisana prema cilju stabilnosti. Međutim, kratkoročno, može se kreirati konjunktorno-politički varijabilno. Pahlke je izneo svoje nezadovoljstvo zbog paraliziranja fiskalne politike usled visokog stepena zaduženosti i gubitka poverenja. Predložio je državno subvencionisanje kamata i garancije, koje će rasteretiti budžet, a sve to radi stimulisanja investicija.

Kao i što se moglo očekivati na jednom sastanku evropskih stručnjaka, bilo je kritičkih primedbi na račun ekonomske politike Sjedinjenih Američkih Država. SAD koncipiraju svoju ekonomsku politiku prema čisto unutarekonomske gledištima ne razmišljajući o mogućim retroaktivnim dejstvima na svetsku privredu. Kombinacija restriktivne monetarne politike i visokih budžetskih deficita povećava kamatne stope. To ne može imati velikog negativnog uticaja na snažnu američku privredu. Međutim, to povećava teret prilagodjavanja zemalja u razvoju i odgađja konjunktorni oporavak u Evropi. (Suprotno mišljenje: visoke kamatne stope odražavaju uvek čvrsta inflatorna očekivanja i sprečavaju da se nova radna mesta otvaraju u još većoj meri).

Makroekonomska razmatranja ne mogu se danas i dalje vršiti samo s gledišta grupe ciljeva magičnih mnogouglova. Predstave postindustrijskog društva o vrednosti, kao i postavljanje problema rasta ili zahtev za skraćivanjem radnog vremena, obično se uvlače u diskusiju. Knapp je podstakao takva razmatranja iznoseći dugoročna statistička poređenja na osnovu kojih se može zaključiti da sadašnje teškoće proizlaze iz zaokreta svetske privrede na normalan put umerenog rasta.

POLITIKA DOHODAKA

Politici dohodaka najčešće se postavljaju zadatkom da smanji inflatorni rizik visokog nivoa zaposlenosti (ili, kako to Kramer kaže, da popravi trade-off između nezaposlenosti i inflacije). S te tačke gledišta je politika dohodaka usko povezana sa koncepcijom kratkoročne Filipsove krive koja se pomoću ovog instrumenta pokušava održati stabilnom i lako nagnutom. Takođe bi se moglo reći: koncept politike dohodaka oslanja se na kejnzijanske ideje iako mu ne svi kejnzijanci daju izgled na uspeh.

U pogledu znatnih teškoća prilagodjavanja koje su u poslednjim godinama pratile dezinflacionu politiku, u poslednje vreme povećao interes za obezbeđenjem politike dohodaka. Pri tom je malo pomeren zadatak. Prevažni cilj politike dohodaka je sada da ublaži gubitke u proizvodnji i zapošljavanju koji su bar privremeno povezani s politikom dezinflacije. Planirani efekat cena smanjenja nominalne tražnje treba da se pojača a neplanirani količin

ski efekat treba da se smanji. U tom smislu je otprilike MMF u poslednjim godinama preporučivao politiku dohodaka kao jednu, pod određenim institucionalnim pretpostavkama racionalnu dopunsku strategiju.

Naravno, politika dohodaka nije sasvim jasan koncept a njegovi izgleđi za uspeh su sporni (međutim, različiti su od zemlje do zemlje). Austrijska politika privukla je pažnju na širem međunarodnom planu. Stoga se činilo umesnim da se na nekom zasedanju u ovoj zemlji podnese izveštaj o austrijskim iskustvima, mada se stalno naglašava da austrijski sistem nije nikakav izvozni artikl.

Od 1945. godine u Austriji postoji gotovo neprekidno politika dohodaka poslodavaca i posloprimaca. Velike društvene grupe raspoložive jakim centralističkim interesnim organizacijama koje sarađuju u mnogim pitanjima ekonomske politike, pre svega u politici cena i nadnica. Trajanje i fleksibilnost (nema kvantitativnih smernica za određivanje nadnica) važne su karakteristike austrijske politike dohodaka koji ovu izdižu iznad sličnih pokušaja u drugim zemljama.

Ako se austrijska politika dohodaka afirmisala u toku više decenija, onda je to i zbog okolnosti da ona nije zapala u krut ritual, već je u najmanju ruku mogla da se prilagodi izmenjenim slovima. Kombinacija politike čvrste valute i politike dohodaka u 70-im godinama je bio, nesumnjivo, interesantan i, verujem, uspešan eksperiment. I promena od kratkoročne ka srednjoročnoj orijentaciji čini mi se takođe značajnom. Dok su kratkoročne prognoze važile kao pouzdana pomoć u orijentaciji, težilo se za finom kontrolom, vršen pokušaj da se identifikuje politika nadnica "koja pasuje" uz određenu godišnju prognozu. Danas prevladjuje srednjoročna orijentacija i traženje *ex post* korektivnih mehanizama.

Politika dohodaka ima svoju političku cenu. Sindikati očekuju od ekonomske politike da se njihov glas čuje u važnim stvarima. I zahtevaju kao protivuslugu za politiku nadnica, orijentisanu na privredu kao celinu, da se preduzeća na monopolističkim tržištima odreknu potpunog iskorišćavanja tržišne situacije. Nasuprot tome stoji dobit u ekonomskoj i političkoj stabilnosti, dobit koja se izražava u tom smislu da u Austriji, praktično, nema štrajkova.

Najveći broj austrijskih stručnjaka veruje da je politika dohodaka doprinela relativno dobrom kretanju austrijske privrede naročito u 70-im godinama. Oni pre svega ukazuju na to da im je posle prvog naftnog šoka pošlo za rukom da se inflacija drastično smanji, a nezaposlenost nije porasla čak ni privremeno. Naravno da je Kramer u pravu kada kaže da se pouzdani dokazi teško mogu naći. Nasuprot priznanju svih političkih i socijalnih grupa u Austriji o politici dohodaka stoji nedostatak osnovnih istraživanja novijeg datuma. Nisu dovoljna samo ukazivanja na to da u Austriji nema *real wage gap* (realnog nadničnog jaza). Kramer veli da je ova zemlja bar do pred kraj 70-ih godina imala naročito "lepu", tj. stabilnu "Filipsovu krivu".

Da politika dohodaka nije univerzalni lek protiv zla - blizanca-inflacije i nezaposlenosti, postalo je jasno u diskusiji i u koreferatu Seuss-a. Sve zavisi od stvarnog ponašanja nadnica i cena, a ne od institucionalnog aranžmana. Ukazano je ina opasnost

da se od politike dohodaka isuviše zahteva, kao, npr., da joj se postavlja da reši nerešiv zadatak, da koriguje greške umonetarnoj i fiskalnoj politici. Strahovalo se takodje da funkcija alokacije cena trpi od politike dohodaka. O toj problematici se u Austriji diskutuje s jedne druge tačke gledišta: merilo za politiku dohodaka "socijalnih partnera" (poslodavaca i sindikata) biće ono kako ona može da savlada strukturnu promenu privrede u celini. Za sada nema ni dokaza za pretpostavku da se usporava napredak u produktivnosti, a ni za pretpostavku da politika dohodaka funkcioniše samo dotle dok se ne preraspodeljuje više nego što se proizvodi.

TRGOVINSKA POLITIKA

Trgovinska politika i politika deviznog kursa tesno su povezane. Stoga je bilo jasno da se u isto vreme kao uvod u problematiku deviznog kursa i u problematiku platnog bilansa pozabavi neoprotekcionizmom.

Protekcionizam je znatno ojačao u poslednjoj deceniji, i to u neprijatnom obliku netarifnih trgovinskih smetnji, zato što se teško može kontrolisati. Za širenje neoprotekcionizma postoje različiti razlozi. Najvažniji je verovatno svetska ekonomska kriza i visok nivo nezaposlenosti. Gerhard kao dalje razloge navodi lažne ili prekomerno rastuće devizne kurseve, kao i strukturne probleme zastarelih industrija. Ovi razlozi su zavisni jedni od drugih. Smanjenje evropske industrije čelika, npr., može se lakše podneti ako se zahvaljujući visokom stepenu zaposlenosti u privredi kao celini jasno vidi kuda se oslobodjena radna snaga može preusmeriti.

Rizici neoprotekcionizma se ne mogu izvesti iz teoretskih argumenata "za" ili "protiv" slobodne trgovine. Mora se imati u vidu, šta više, lančana reakcija. Ako se ne može postići međunarodni konsenzus o tome koja su trgovinska ograničenja korisna a koja štetna, onda prati opasnost da dođe do utrke u protekcioniističkim merama koja razara svetsku trgovinu i pre svega stavlja pred nerešive teškoće one industrije koje imaju hrabrosti i sposobnosti da se angažuju u izvozu. A i međunarodni problem dugova se može rešavati samo onda ako je svetsko tržište otvoreno za zemlje - dužnike. Iz tih razloga se MMF "brine" za trgovinsku politiku. On saradjuje sa GATT-om; on raspravlja o trgovinskoj politici pojedinih zemalja povodom konsultacija; on unosi restriktivne klauzule u sporazume o stand-by kreditima koje zemlji dužniku zabranjuju uvođenje dodatnih trgovinskih restrikcija a kod programa prilagodjavanja insistira na dodatnim merama liberalizacije.

Nowotny je stav MMF-a označio kao "ortodoksiju MMF-a" i pledirao za pragmatičnu proceduru. Iza toga se skriva sledeća razlika u mišljenjima: MMF sumnjiči da će količinske restrikcije zajedno sa lažnim deviznim kursovima otežati na kraju krajeva neophodna prilagodjavanja privredne strukture zemalja dužnika. Nowotny, nasuprot tome, smatra da se "dirigizmom" socijalnije može kreirati proces prilagodjavanja.

Saradnici MMF-a su u diskusiji naglasili da Fond u koncipiranju programa prilagodjavanja nikako ne pristupa šablonski, već se zajedno sa zemljom-dužnikom trudi da se izradi strategija prilagodjavanja koja odgovara specifičnim odnosima u toj zemlji. Me-

djutim, u dužničkim zemljama često nedostaju upotrebljivi koncepti, a katkad i kompetentne ličnosti s kojima se mogu postići oba vezujući dogovori.

SISTEM DEVIZNIH KURSEVA

Na pitanje da li su se fleksibilni devizni kursevi afirmisali, Niehans je dao jasan odgovor: fleksibilni kursevi su samo drugo najbolje rešenje. Najbolji bi bili fiksni devizni kursevi i na stabilizaciju orijentisana ekonomska politika. Medjutim, sve dok vlada "Phillipsova iluzija", naime, iluzija da se sa više inflacije trajno može obezbediti veća zaposlenost, dotle su promenljivi kursevi manje zlo. Pod tim uslovima hteti iznuditi stabilnost ili u najmanju ruku paralelizam inflacije, samo je pusta želja.

Naravno, fleksibilni devizni kursevi ne funkcionišu baš onako kako su to njihovi zagovornici priželjkivali pre više od jedne decenije. U ono vreme se verovalo da će se kursevi samo malo kolebati i da će se kretati paralelno s paritetima kupovne moći. U stvari, znatna su ne samo kratkoročna kolebanja; daleko važnije je da kursevi "preterano skaču" srednjoročno. Isto tako je i manevarski prostor racionalne ekonomske politike, koji se može postići putem fleksibilnih deviznih kurseva, manji nego što se prvobitno verovalo. Niehans naglašava da u slučaju fleksibilnih deviznih kurseva jedna zemlja mora sama da snosi posledice inflacioniranja, i to kada kursevi previše rastu u preteranoj meri.

Preterani skok deviznih kurseva pravi smetnje u različitom pogledu. Stoga je umesno postaviti pitanje šta se može učiniti protiv toga. Sa švajcarske tačke gledišta Niehans je preporučio intervencije centralnih banaka na deviznim tržištima ako devizni kursevi odstupe za više od 20% od pariteta kupovnih snaga. Nowotny je pledirao za kontrolu kretanja kapitala. Sloboda trgovine i sloboda (prometa) kretanja kapitala loše se podnose. Da bi se obezbedila slobodna međunarodna trgovina, međunarodno kretanje kapitala se mora kontrolisati. Ta ekstremna pozicija jedva je dobila podršku. Medjutim, internacionalizovanje bankarskog sistema sa svojim retroaktivnim dejstvima na devizne kurseve, kamatne stope i rizike solventnosti identifikovani kao sektori problema koje treba rešiti.

Niehans je naglašeno formulisao da trenutno ne postoji sistem deviznih kurseva već antisistem: svaka zemlja može sama da odredi svoj sistem deviznih kurseva. Nedostatak pravno obavezujućih dogovora ne mora, naravno, da znači nered. Ungerer govori o multivalutnom sistemu u kome su se formirali centri na osnovu ekonomske međuzavisnosti. Samo osam valuta fluktuiraju nezavisno jedna od druge. U tom kontekstu se pojavilo pitanje da li je to samo slučaj da švajcarski franak fluktuiraju nezavisno a da se austrijski šiling, nasuprot tome, orijentiše prema nemačkoj marki. Teoretsko obrazloženje za različitu politiku deviznih kurseva dveju zemalja pruža nam različit stepen razvijenosti tržišta kapitala. Zemlje s veoma razvijenim tržištima kapitala, kao što je to slučaj sa švajcarskom, mogu efikasnije fluktuirati nego zemlje sa ograničenim tržištima kapitala. Uz to dolazi još i činjenica da se austrijski sistem politike dohodaka sa troškovnom orijentacijom oslanja jače na "direktnu koheziju cena" sa SR Nemačkom nego na "zaobilazne reakcije" preko monetarnih agregata.

Hoće li se ponovo uspostaviti svetski monetarni sistem sa fiksnim deviznim kursovima? Niehans to smatra mogućim jer se Philips-iluzija gubi sve više. U slučaju srednjoročne politike stabilnosti i u uslovima fiksnih deviznih kurseva bilo bi onda i dosta prostora za konjunkturu politiku koja se može prethodno iskalkulisati. Ima, međutim, prirodnih protivargumenata. Heller u svome referatu spominje tendenciju politike da se instrumenti ne puštaju iz ruku i da se prilikom promene vlade demonstrira promena kursa. I on, prilikom uporedjenja stopa rasta, mobilnosti kapitala i drugih indikatora između zemalja s fiksnim i fleksibilnim deviznim kursovima, ne vidi nikakvu inferiornost fleksibilnih kurseva.

EVROPSKI MONETARNI SISTEM

Katkad se Evropski monetarni sistem (EMS) uzima kao model za ponovno uspostavljanje svetskog sistema fiksnih deviznih kurseva. To mišljenje nisu delili učesnici seminara. Naprotiv. Ungerer i Gerber, obojica referenti o EMS-u, naglasili su da EMS ne može biti uzor za svetski monetarni sistem. Iza EMS-a stoji politička saglasnost zemalja članica o Evropskim zajednicama. Slična politička spremnost (a valjda i slična faktička prisila) na konsenzus ne može se očekivati od članova svetskog monetarnog sistema. Uz to dolaze tehnički problemi. Međunarodni sistem fiksnih kurseva morao bi verovatno imati neku čvrstu osnovu (dolar ili SPV), zajedničke odluke o korekturi kurseva jedva bi bile moguće a multinacionalnim sistemom intervencija jedva bi se moglo upravljati. Izgledaju važniji ekonomski izgovori. Nacionalna finansijska tržišta u evropskim zajednicama su nejednako razvijena i u nejednakoj meri liberalizovana. Kretanja kapitala unutar EMS-a su stoga manje verovatna nego između nemačke marke i dolara. Takođe, jednom manjem broju zemalja sa tešnjom ekonomskom integracijom pada lakše da sarađuju u ekonomskoj politici nego što bi to bilo moguće u svetskim razmerama.

Stoga se EMS mora oceniti kao specijalna konstrukcija koja je motivisana politikom integracije. Prilikom osnivanja etiketiran je kao politički kompromis, a merodavni krugovi iz sveta finansijske su ga prihvatili sa onom skepsom koju Gerber ističe u svom koreferatu. Da li je ta skepsa opravdana, pokazalo bi se brižljivim ispitivanjem. Zbogovornici EMS-a mogu u svakom slučaju ukazivati na to da su se kolebanja deviznih kurseva mogla znatno smanjiti i da se izbegne preteran rast kurseva.

Najzad, sudbina EMS-a će zavistiti od toga da li će biti moguće postići veću "konvergenciju i konzistenciju politika i kretanja", kako kaže Ungerer. Posle sedam korekcija deviznih kurseva, od kojih je poslednja iz 1983. godine naročito teško pala, postoji od pre izvesnog vremena spremnost da se sistem deviznih kurseva podrži internim merama prilagođavanja. Bez interesa za dalje postojanje EMS-a, u pogledu politike integracije, prema mišljenju Ungerera, mnoge mere orijentisane na stabilizaciju u zemljama EEZ ne bi bile preduzimane ili bi, pak, bile preduzimane s vremenskim odgađanjem. Učvršćivanje EMS-a bi takođe olakšalo da se koncipira zajednička dolarska politika i da se efikasno zastupa u pregovorima sa SAD.

POLITIKA DEVIZNOG KURSA U CENTRALNO-PLANSKIM PRIVREDAMA

Kada se u Beču raspravlja o problematici politike deviznih kurseva, onda je prirodno da se baci pogled na granice prema Severoistoku i Istoku. Uloga politike deviznih kurseva u centralno-planskim privredama je interesantna i zbog toga što su Mađjarska i Rumunija članice MMF-a. Uprkos veoma komplikovanim tehničkim rešenjima koje je opisao Zwass, sistem tih kurseva se lako može razumeti (naročito ga mogu shvatiti oni koji se sećaju ratne i poratne privrede na Zapadu i koji dobro poznaju spoljnotrgovinske zapreke odražbi o agrarnom tržištu).

Ako se državni monopol spoljne trgovine obavlja preko specijalnih preduzeća, onda se domaća ekonomija može gotovo totalno izolovati od spoljne ekonomije. Domaće cene, koje državna banka obračunava preduzećima koja su joj bliže ili dalje locirana, utvrđuju se prema unutar-ekonomskim razmatranjima. One ulaze u operativni račun proizvodnih preduzeća i utiču na obračun budžeta i državnom bankom, ali nemaju, međutim, nikakve veze sa spoljno-trgovinskim cenama u inostranstvu, dakle sa cenama transakcija koje su dogovorene sa inostranim partnerima. Spoljna trgovina sa Zapadom se odvija u devizama zemalja Zapada; trgovina unutar SEV-a valorizuje se prema svetskim cenama i obračunava u tzv. prevođnim rubljama. Pošto se salda u prevođnim rubljama ne mogu koristiti, postoji tendencija da se za važne robe zahtevaju devize zapadnih zemalja. Posebna regulisanja važe za turizam koji se ne može odvijati na isti način kao i robni promet. U turizmu unutar SEV-a devize za putovanja se alociraju prema obračunskim kursovima koji približno treba da odgovaraju paritetima kupovne snage. U cilju privlačenja turista sa Zapada za turizam se utvrđuju naročito povoljni kursevi.

Zwass sumnja da će se taj sistem ubuduće znatno izmeniti. Do duše, u Mađjarskoj je decentralizacija u odlučivanju prilično neodmakla, a proizvodna preduzeća mogu direktno kontaktirati sa inostranim partnerima, no ipak će se i tamo teško postići konvertibilnost valute koja je obećana.

Pre nešto više od jedne decenije bila je aktuelna tzv. teorija konvergencije. Zapad, tvrdilo se u ono vreme, unosi sve više i lemenata planiranja u svoj privredni sistem; Istok, pak, liberalizuje i decentralizuje svoje očvrstule krute strukture odlučivanja. Privredni sistemi postaju na taj način sve sličniji jedni drugima. Razvoj ekonomskih politika u oba sistema u poslednjoj deceniji nisu potvrdile te prognoze - razlike postaju čak veće. U tom smislu i reforme u mađjarskoj privredi dovode do malo promena.

FINANSIRANJE PLATNOG BILANSA I STVARANJE REZERVEI

Katkad se iznose dokazi da se neravnoteže u platnim bilansima mogu lakše otkloniti ako se pribavi dodatna međunarodna likvidnost. Odredjene grupe zemalja stalno zahtevaju na zasedanjima MMF-a da se kreiraju dodatna SPV i preferentno daju zemljama u razvoju. Rhomberg u svom prilogu iznosi argumente da se problem međunarodne likvidnosti procenjuje ili, bolje rečeno, da uopšte ne postoji.

Do oskudice u međunarodnim rezmerama može doći (u uslovima čvrstih cena ili fiksnih kurseva) ako samo zlato ili SPV fungiraju kao međunarodne rezerve. Trenutno postoji, međutim, sistem multirezervnih medija. Osim zlata i SPV-a, valutnim rezervama se smatraju i SAD-dolar i nekoliko drugih valuta. Međutim, dolar i druge rezervne valute mogu u svako vreme da pozajme zemlje kojima je potrebna dodatna likvidnost (zemlje rezervnih valuta drže svoja finansijska tržišta najčešće otvorenim). Reklo bi se da trenutno ima čak premnogo a ne premalo međunarodnih monetarnih rezervi.

Svakako da pozajmljivanje rezervi nije uvek moguće ili bar nije moguće bez troškova za privredu u celini, kao što to Rohweder naglašava u svom koreferatu. Zadužene zemlje u razvoju trenutno nisu kreditno sposobne, a industrijske zemlje moraju eventualno da prihvate više kamatne stope nego što to dopuštaju i opravda vaju unutar-ekonomski zahtevi kako bi svoje rezerve održavale na željenom nivou.

Za kretanje nominalne svetske tražnje stoga može biti značajno da li se dodatna likvidnost kreira alokacijom SPV-a. To važi čak i onda ako se uzme u obzir da je potreba za rezervama kompleksan parametar s prilično širokom zonom indiferentnosti, a nikakav prinudan odnos između prekomernih rezervi i ekspanzije novčane mase.

Pitanje u kom pravcu treba da se kreće sistem rezervi samo je dodirnuo kao nagoveštaj. U poslednjoj deceniji je smanjena dominacija dolara, a proširena je skala rezervnih medija. Međutim, to kretanje je ograničeno. Efikasno upravljanje široko raspršenim portfeljom rezervnih valuta prouzrokuje visoke troškove informacija, a i sve zemlje s rezervnim valutama nisu spremne da prošire i li smanje svoju poziciju. Pripuštanje SPV-a na finansijska tržišta moglo bi da učvrsti poziciju SPV-a.

MEDJUNARODNI PROBLEM ZADUŽENOSTI

Dosta prostora je posvećeno temi koja, zaista, nije posebno "vruća" i "otvorena" kao pre godinu dana, na primer, ali koja još ni izdaleka nije rešena: problemu međunarodne zaduženosti i platnog bilansa.

Učesnici na seminaru su bili uslovno optimistički raspoloženi: kolaps međunarodnog finansijskog sistema može se izbeći ako su date određene pretpostavke, kao npr. trajnije oživljavanje konjunktura u industrijskim zemljama, smanjenje realnih kamatnih stopa ili spremnost svih učesnika da probleme prilagođavanja i finansiranja reše zajednički kako bi se izbegla dejstva kratkog sporazuma.

U pogledu težine krize zaduženosti i dramatične akcija spasavanja u poslednje dve godine pojavilo se, naravno, pitanje kako je moglo doći do toga. Oba glavna referenta o ovom krugu tema - Habermeier i Baer - dali su na to pitanje identične odgovore: u godinama posle prvog naftnog šoka stajali su nasuprot suficitu na tekućem računu zemalja OPEC-a isto tako dugotrajniji deficiti na tekućem računu platnog bilansa zemalja koje ne proizvode naftu. To kovi finansiranja između suficitarnih i deficitarnih zemalja iš-

li su preko industrijskih zemalja koje su transformisale rizike boniteta i rokove. Ono što je povremeno izgledalo apsolutno umereno da bi se dobilo u vremenu za dublja prilagođavanja postojalo je sve problematičnije sa sve dužim trajanjem neravnoteža. Ako krhkost struktura finansiranja i zaduživanja nije spoznata na vreme, onda je to delom bilo i zbog toga što je inflatorno kretanje pomutilo izgled (Habermeier), kao i zbog široko rasprostranjenog verovanja da ne postoje rizici boniteta suverenih država (već što je moguće bolje privremene oskudice u likvidnosti). Ipak, najvažniji razlog je bio pogrešna procena budućeg ekonomskog kretanja. Iako je euforija privrednog rasta bila već malo izbleđala, izgledalo je u 70-im godinama nepravedno pesimistički da se odmerenost tokova finansiranja i struktura zaduživanja procenjuje pod pretpostavkom da će svetska privreda proći kroz višegodišnju stagnaciju sa ekstremno visokim realnim kamatnim stopama i jakim padom cena sirovina i da se čak na srednji rok mora računati s veoma slabim rastom.

Na ovom mestu treba istaći ulogu privatnih banaka. Banke su finansirale više od polovine brda dugova koje je raslo od 1974. godine u zemljama u razvoju koje ne proizvode naftu, pri čemu se kvalitet kredita u velikoj meri pogoršavao (više kratkoročnih ima nego dugoročnih kredita, više platnobilansnih kredita a manje kredita za finansiranje raznih projekata). Kada se u 1981/82. godini moglo videti da su važne dužničke zemlje mogle zapasti u platnobilansne teškoće, povlačenje kratkoročnih privatnih sredstava dovelo je do opasnosti međunarodnog finansijskog kolapsa i učinilo nužnim međunarodno rešavanje krize.

To daje povoda da se porazmisli o odnosu između banaka i vlada. Jačanje bankarskog nadzora od strane vlasti često se prepoiruče sa ciljem da se bolje procene rizici zemalja i da se eurotržišta podvrgnu sličnim odredbama kakve važe za nacionalna kreditna tržišta. Isto tako i pitanje do koje mere treba "socijalizovati" gubitke banaka iz međunarodnog posla na dnevnom je redu. Generalno, zastupa se mišljenje da država samo onda treba da priskoči u pomoć kada postoji opasnost lančane reakcije. Spasavati svaku banku koja zapadne u teškoće javnim sredstvima značilo bi ispostaviti propusnicu za sledeću krizu dugova.

Ma koliko važno bilo što će kreditori razumno proceniti rizike, još važnije je da potencijalni uzimaooci kredita ponude dobre rizike. Međunarodni promet kapitala je, kako to naglašava Habermeier, uglavnom stvar privatnih kreditora. Krediti javnih institucija imaju (ako se izuzme pomoć za razvoj) uglavnom korektivne funkcije. Trenutno jak kreditni angažman MMF-a zamišljen je samo kao premošćavanje. Koji će deficit tekućeg računa platnog bilansa zemlje u razvoju moći trajno da finansiraju, zavisice od toga kako će privatni kreditori procenjivati bonitet određenih projekata i zemalja. Naročito unapredjenje i nostranih direktnih investicija moglo bi se pokazati kao razvojna strategija koja vodi cilju.

To što je u kritičnim periodima 1982. godine mogao da se izbegne kolaps međunarodnog sistema, mora se zahvaliti uspešnom rešenju krize. BIS i centralne banke pomogle su kratkoročnim kreditima dok se nisu izradili obimni programi prilagođavanja i finansiranja. MMF je pri tom učinio izvanredne usluge (Baer). Važilo je geslo da se postignu dogovori o programima prilagođavanja koji su

dovoljno stabilni da bi se otklonila sumnja da će se dobar novac baciti posle lošeg novca i koji istovremeno neće postavljati preterano velike zahteve političkom slobodnom prostoru za delovanje zemalja u razvoju (Gehrig).

Programi prilagodjavanja koje MMF nameće mnogim zemljama - dužnicima često se označavaju kao veoma teški. To je pitanje mere. Čuju se glasovi koji od industrijskih zemalja očekuju velikodušni je razrešenje međunarodnog problema zaduženosti, i to ne samo iz moralnih razloga već i zbog boljih šansi za uspeh. Međutim, opcije MMF-a u datim okvirnim uslovima svetske politike su ograničene.

Katalistička funkcija MMF-a ograničava se ne samo na postizanje programa prilagodjavanja putem dogovaranja i na odobravanje standby-kredita koji su sa tim povezani. MMF je stekao priznanje i kao koordinator obimnih paketa finansiranja u kojima su učestvovala razne grupe poverilaca. Seidel kaže: "Kao predstavnik vlada učestvovao sam na pregovorima o sastavljanju vezivanju paketa finansiranja za Jugoslaviju, i zbog toga znam iz neposrednog uvida koliko komplikovanih pitanja usaglašavanja se pojavljuje i koliko snage ubedljivosti i pregovaračke umešnosti je potrebno da bi se u prihvatljivo vreme postigli prikladni rezultati."

Jedan od najvažnijih koraka u cilju sprečavanja finansijskog kolapsa bio je uključivanje privatnih banaka u upravljanje krizom. Pod merodavnim uticajem MMF-a formirani su "karteli za konverziju dugova" (Gehrig) koji su organizovali restrukturiranje postojećih bankarskih dugova i dočelu *fresh money* (novih sredstava) prema odredjenim kvotama. Uključivanje banaka je bilo neophodno jer akcije javnih institucija same za sebe ne bi bile dovoljne da se ponovo uspostavi poverenje finansijskih tržišta. Iznudjeno formiranje kartela banaka širom sveta (uz pretnje i konsekvenci) u cilju jednakog postupanja prema dužničkim zemljama koje se nalaze u teškoćama društveno-politički ipak je problematično (čak i ako se vlasti u tim zemljama drže po strani i svojim bankama ne daju nikakve preporuke). A to formiranje kartela ima negativnih posledica za male zemlje i male banke koje ne mogu da u podjednakoj meri imaju sluha kao velike banke.

Deficit tekućeg računa platnog bilansa zemalja koje ne proizvode naftu veoma se smanjio 1983. godine. Međutim, to je povezano s nedostatkom finansijskih sredstava za veće deficite i što su te zemlje morale drastično da smanje uvoz. Tako velika smanjenja uvoza, pak, ako se održavaju duže vreme, ugrožavaju snabdevanje stanovništva egzistencijalnim robama i održavanje proizvodnje. Otuda, uprkos ohrabrujućim znacima, još uvek nedostaje dokaz o tome da li se problem zaduženosti može savladati.

Niehans je u završnoj reči rekao: "Intelektualni pesimisti su se u poslednjih trideset godina prevarili više od onih koji razmišljaju i o povoljnijim mogućnostima." Zatim Seidel kaže: "Želim svetskoj privredi, organizatorima ovog seminara i učesnicima na njemu da optimizam koji je na njemu ispoljen potraje što duže."

Ako prosledimo nameru seminara i ocenimo mogućnosti da li bi koja od tih ideja mogla naći primene na korist naše društvene sredine i osnovnih intencija Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, dolazimo do spoznaje da osnovne ideje stabilnosti vrednosti novca i privrednog rasta u Zapadnoj Evropi odgovaraju našem privrednom sistemu. Moramo proslediti da se to ne može prepustiti subjektivnim dispozicijama, idejnim uveravanjima i moralnim poti-

cajima, nego da treba i objektivno izmeniti društveno-ekonomske odnose.

Jedna od osnovnih intencija Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije je reafirmacija tržišnih zakonitosti. Osnovna je procena od koje se polazi da je praksa funkcionisanja ekonomije u poslednjih desetak godina krenula u smeru nečega što je dobilo naziv "dogovorena ekonomija" u smislu da dogovor među organizacijama u društvenog rada treba da zameni "prisilu" ekonomskih zakona. Tom zanemarivanju ekonomskih zakonitosti pripisuje se veliki deo svegorih ekonomskih rezultata koje postiže jugoslovenska ekonomija. Međutim, Dugoročni program se bavi tehničkim aspektima izgrađnje privrednog sistema i njegovih segmenata, a ne posvećuje pažnju socijalnom kontekstu i društvenim pretpostavkama realizacije tog programa. Postavlja se pitanje: Može li se jedan deo "otpora" o kojem se stalno govori kao o glavnom uzročniku spore realizacije tog programa upravo pripisati tim neanaliziranim društvenim pretpostavkama? Mislim da je posao naučne analize upravo da smeliše krene u razotkrivanje tih pretpostavki. Da li je ovo društvo spremno da sklerotičnost i "sigurnost" kao karakteristiku etatiziranih ekonomskih sistema zameni dinamičnošću karakterističnom za tržišni sistem?

Kao zaključak ovih kratkih teza možemo reći da dva možda na prvi pogled nepovezana fenomena - "otpori neidentificiranih snaga" provedenju Programa stabilizacije i kampanje protiv socijalnih razlika, u stvari, predstavljaju prvi simptom stvaranja socijalnih snaga koje će ubuduće i dalje kočiti realizaciju osnovnih intencija Programa. Svaka konkretna mera će verovatno širiti front onih koji će se svrstavati protiv daljih koraka u njegovoj realizaciji.

OSTAJEMO U UVERENJU DA ĆETE I DALJE
SARADJIVATI SA EKONOMSKOM MISLI KOJA
TRETIRA EKONOMSKE PROBLEME NAŠE
PRIVREDE

P R I K A Z I

Novak JANKOVIĆ*

Prikaz knjige:

POLITIČNA EKONOMIJA KAPITALIZMA IN SOCIALIZMA

(uređnik: Bogomir Kovač), Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1986.

Udžbenici političke ekonomije su verovatno najjednoličnije obrazovno štivo koje se može sresti na našim univerzitetima. Veći na njih liči kao jaje jajetu a po svojoj strukturi, načinu izlaganja i argumentaciji predstavljaju redukovanu, pojednostavljenu i jednostranu verziju Marksovog *Kapitala*. Sasvim je prirodno, naravno, da pisac udžbenika političke ekonomije koji se smatra marksistom svoj uzor nalazi u *Kapitalu*, ali je začuđujuće kako je malo invencije i sluha za savremenost prisutno kod većine domaćih autora takvih udžbenika. Politička ekonomija kao disciplina se, naime, razvijala u poslednjih sto godina i ona je, i u okviru same marksističke tradicije, dobila nove savremene oblike: postala je analitična i formalno precizna u domenu teorije vrednosti i cena a aktuelna, tj. za savremene uslove relevantna u domenu zakonitosti i posledica privrednog razvoja u kapitalizmu/socializmu. Svemu tome ima malo traga u našim udžbenicima političke ekonomije, koji se isuviše često zadovoljavaju samo prepisivanjem oveštalih formulacija jedne redukovane i uveliko dogmatizovane verzije marksizma. U tu grupu udžbenika može se slobodno ubrojati i onih nekoliko čija se "originalnost" sastoji u dodatku dogmatski shvaćenoj političkoj ekonomiji u vidu tretiranja samoupravne socijalističke privrede kao posebnog načina proizvodnje i paralelnom, mehaničkom prenošenju kategorija i metoda istraživanja tako shvaćene političke ekonomije kapitalizma na "novi" način proizvodnje.

Srećom, ima i izuzetaka od ovog neslavnog načina podučavanja političke ekonomije. Imam u vidu knjige - udžbenike Ivana Maksimovića i Aleksandera Bajta a dozvoljavam da postoji i još neki izuzetak koji, naravno, samo potvrđuje pravilo. Izuzecima se, međutim, priključuje i knjiga koja je predmet ovog prikaza.

Radi se o knjizi grupe mlađih slovenačkih autora (Miroslav Glas, Bogomir Kovač, Vladimir Lavrač, Viljem Merhar, Miran Mihelčič) koji su pokušali da na relativno kratkom prostoru (310 str.) "pokriju" gotovo svu materiju koja se smatra delokrugom marksističke političke ekonomije ali i da obogate oblast svojim originalnim pristupom, pa i iznošenjem nekih nemarksističkih savremenih

ekonomskih teorija. Knjiga sadrži i relativno opširno razmatranje razvoja jugoslovenskog privrednog sistema od njegove prve, centralističke do poslednje, tzv. dogovorne faze.

Prva dva poglavlja knjige (autor Bogomir Kovač) uvodnog su karaktera i u njima se definiše predmet i metod političke ekonomije i obrazlaže materijalističko shvatanje društvene reprodukcije. Radi se o klasično-marksističkom pristupu u kome su centralni pojmovi proizvodne snage i proizvodni odnosi, društvene klase i klasna borba, način proizvodnje i društveno-ekonomska formacija. Pa ipak, razmatranje je originalno (u odnosu na već pomenutu tradicionalnu politekonomsku literaturu u nas) i nekonvencionalno po nekim osnovnim zaključcima. Kovač, na primer, političku ekonomiju shvata u izvornom Marksovom smislu kao kritiku dotadašnje ekonomske teorije i prakse. Ovakvo određivanje discipline je, neosporno, izvorno Marksovo, ali je ostalo donekle nejasno i kontroverzno do današnjih dana. Jer ako se jedna disciplina odredi kao *kritika*, da li ona u isto vreme može biti i *pozitivna nauka* o: "... uslovima, oblicima, i zakonima nastajanja, preplitanja i menjanja određjenih načina proizvodnje, ekonomskog života društva i različitih proizvodnih odnosa" (str. 16)? Makrs, naime, ne daje samo kritiku nego i svoje pozitivno viđenje, objašnjenje načina funkcionisanja pojedinih načina proizvodnje, posebno kapitalizma. To viđenje bi, kao i svaki pozitivni naučni doprinos, moralo biti predmet provere i kritike jer u protivnom i nije nauka. Kovač pokazuje da je svestan tog problema (mada se, prirodno, u delu udžbeničke prirode ne upušta u njegovo razmatranje) kada kratko utvrđuje da je već sa Drugom internacionalom nastala redukcija Marksove kritičke misli a kasnije, u Trećoj internacionali, pod vođstvom SSSR-a, i potpuna pozitivizacija, tj. podređivanje političke ekonomije kao nauke prevladavajućoj partijskoj ideologiji i političkom voluntarizmu (str. 16). U takvu vrstu "nauke", po Kovaču, spada i uobičajena šema razvoja načina proizvodnje - prvobitna zajednica, robovlasništvo, feudalizam, kapitalizam, komunizam - koje se ne može pripisati Marksu jer je ovaj autor imao u vidu mnogo složeniji ređosled i način preplitanja pojedinih načina proizvodnje (str. 33 - 42).

Treće poglavlje knjige pod naslovom "Ekonomska analiza reprodukcionog procesa" (autor Miroslav Glas) predstavlja iznenađenje. Proizvodnja, raspodela, razmena i potrošnja kao faze reprodukcionog procesa razmatraju se pomoću kategorija savremene neoklasične ekonomske teorije počev od krive proizvodnih mogućnosti i proizvodne funkcije, preko zakona opadajućih prinosa i pojma faktora proizvodnje, do ponude i tražnje koje obrazuju "normalnu cenu" i kriva indiferencije potrošača. Razmatranje je pregledno i jasno, ali nameće pitanje logičke povezanosti sa uvodnim poglavljima. Ako su, naime, pomenute fundamentalne kategorije neoklasične teorije univerzalna orudja ekonomske analize, kao što bi se to dalo pretpostaviti na osnovu ovog poglavlja, kako se one uklapaju u dijalektiku proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje i istorijski karakter ekonomskih kategorija i zakona o kojima se govori u uvodnim poglavljima?

Četvrto poglavlje (autor Viljem Merhar) donosi povratak klasičnoj marksističkoj analizi - razmatraju se uslovi nastanka i razvojni oblici robnog tipa proizvodnje pomoću "istorijsko-materijalističke metode naučnog istraživanja" (str. 90). Nastao po prvi

* Filozofski fakultet, Beograd

put u kapitalizmu, robni tip proizvodnje se, po Marharu, u specifičnom obliku zadržava i u socijalizmu kao prvoj ili prelaznoj fazi ka komunizmu. Produženo trajanje pa i intenziviranje robne proizvodnje u postojećem socijalizmu objašnjava se činjenicom da su socijalističke privrede nastale pretežno u ekonomski nerazvijenim zemljama. Zašto je to bilo tako i u kojoj meri to utiče na Marksovu opštu teoriju, nije predmet posebnog razmatranja.

Peto poglavlje (autor Vladimir Lavrač) sažima na četrdesetak strana ono što se obično opširno i staromodno izlaže u pretežnom delu tradicionalnih udžbenika političke ekonomije u nas - marksističko vidjenje kapitalističkog načina proizvodnje. Marksova teorija vrednosti i cena, kao i koncept eksploatacije koji iz nje direktno sledi, izlaže se sažeto, pregledno i pomoću jednostavnih brojčanih primera i šema. Izlaganje je očigledno prilagođeno udžbeničkim, obrazovnim potrebama, pa ipak, ima li smisla zanemariti sve one brojne rasprave koje su vodjene o Marksovoj teoriji vrednosti i cena još od početka veka pa do danas? Iako nisu stvorile puno jedinstvo mišljenja, one su nedvosmisleno ukazale na nedostake Marksove originalne teorijske konstrukcije. Danas je, na primer, teško naći autora marksističke orijentacije u zemljama u kojima se naučnici slobodno i svojevolejno bave Marksom, koji bi bio spreman da brani analitičku ispravnost izvorne Marksove verzije teorije vrednosti.

Sedmo i osmo poglavlje (autor Bogomir Kovač) bave se savremenim kapitalizmom i "socijalizmom kao svetskim procesom" na način koji izbegava uobičajene zamke stereotipnog pristupa ovim pitanjima. Prvo se razmatraju odlike savremenog kapitalizma uključujući i bitnu ulogu korporacija i države, a zatim proces "socijalizacije kapitalizma" i dileme i perspektive socijalističkih revolucija. Kovač, na primer, obrazlaže jedan od ključnih marksističkih zaključaka - nužnost krize kapitala, ali tu nužnost naziva formalnom ili apstraktnom pošto je savremeni kapitalizam našao načina da je izbegne novim tehnološkim razvojem i različitim institucionalnim promenama (akcionarska društva, korporacije, država, svetsko tržište, međunarodne finansijske institucije (str. 144)). Sa ovim bi se verovatno složila velika većina ekonomista, ali ostaje pitanje da li se onda može govoriti o nužnosti? Da li je kapitalističkom sistemu zaista prirodjen jedan, jedini ishod ili ovaj sistem pokazuje sposobnosti stalnih postupnih transformacija i prilagođavanja putem kojih stiče neke sasvim nove odlike (dobre ili loše, za momenat nije bitno) koje dovode u pitanje relevantnost klasičnih Marksovih zaključaka? Bilo kako bilo, razmatranje u ovom odeljku svojom originalnošću daje dovoljno povoda za plodonosnu raspravu. To se još pre može reći za osmi odeljak u kome se nadahnuto raspravlja o protivurečnostima ideje i pokušaja ostvarenja socijalističkih privreda i društava. Konačnih zaključaka po ovom pitanju nema, kao što ni u ukupnoj svetskoj marksističkoj literaturi nema neke opšte i celovite teorije o socijalizmu i socijalističkoj privredi.

Druga tematska celina ove knjige tiče se nastanka i razvoja samoupravnog socijalističkog privrednog sistema u Jugoslaviji. Pet poglavlja u ovom delu knjige je napisao Miroslav Glas, a poslednje (12. u knjizi) Miran Mihelčič. Posle obrazloženja razloga za prvobitno uvođenje centralno-planskog sistema u Jugoslaviji i razloga za njegovo napuštanje, Glas definiše temeljne oblike samo-

upravnog socijalističkog privrednog sistema: društveno vlasništvo, specifičnu robnu proizvodnju, dohodak kao centralnu ekonomsku kategoriju. Literatura iz ove oblasti je u nas veoma opširna i Glas je bio u situaciji ne samo da je sažima nego i ponudi sopstvena opredeljenja. Zbog toga ovaj deo knjige, donekle predimenzioniran u odnosu na prvi deo (zahvata trećinu ukupnog prostora), predstavlja svojevrsan esej i prilog raspravama o razvoju jugoslovenskog privrednog sistema. Ne ulazeći ovom prilikom u detalje te rasprave, nameće se utisak da su Glasova stanovišta bliska zvaničnoj verziji po kojoj su sve faze razvoja jugoslovenskog privrednog sistema bile gotovo neizbežne i da je svaka predstavljala relativno prirodan put razvoja ideje o samoupravnoj privredi. To važi i za poslednju, tzv. "dogovornu" fazu koja je začeta Ustavom iz 1974. i Zakonom o udruženom radu iz 1976. godine. Iako se pomišlja na teškoće sa ovakvim oblikom privrednog sistema, one se uglavnom svode na nedogradjenost sistema i opštu nestabilnost privrede (na primer, str. 270) a ne na nedostatke ili nedoslednosti same koncepcije, o kojima je inače u poslednje vreme bilo dosta reči u domaćoj stručnoj literaturi. Dileme u ovoj oblasti mogle bi sesvetiti na pitanje: da li je ideja o "dogovornoj privredi", koja barata pojmovima samoupravnog sporazumevanja, OOUR-a, dohodovnih odnosa, minulog rada, sličodne razmene rada i sl. (o čemu se govori pri kraju ove knjige), kompatibilna sa načelnim opredeljenjem za robnu proizvodnju u socijalizmu (koje se više puta iznosi u prethodnim delovima knjige)? I sam Glas je svestan ove dileme, na primer, kada govori o pretencioznosti, neefikasnosti i nerealnosti ideje o "samoupravnom planiranju" koje bi trebalo da zameni klasične oblike planiranja u privredi (str. 284), ali knjiga - udžbenik svakako nije najpogodnije mesto za raspravljanje ovakvih stručnih pitanja. Otuda se i izvesna opreznost prema najnovijim tendencijama u razvoju jugoslovenskog privrednog sistema, dakle svojevrsna "istorijska distanca", mogla biti korisna u oblikovanju jednog udžbenika političke ekonomije.

Već u uvodu ovog komentara je istaknuto da ovaj udžbenik po svojoj osnovnoj zamisli, sadržini i načinu obrade predstavlja vredan prilog domaćoj obrazovnoj političkoj literaturi. U njemu su važne prednosti trebalo bi ubrojati i očit napor da se materija izloži na pregledan i jasan način. U tu svrhu se koriste i brojne šeme i jednostavni brojčani primeri, što takođe razbija stereotip tradicionalnih udžbenika i neosporno olakšava učenje. Osim toga, na kraju svakog poglavlja data je i lista osnovnih pojmova i niz kontrolnih pitanja iz oblasti koje se u poglavlju razradjuju. Sve to ovu knjigu čini modernim udžbeničkim štivom u okviru načelno marksističkog shvatanja političke ekonomije. Izvesni nedostaci ili, bolje reći, dileme u pogledu sadržine, načina izlaganja i međusobne povezanosti pojedinih delova izložene materije ne umanjuju previše osnovnu vrednost knjige koju bi stoga bilo vredno učiniti i šire dostupnom, tj. prevedenom na srpskohrvatski.

Biljana STOJANOVIĆ*

MICHAEL OBORNE: "SPECIJALNE EKONOMSKE
ZONE U KINI" OECD, PARIZ 1986.

Slobodna izvozna proizvodna zona predstavlja geografski i administrativno određenu oblast jedne zemlje u koju je dozvoljen slobodan uvoz roba: sirovina, poluproizvoda i opreme, bez plaćanja uvoznih carina, radi njihove upotrebe u proizvodnji za izvoz koja je organizovana u području zone. Izvoz roba proizvedenih na području zone je takodje slobodan. Međutim, kada roba prelazi granicu zone i ulazi u carinsko područje zemlje ona podleže redovnom carinskom postupku.

Počev od formiranja prve slobodne izvozne proizvodne zone Shanon u Irskoj 1959. godine, tempo njihovog nastajanja je bio dosta brz, naročito u zemljama u razvoju (ZUR). Prema podacima Svetske banke, do kraja 1970. godine u 10 ZUR bilo je osnovano 12 slobodnih izvoznih proizvodnih zona, da bi već do kraja 1981. godine 34 ZUR imale ukupno 91 takvu zonu.

Atraktivnost slobodnih izvoznih proizvodnih zona za ZUR je u skladu sa njihovom politikom privrednog razvoja. Stvaranjem zone aktivira se ekonomski rast šireg područja oko zone na bazi domaćih raspoloživih faktora - pre svega obilja radne snage i eventualno nekog drugog prirodnog resursa. S druge strane, davanjem ni za beneficija stranim investitorima dolazi do priliva kapitala, kao deficitarnog faktora u ZUR, koji ulazi u proizvodnju na teritoriji zone. Budući da se proizvodi iz zona prodaju na svetskom tržištu, to dovodi do porasta deviznih prihoda koji sa svoje strane ublažavaju nezavidnu poziciju ZUR u pogledu njihove prezaduženosti.

Karakteristike i mesto slobodnih izvoznih proizvodnih zona u razvoju kineske privrede analizirani su u studiji OECD-a: "China's Economic Zones".

Kinezi imaju svoj termin za slobodne izvozne proizvodne zone. Oni ih nazivaju Specijalnim ekonomskim zonama (SEZ). U Kini postoje četiri takve zone. Specijalne ekonomske zone su nastale kao instrument realizacije ambicioznog programa "Četiri modernizacije", objavljenog u NR Kini 1978. godine. Taj program predstavlja deo reforme širokog obima koja ima za cilj ekonomski i tehnološki prosperitet Kine u skladu sa svetskim razvojem. Pošto se po mišljenju kineskog rukovodstva ovako definisani prosperitet, koji

* Ekonomski institut, Beograd

polazi od svetskih standarda i kriterija razvoja, ne može ostvariti bez otvaranja zemlje prema spoljnjem svetu, ova politika je dobila naziv: "politika otvorenih vrata". Međutim, Kinezi ističu da se radi samo o ograničenom otvaranju uz zadržavanje principa "samodovoljnosti" u društveno-ekonomskom razvoju.

"Politika otvorenih vrata" znači unošenje elemenata tržišta u ekonomski život zemlje i decentralizaciju u upravljanju privredom koja podrazumeva davanje više samostalnosti regionalnim i lokalnim organima vlasti pa i samim privrednim jedinicama.

Program "Četiri modernizacije" obuhvata razvoj četiri sektora koji su definisani kao prioriteti:

1. industrija,
2. poljoprivreda,
3. nauka i tehnologija,
4. narodna odbrana tj. vojna tehnika.

Osnivanje SEZ je bio prvi korak ka integrisanju kineske privrede u svetsku privredu - bez otvaranja svukupne privrede zemlje tržišnoj liberalizaciji. Prema rečima Deng Xiaopinga, SEZ predstavljaju laboratorije za eksperiment proklamovanom privrednom reformom i imaju prvobitno demonstracioni efekat. SEZ su sredstvo preko koga se dolazi do nove tehnologije, novih proizvodnih i metoda upravljanja, kao i novih ideja razvijenih u kapitalističkom svetu. On je ovaj koncept nazvao "jedna zemlja - dva sistema".

Na funkcionisanje SEZ poseban uticaj imaju fiskalne reforme i reforme u oblasti cena.

Fiskalnom reformom se u periodu 1978-1983. godina sprovodio proces decentralizacije, osamostaljivanja privrednih jedinica. Do reforme, preduzeća su ceo profit predavala centralnoj vladi na kraju fiskalne godine a ona ga je raspoređivala u skladu sa državnim planom. Da bi učinila preduzeća odgovornim za rezultate poslovanja, centralna vlada je 1979. godine dozvolila da preduzeća zadržavaju jedan deo ostvarenih prihoda. Taj deo prihoda se upotrebljavao za stimulacije radnika i za investicije u osnovna sredstva. Time je na preduzeća prenet deo odgovornosti za planiranje i modernizaciju. Ovaj sistem je kasnije zamenjen tzv. "profitnim ugovorima", da bi konačno poslednjom reformom u ovoj oblasti 1983. godine bilo uvedeno oporezivanje profita preduzeća.

Najdramatičnije promene u reformisanju kineske privrede se dešavaju u oblasti cena. Postalo je evidentno da se moraju učiniti značajne promene planskih cena osnovnih proizvoda dovodjenjem u vezu cena sa retkošću, troškovima proizvodnje i odnosom ponude i tražnje za određenim proizvodom. Reforma cena je i neophodno sredstvo pomoću koga bi se došlo do realnog kursa juana. Da bi se premostio jaz između domaćih i svetskih cena, 1981. godine je bio uveden unutrašnji devizni kurs koji je bio utvrđen prema dolaru i to na nivou 2,8 juana za jedan dolar. Zvanični devizni kurs je utvrđen prema korpi 15 valuta i on prema dolaru iznosi 1,9 juana za jedan dolar. Ovaj kurs se upotrebljava za sve transakcije sa inostranstvom uključujući i turizam dok unutrašnji devizni kurs primenjuju sva preduzeća angažovana u izvozu i uvozu. Po unutrašnjem deviznom kursu se zamenjuje i deo deviznih prihoda od zajedničkih ulaganja. To stimuliše strane investitore da ne vrše repatrijaciju profita već da ga dalje ulažu u Kini. Kao posledica po-

novnog ulaganja javlja se rastuća kupovina inputa na kineskom tržištu. Ova uvozna supstitucija inputa ubrzava proces povezivanja sa kineskim tržištem, što je jedan od najvažnijih motiva stranog kapitala kada su u pitanju ulaganja u ovoj zemlji.

Ogroman kapital koji je bio potreban za realizaciju programa "Četiri modernizacije nije mogao biti obezbeđen iz domaće akumulacije. On nije mogao biti obezbeđen ni putem strane pomoći jer se Kina nije priključila raznim multilateralnim organizacijama koje ovu pomoć pružaju. S druge strane, NR Kina nije želela da se suviše veže ni bilateralnim ugovorima. Sve je to urokovalo da Kina razvije tri glavna izvora stranog kapitala:

1. krediti na međunarodnom tržištu kapitala,
2. krediti od japanske vlade,
3. strane direktne investicije.

Kineska vlada je 1979. godine donela "Zakon NR Kine o zajedničkim ulaganjima" kako bi razvila ovaj treći izvor stranog kapitala. Posle ovog zakona donet je i "Zakon o otvaranju Specijalnih ekonomskih zona". U svetlu prvog zakona SEZ se mogu posmatrati kao specifična vrsta stranog ulaganja.

Kineski izvori navode sledeće oblike stranih direktnih investicija:

1. osnivanje *preduzeća koja se nalaze u potpunom vlasništvu stranog investitora* tako da on u celini snosi rizik i troškove proizvodnje ali i prisvaja ceo profit.

2. *Kompensaciona trgovina* - kod ovog oblika ulaganja strani partner obezbeđuje tehnologiju i opremu koju kineska strana isplaćuje robom koja je proizvedena tom istom opremom. Strani partner prodaje tu robu na svetskom tržištu. Posle isteka roka ugovora, oprema i mašine postaju vlasništvo kineskog preduzeća.

3. *poslovi sklapanja i donada proizvoda* - strani partner kod ovog oblika ulaganja obezbeđuje sirovine i medjuproizvođe kineskom partneru koji ih dalje prerađuje, sklapa i proizvodi prema priloženom modelu. Kineskoj strani se isplaćuje deo dodate vrednosti a strani partner realizuje gotov proizvod na svetskom tržištu.

4. *zajednička ulaganja*

- a) ravnopravna zajednička ulaganja
- b) ugovorna zajednička ulaganja

- a) *ravnopravna zajednička ulaganja* - kod ravnopravnih zajedničkih ulaganja i kineske i strane preduzeće zajedno, ravnopravno investiraju u mešovito preduzeće, zajednički njim upravljaju i ravnopravno vrše podelu rizika odnosno profita ili gubitka, adekvatno veličini uloženog kapitala.

Kinezi su očekivali da se veliki deo stranog kapitala angažuje u ovom obliku ali se očekivanja nisu ispunila. Glavni razlog je u prilično neodređenom zakonodavnom regulisanju ovog oblika ulaganja. Ravnopravna zajednička ulaganja su činila svega 6% od u kupnih stranih ulaganja u 1982. godini.

- b) *ugovorna zajednička ulaganja* - za ova ulaganja se upotrebljavaju i termini koprodukcija i kooperacija. Strani kapital ulazi u koprodukciju sa tehnologijom i delom kapitala a kineska strana obezbeđuje zemlju, građevinske objekte, radnike i potrebne usluge ako može da ih pruži. U ugovoru o kooperaciji je tačno

utvrđeno koliko će se isplatiti stranom partneru, bez obzira na rezultate poslovanja, što mu pruža sigurnost plasmana u ovoj vrsti ugovora. To je bio i osnovni razlog da je u periodu 1978-1983 najznačajniji deo stranog kapitala bio angažovan u ovom obliku. Osim toga, administrativna procedura za ova ulaganja je mnogo jednostavnija. Čak je registrovano da se jedan deo zajedničkih ulaganja namerno pravi u ovom obliku, da bi se posle dobijanja dozvole pretvorilo u ravnopravno zajedničko ulaganje.

Evidentno je da su Kinezi koncipirali takav sistem stranih direktnih ulaganja koja treba da im omoguće maksimalne efekte za date olakšice stranom kapitalu. Najznačajniji je transfer tehnologije koji se realno ostvaruje kroz sve oblike ulaganja jer posle isteka ugovornog roka preduzeća prelaze u ruke kineskog partnera. Pored toga, Kinezi su uspeali da u svakom obliku ulaganja stranom partneru nameću realizaciju robe i time znatno smanje sopstveni rizik. I pored niza prednosti za kinesku stranu, koje ovakav sistem stranih direktnih investicija omogućava, strani investitori ulažu svoj kapital u kinesku privredu jer smatraju da je samo prisustvo na kineskom tržištu korisna investicija za budućnost.

Kinezi očekuju da se funkcionalisanjem SEZ ostvare sledeći ciljevi:

1. transfer visoke tehnologije, koji treba da bude osnov za strukturalna prilagođavanja u privredi,
2. apsorbovanje novih metoda upravljanja,
3. unapređenje izvoza i povećanje deviznih prihoda,
4. povećanje zaposlenosti i nivoa kvalifikovanosti radnika.

Ovi ciljevi su ujedno i kriterijumi od kojih treba poći u oceni postignutih rezultata u zonama.

Da bi se navedeni ciljevi i realizovali i da bi privukli strane investitore, Kinezi su 1979. godine, pored već pomenutih zakona o stranim direktnim ulaganjima i o osnivanju SEZ, objavili i šemu stimulativa za strane investitore. Ta šema sadrži sve povlastice za strana ulaganja na teritoriji NR Kine i posebne olakšice koje važe za SEZ a koje su mnogo veće. Predviđene olakšice za SEZ su sledeće:

1. *Politička stabilnost* je najvažnija za stranog investitora. Ona mora biti obezbeđena da bi strani investitor uopšte razmatrao sve ostale olakšice. Toga je svesna i kineska vlada pa je zakonom zagarantovala sigurnost njihovih plasmana.

2. *Carinski uvoz potrebnog inputa* - sve potrebne sirovine i materijali se mogu uvoziti u SEZ bez plaćanja uvozne carine. Roba široke potrošnje se može uvoziti po smanjenim carinskim stopama. Proizvedena roba se izvozi bez plaćanja izvoznih carina. Roba se isporučuje na kinesko tržište, što je odnedavna moguće, onda se plaćaju izvozne carine i uvozne carine koje nisu bile prvobitno plaćene na uvezeni input proizvoda.

3. *Niski troškovi rada* - osim jeftine radne snage koja snižava troškove proizvodnje, stranim investitorima je u oblasti rada dato i niz drugih olakšica i pogodnosti koje ne postoje u radnom zakonodavstvu NR Kine. Strani investitori sami organizuju testiranje radnika kod zapošljavanja kako bi došli do odgovarajućeg

kadra. Oni takođe imaju i slobodne ruke kod otpuštanja radnika ako im je produktivnost niska. U SEZ ne postoji kontrola nadnica. Strani investitori sami kreiraju i stimulatívni sistem nagradjivanja radnika. Neka strana preduzeća, da bi stimulisala radnike na postizanje veće produktivnosti, vrše isplatu novčanih dohodaka u deviznim potvrđama (Foreign Exchange Certificates) koje radnicima omogućavaju kupovinu uvezene robe u zoni. Dužinu radne nedelje i radnog dana preduzeća takođe sama određuju.

Sve ove mere, a posebno stimulatívni sistem nagradjivanja radnika, su dovele do porasta produktivnosti rada kineskih radnika, koja je inače veoma niska. Došlo je i do značajnog porasta plata radnika. Prosečna plata industrijskih radnika u zoni Shenzhen je 1979. godine bila 571 a 1984. čak 2200 juana.

4. Poreske olakšice

a) porez na profit preduzeća - potpuno oslobađanje plaćanja poreza se predviđa za kompenzacionu trgovinu, kod ugovora o sklapanju delova i dorade proizvođa kao i kad strani partner vrši direktnu prodaju svoje robe na teritoriji SEZ.

Za ugovorna zajednička ulaganja je utvrđena stopa poreza od 20-40% a za ravnopravna zajednička ulaganja stopa od 15%. Ove stope mogu biti smanjene ako se investicije kreću iznad određene sume i ako ulaganje uključuje transfer visoke tehnologije. Jedino što nije jasno to je koja je to suma utvrđena kao granica i šta se podrazumeva pod visokom tehnologijom.

b) *individualni porezi* - stranci zaposleni u SEZ imaju sniženje poreza na dohodak u iznosu od 50% u odnosu na ostale strance koji rade u drugim delovima Kine. Pored toga, oni taj dohodak mogu transferisati u inostranstvo bez plaćanja poreza.

Svim preduzećima u SEZ je odobren sistem obračuna amortizacije po ubrzanim stopama.

5. *Otvoranje kineskog tržišta* - mogućnost prodaje proizvođa iz zona na kineskom tržištu je jedan od najznačajnijih stimulansa za strane investitore. Zato mnogima od njih u početku i nije bitan samo odnos profita i ulaganja.

Na jednom seminaru održanom 1984. godine u Hong Kongu, Kinezi su prvi put objavili pod kojim uslovima se proizvodi iz SEZ mogu prodavati na kineskom tržištu. Do tog vremena ova prodaja nije bila moguća. Ti uslovi su sledeći:

1. kad proizvodi u pitanju zamenjuju uvoz tih istih proizvoda iz ostalih delova sveta,
2. ako su konstitutívni delovi proizvoda kineskog porekla - sirovine i delovi proizvoda niti u jednom slučaju ne smeju biti uvezani iz inostranstva,
3. ako su proizvodi proizvedeni visokom tehnologijom,
4. ako se radi o velikim ulaganjima stranog kapitala.

Osim toga što je preduzećima iz SEZ dozvoljeno da jedan deo svoje proizvodnje, a to je obično 20% ukupne proizvodnje, prodaju na kineskom tržištu, preduzećima zajedničkih ulaganja je dozvoljeno i da jedan deo svojih inputa kupuju na tom tržištu. U Zakonu o zajedničkim ulaganjima je eksplicitno rečeno da se kupovina svih inputa na kineskom tržištu mora obavljati po domaćim - dakle plan

skim cenama i plaćati u domaćoj valuti - juanima. Ovo ne važi jedino za šest sirovina: zlato, srebro, platinu, naftu, uglj i građevinsko drvo. Te sirovine se za preduzeća zajedničkih ulaganja prodaju po svetskim cenama. Usluge koje Kinezi pružaju - transport, reklama, voda, gas, električna energija i grejanje - takođe se plaćaju u domaćoj valuti.

Današnje SEZ samo su kontinuitet kineske tradicionalne prakse delimičnog otvaranja zemlje stranom kapitalu. One svoj koren imaju u ugovornim građovima lukama, koje su Kinezi u 19. veku ustupili strancima za obavljanje trgovinske delatnosti. Za razliku od tih neravnopravnih ugovora iz 19. veka, koji su uključivali princip eksteritorijalnosti i omogućavali eksploataciju Kine od strane zapadno-evropskih zemalja, otvaranje i funkcionisanje SEZ u NR Kini baziraju na kineskom zakonu, kineskim ulaganjima, kineskoj administraciji i planskom ekonomskom razvoju.

SEZ se nalaze pod dvojeenom administrativnom i političkom upravom. U centralnoj vladi je za tu svrhu formirano specijalno telo koje je pričineno Državnom savetu. Ovakav ekstra-administrativni status zona je garancija njihove političke nezavisnosti. Direktnan pristup centralnoj vladi umnogome pojednostavljuje sve birokratske procedure koje su na snazi u ostalim delovima zemlje, iako i dalje postoje prigovori stranih investitora da je ta procedura komplikovana.

Planovi zona ne predstavljaju deo Državnog plana jer su zone kreirane da proizvode za izvoz a ne za domaće tržište i to na bazi uvezanih sirovina. Negativni propratni efekti mogu da se javne ako su inputi preduzeća u SEZ domaćeg porekla a pošto nisu sastavni deo plana, može da dodje do njihovog nedostatka. Da se ovo ne bi dešavalo formiran je Biro SEZ u Pekingu. Ovaj biro osigurava redovno snabdevanje privrede SEZ potrebnim sirovinama, međuproduktima i devizama.

Tri SEZ se nalaze u Guandong provinciji: Shenzhen, Zhuhai, Shantou i jedna u provinciji Fujin - zona Xiamen. Shenzhen se nalazi u neposrednoj blizini Hong Konga a Zhuhai u zaledjini Makaoa. Shantou je nešto severnije kao i Xiamen koji se nalazi nasuprot Tajvanu i obuhvata dva ostrva i kopneni deo grada. Fizičke granice kineskih zona nisu striktno određene.

Do juna 1985. godine najviše stranog kapitala je uloženo u Shenzhen - 2,8 milijardi dolara. Zhuhai SEZ je od ukupnih stranih direktnih investicija privukla 1,68 milijardi dolara od čega je poslovina sredstava otišla za izgradnju infrastrukture. Ne postoje podaci o tome koliko je stranog kapitala uloženo u Shantou SEZ. U Xiamen je uloženo 545 miliona dolara stranog kapitala.

Zone Shenzhen i Zhuhai su apsorbivale najveći deo stranih direktnih investicija iz dva razloga:

1. to su dve nove ekonomske oblasti koje je trebalo skoro u potpunosti izgraditi,
2. obe zone se nalaze u blizini velikih gradova, Hong Konga i Makaoa, sa kojima razvijaju ekonomske odnose na bazi komplementarnosti.

Zone Shantou i Xiamen su zbog već postojećih infrastrukturnih i industrijskih kapaciteta i zbog orijentacije na supstituciju uvoza privukle manji deo ukupnih investicija.

Podaci pokazuju da su kineska ulaganja u bazičnu izgradnju u sve četiri zone bila mnogo veća od ukupnog obima stranih investicija. Međutim, ova ulaganja su bila neophodna za izgradnju minimuma potrebnih objekata da bi došlo do privlačenja stranog kapitala i kasnije ostvarenih visokih stopa rasta industrijske proizvodnje. Ako se uzmu i kineska i strana ulaganja u sve četiri zone zajedno, onda strane direktne investicije u toj sumi čine 30%.

Finansijske institucije iz Hong Konga su obezbedile veliki deo od ukupnog stranog kapitala angažovanog u Kini. On ukupnog kineskog duga inostranstvu u 1980. godini, 30% je dug prema Hong Kongu. Hong Kong je najglavniji kineski izvor finansiranja kad su u pitanju strane direktne investicije. U periodu 1979-84 u ovom obliku investiranja Hong Kong je uložio više od 8 milijardi dolara u kinesku privredu. Poslovne firme iz Hong Konga i Makaoa čine 90% zaključenih ugovora u SEZ. Zato se slobodno može reći da je razvoj SEZ uveliko finansiran kapitalom iz Hong Konga.

Iako je suma uloženog kapitala iz Hong Konga velika, sa kineskog stanovišta, struktura tih ulaganja je nepovoljna i po oblicima i po granama. Najveći broj ugovora obuhvata ulaganja kroz operacije sklapanja i dorade proizvođa, kompenzacionu trgovinu i ugovorna zajednička ulaganja. Ravnopravna zajednička ulaganja čine svega 18,5% od ukupnog broja ugovora sklopljenih između NR Kine i Hong Konga. Investitori iz Hong Konga su preferirali ulaganja u nekretnine. Čak i onda kada su ulagali u industriju, to su po pravilu mala i preduzeća srednje veličine. Želja je investitora iz Hong Konga, kao i onih iz Makaoa, da ulaganjem u poslovne zgrade, stanove, hotele i objekte za rekreaciju Shenzhen i Zhuhai SEZ postanu rekreativna baza ova dva prenaseljena grada.

Pored razvoja turizma u zonama Shenzhen i Zhuhai se odvija i intenzivna izgradnja industrije. Shekou je industrijski centar Shenzhen zone koji je izgrađen u periodu između 1979-83 godine. U fabrikama ove zone se proizvodi 40 vrsta raznih proizvoda lake industrije: nameštaj, izgračke, kolor TV, radiokasetofoni, elektronski računari. Iz oblasti teške industrije podignute su fabrike koje proizvode čelik, aluminijumske ploče, kontejnere i jahte. Proizvodna struktura Zhuhai zone je slična s tim što se akcenat stavlja na razvoj tradicionalne industrije porcelana i na proizvodnju aluminijuma.

Zone Shantou i Xiamen su, za razliku od Shenzhen i Zhuhai SEZ, već imale razvijenu industriju. Strani kapital se koristi za revitalizaciju postojećih industrijskih kapaciteta ali sa ciljem usvajanja novih, efikasnijih tehnoloških postupaka. Pored tekstilne i prehrambene industrije, poslednjih desetak godina se javljaju i nove grane: elektronska, hemijska industrija, industrija farmaceutskih proizvoda, preciznih instrumenata i brodogradilišta.

Za sve zone je karakteristično da postoji veliki pritisak nekvalifikovane radne snage. Primer Shenzhena je eklatantan zasićenost u NR Kini na polju rada. Od 1979-81 godine Korporacija za rad Shenzhena je iz drugih delova Kine prebacila u zonu 1200 ljudi da kvalifikovane poslove upravljanja. Posle njihove selekcije, pokazalo se da samo njih 120 ima bar neko formalno obrazovanje iz ove oblasti.

Pre 1978. godine u Kini se nisu primenjivale stimulacije za radnike. Plate su uvažavale princip senioriteta a manje su zavisile od stvarno ostvarenih rezultata rada i efikasnosti preduzeća. Primena novčanih dodataka na platu je otpočela u preduzećima SEZ i imala je za rezultat povećanje produktivnosti kineskih radnika.

Poučeni iskustvom iz SEZ, Kinezi su 1981. godine uveli reformu plata. Po novom, reformisanom sistemu plata se sastoji iz tri dela:

1. bazične plate,
2. radne plate,
3. varijabilnog dela plate.

Bazična plata je ista i ostaje konstantna za sve radnike bez obzira na kvalifikacije. Ovaj deo čini 24% ukupne plate. Radni deo plate je određen kvalifikacijom i prirodom posla i takodje čini 24% ukupne plate. Ostali deo plate je varijabilni deo i zavisi od ostvarene produktivnosti rada svakog pojedinačnog radnika.

Specijalne ekonomske zone u NR Kini imaju planski utvrđeno mesto i ulogu u reformisanju kineske privrede. One predstavljaju "prozor u svet" i otvorena vrata kroz koja nova tehnologija, novi metodi upravljanja treba da uđu u Kinu. Zbog toga u njihovoj makroekonomskej valorizaciji treba poći od ciljeva koji su njihovim stvaranjem morali da se ostvare. Ciljevi su ovde definisani kao kineska očekivanja.

1. *Transfer tehnologije.* Transfer tehnologije je istican kao najvažniji cilj koji treba da se ostvari otvaranjem zemlje stranom kapitalu. Bez nove tehnike i tehnologije se nije moglo ići u program modernizacije privrede.

Kinezi su bili vrlo precizni kod formulisanja cilja - da žele visoku tehnologiju, ali istovremeno nisu jasno definisali šta oni podrazumevaju pod visokom tehnologijom. Prema dostupnim parcijalnim podacima o tipovima i poreklu tehnologije, koja je kroz zajednička ulaganja ušla u Kinu, može se reći da nije izvršen transfer visoke tehnologije po svetskim standardima. Veći deo mašina i opreme pripada srednjem i niskom tehnološkom nivou koji je prenesen iz razvijenih zemalja u SEZ. Reč je o radno-intenzivnoj tehnologiji, dakle tehnologiji koja zapošljava veliki broj radnika. Konkretno, u kineskom slučaju, ovo može imati i pozitivne kratkoročne efekte na zaposlenost.

Kod transfera tehnologije u NR Kinu postavlja se pitanje mogućnosti nerazvijene kineske privrede da apsorbuje, po svetskim standardima, visoku tehnologiju. Prema procenama OECD-a te mogućnosti su male. Zato je došlo do pojave da vrlo skupa uvozna oprema leži neraspakovana u skladištima čekajući povoljan trenutak i mogućnosti da bude instalirana. Očigledno je da jedna zemlja ne može najednput i u vrlo kratkom roku da preskoči više faza tehnološkog razvoja jer inače do ovakvih pojava ne bi dolazilo.

Opšti nedostatak kvalifikovanih kadrova u NR Kini sa svoje strane predstavlja prepreku u tehnološkom razvoju. Istraživanja su pokazala da čak i onda kada su preduzeća dolazila do naprednije tehnologije, nisu istovremeno brzo i obučavala svoje kadrove da rade sa novom opremom.

Većina ugovora o zajedničkim ulaganjima u SEZ je, kao što je već rečeno, zaključena sa firmama iz Hong Konga. Međutim, transfer tehnologije iz Hong Konga nije mogao biti značajan niti zadovoljavati visoke standarde zato što ni sam Hong Kong nikad nije bio centar visoke tehnologije već je i sam usvajao odgovarajuće - stabilne tehnologije. Velikim delom zbog intenzivne saradnje sa Hong Kongom je i došlo do preseljavanja već zastarele tehnologije u SEZ. Investitori iz Hong Konga su u jednoj anketi i sami izjavili da je od celokupnog transfera tehnologije iz Hong Konga u Kinu, samo 5% bila visoka tehnologija a 59% zastarela, tehnologija koja se više nigde u svetu nije koristila. NR Kina zato ima veće šanse da dođe do visoke tehnologije saradnjom sa zemljama OECD-a.

Definišući transfer tehnologije kao primarni cilj koji treba da se realizuje kroz funkcionisanje SEZ, Kinezi su istovremeno eksplicitno naveli pet nepoželjnih oblika ulaganja kroz koja se taj transfer najmanje ostvaruje. To su:

1. sklapanje delova zastarele opreme,
2. kompenzaciona trgovina,
3. organizovanje industrijske proizvodnje koja troši velike količine energije ili koja stvara probleme zagađivanja čovekove sredine,
4. proizvodnja delova mašina,
5. proizvodnja tradicionalnog kineskog izvoza.

Zaključujući ova razmatranja o transferu tehnologije, na kraju bi se moglo reći da uspeh u apsorbovanju nove tehnologije kroz strane direktne investicije zavisi od:

1. dužine vremena angažovanja stranih firmi u zajedničkim ulaganjima,
2. stepena u kojem je stranom partneru dozvoljeno da prati i nadgleda rad sa novom tehnologijom.
2. *Metodi upravljanja.* Na ovom planu su postignuti možda veći rezultati nego u transferu tehnologije iako je to teško proceniti s obzirom da se ovde radi o jednom "nevidljivom" efektu kooperacije sa stranim partnerom, nevidljivom sa stanovišta njegove kvantifikacije. Iako je teško kvantifikovati ove uticaje, sigurno je da su strani partneri samim svojim prisustvom uticali da se u svoje novi stavovi, ukinu neke predrasude i uvedu novi metodi u poslovanju ne samo sa stranim partnerima već i u samoj kineskoj privradi.
3. *Izvoz i devizni prihodi.* Izvoz SEZ ne predstavlja značajan deo ukupnog kineskog izvoza. U skladu sa tim ni devizni prihodi SEZ ne predstavljaju veliki deo ukupnih deviznih prihoda, ali se mora istaći da je došlo do značajnog povećanja učešća SEZ u ukupnom deviznom prihodu zemlje. Devizni prihod od novih kapaciteta u SEZ je 1980. godine činio svega 2% a 1985. godine 5% ukupnog deviznog prihoda.

4. *Rast zaposlenosti.* U periodu 1978-81, svi oblici saradnje sa stranim kapitalom su u Kini kreirali oko 600 000 novih radnih mesta. Samo u Shenzhenu je do 1985. godine zaposleno 80 000 ljudi.

Iako je zapošljavanje u SEZ bilo veliko, sa aspekta apsolutnih pokazatelja, ipak je to činilo samo 2% ukupno zaposlenih ljudi u tom periodu u NR Kini.

Pred neumitnošću tehnološkog razvoja, kao osnovne ekonomskog prosperiteta, i najortodoksnije političke strukture moraju da pokleknju. To je slučaj i sa Kinom. Iako je kineski komunizam zaista sasvim drugačiji komunizam, jedinstveni komunizam, ipak nije mogao da prenebregne ovu činjenicu. Posle parola Kulturne revolucije da je vera u vrlinu jača od tehnike i da zbog toga treba osuditi sve te fizičare, biologe, pisce ili hemičare, Kina se našla na samom tehnološkom dnu. Našla se u grupi zemalja sa najnižim nacionalnim dohotkom po stanovniku (istinu govoreći od kojih niti jedan nije bio nepismen), koji je 1978. godine bio 230 dolara. Te iste godine je nacionalni dohodak po stanovniku u susednom Japanu bio 7.700 dolara. Tada se shvatilo da se samo zračedi Mao-voj vrlinom ne može odbraniti od preteće g atomskog zračenja, te je otpočeo proces reformi koji je značio novu strategiju ekonomskog razvoja u pravcu moderne, privredno razvijene zemlje. Otpočeo je proces otvaranja prema savremenom svetu. U tom strateškom kontekstu se formiraju SEZ kao punktovi integrisanja sa svetskom privredom.

Polazeći od apsolutnih veličina ekonomskih agregata, moglo bi se reći da su ostvareni rezultati SEZ zaista veliki. Za ilustraciju je dovoljno da se navede da je za svega pet godina, od 1978. do 1984. godine, potpuno nova Shenzhen SEZ povećala industrijsku proizvodnju za 12 puta a za tri godine tog istog perioda, vrednost izvoza za dva puta.

Stepen uticaja SEZ na kinesku privredu se može sagledati preko relativnih pokazatelja a oni nisu tako spektakularni: devizni prihodi SEZ su 1985. godine činili 5% ukupnih deviznih prihoda zemlje a u SEZ je zaposleno 2% od ukupnog broja novih radnika u periodu 1978-81. godina.

Zbog veoma kratkog perioda funkcionisanja SEZ, relativni pokazatelji gube nešto na svojoj specifičnoj težini. Očigledno je da se u kineskoj privredi radi o kvalitativnim promenama, promenama strukturne prirode koje zahtevaju velika inicijalna ulaganja u objekte infrastrukture i u nove grane. Stoga će kompetentniji sud o uticaju SEZ na privredni rast moći da se donese tek po završetku srednjoročnog ciklusa.

Praksa je pokazala da i apsolutni i relativni pokazatelji SEZ imaju tendenciju rasta. Pretpostavlja se da će se ta tendencija nastaviti i u budućnosti s obzirom da su SEZ vrlo mudro inkorporirane u dugoročnu strategiju rasta privrede. Da je u pitanju zaista jačna mudra politika, svedoči jedna izjava Deng Hiaopinga od 8. marta 1985. godine: "strani interes mora služiti nacionalnim kineskim interesima".